

Володимир Набоков
КОРОЛЬ, ДАМА, ВАЛЕТ

(роман)

Розділ I

Величезна, чорна стріла годинника, застигла перед своїм щохвилинним жестом, зараз ось здригнеться, і від її тугого поштовху рушить увесь світ: повільно відвернеться циферблат, сповнений розпачу, зневаги та нудьги; стовпи, один за одним, почнуть проходити, несучи, подібно до байдужих атлантів, вокзальне склепіння; потягнеться платформа, відвозячи в невідомий шлях недопалки, квитки, плями сонця, плювки; не обертаючи зовсім колесами, пропливе залізна тачка; книжковий лоток, обвішаний спокусливими обкладинками, — фотографіями перлово-голих красунь, — пройде теж; і люди, люди, люди на платформі, що простягнулася, переставляючи ноги і все ж не рухаючись, крокуючи вперед і все ж задкуючи, — як болісний сон, в якому є і зусилля неймовірне, і нудота, і ватяна слабкість в литках, і легке запаморочення, — пройдуть, відринуть, уже завмираючи, вже майже падаючи горілиць...

Більше жінок, ніж чоловіків, — як це завжди буває серед тих, хто проводжав... Сестра Франца, така бліда в цей ранній час, що недобре пахне натще, у картатій пелерині, якої, мабуть, не носять у столиці, — і мати, маленька, кругла вся в коричневому, як щільний чернець. Ось запурхали хустки.

І відійшли не тільки вони, — ці дві знайомі посмішки, — рушив не тільки вокзал, з лотком, тачкою, білим продавцем слив і сосисок, — рушило і старе містечко в рожевому тумані осіннього ранку: кам'яний курфюрст на площі, сунічно-темний собор, блискучі вивіски, циліндр, риба, мідна страва перукаря... Тепер уже не зупинити. Понесло! Урочисто їдуть будинки, ляскають фіранки у відчинених вікнах рідної хати, потріскують підлоги, скриплять стіни, сестра і мати п'ють на швидкому протязі ранкову каву, меблі здригаються від поштовхів, що дедалі частішають, — все швидше, все таємничіше їдуть будинки, собор, площа, провулки. І хоч уже давно повз вагонне вікно розгорталися поля в золотистих латках, Франц ще відчував, як від'їжджає містечко, де він прожив двадцять років.

У дерев'яному, ще прохолодному відділенні третього класу сиділи, окрім Франца: дві плюшеві старенькі бабці, дебела жінка з кошиком яєць на колінах і білявий юнак у коротких жовтих штанях, міцний, кутастий, схожий на свій же туго набитий, ніби висічений із жовтого каміння мішок, який він енергійно струснув з плечей і бухнув на полицю. Місце біля дверей, проти Франца, було зайняте журналом із голою стриженою красунею на обкладинці, а в коридорі, біля вікна, спиною до відділення, стояв широкоплечий пан.

Місто поїхало. Франц схопився за бік, навиліт поранений думкою, що зник гаманець, у якому так багато: міцний квиток, і чужа візитна картка, і непочатий місяць людського життя. Гаманець був тут, щільний і теплий. Бабусі стали ворушитися, з шурхотом відкриваючи бутерброди. Пан, що стояв у проході, повернувся і, злегка хитнувшись, відступивши на півкроку і знову поборовши хиткість підлоги, увійшов до відділення.

Тільки тоді Франц побачив його обличчя: ніс — крихтний, обтягнутий по кістці білястою шкірою, кругленькі, чорні ніздрі непристойні й асиметричні, на щоках, на лобі — ціла географія відтінків, — жовтуватий, рожевий, блиск. Бог знає, що трапилося з цим

обличчям, яка хвороба, який вибух, яка їдка кислота його спотворили. Губ майже не було зовсім, відсутність вій надавала опуклим, водянистим очам мимовільне нахабство. А вбраний і статний був пан на диво: шовкова краватка в ніжних візерунках пірнала, злегка зігнувшись, під двобортний жилет. Руки в сірих рукавичках підняли, розкрили журнал із спокусливою обкладинкою.

У Франца тремтіння пройшло між лопаток, і в роті з'явилося страшне відчуття: невід'язно мерзенна вологість піднебіння, огидно живий товстий, пухирчастий язик. Пам'ять стала паноптикумом, і він знав, що там, десь у глибині, камера жахів. Одного разу собаку вирвало на порозі м'ясної крамниці; одного разу дитина підняла з панелі і губами стала надувати щось, схоже на соску, жовте, прозоре; якось застуджений старий у трамваї пальнув мокротою... Усі — образи, яких Франц зараз не згадав ясно, але які завжди юрмилися на задньому плані, вітаючи істеричною судомою всяке, нове, споріднене їм враження. Після таких жахів, у ті ще нещодавні дні, млявий, довготелесий, перестиглий школяр упускав з рук портфель, кидався ниць на кушетку, і його довго, болісно каламутило. Мутило його і на останньому іспиті, бо сусід по парті, задумавшись, гриз і без того обгризені, м'ясом ущемлені нігті. І школу Франц залишив з полегшенням, вважаючи, що відбувся назавжди від її бруднуватого, прищуватого життя.

Пан розглядав журнал, і поєднання його обличчя та фотографії на обкладинці було жахливо. Рум'яна торговка сиділа поруч із монстром, торкаючись до нього сонним плечем; рюкзак юнака лежав пліч-о-пліч з його чорною, слизовою, строкатою від наклею, валізою, а головне, бабці, незважаючи на мерзенне сусідство, жували бутерброди, смоктали волохаті часточки апельсинів, загортали кірки в папірці і делікатно кидали під лавку. Франц стискав щелепи, стримуючи невиразний поклик на блювоту. Коли пан відклав журнал і став сам, не знімаючи рукавичок, їсти булочку з сиром, зухвало дивлячись на Франца, він не стерпів. Швидко вставши, закинувши побіліле обличчя, він розхитав, стягнув зверху свою валізу, одягнув пальто і капелюх і, незграбно стукнувшись валізою об одвірок, вийшов у коридор.

Йому одразу стало легше, але запаморочення не минуло. Уздовж вікон пролітав буковий ліс, бриніли лілуваті стовбури, поцятковані сонцем. Він невпевнено пішов коридором, вдивляючись у відділення. Лише в одному з них було вільне місце; зате там сиділа сердита жінка з двома блідими, чорнорукими, роздратованими дітьми, які, піднявши плечі в очікуванні неминучого потиличника, тихенько сповзали з лави, щоб пограти сальними папірцями на підлозі, біля ніг пасажирів. Франц дійшов до кінця вагона і там зупинився, вражений нечуваною думкою. Ця думка була така гарна, така зухвала, що навіть серце запнулося, і на лобі виступив піт. "Ні, не можна..." — напівголосно сказав Франц, вже знаючи, втім, що спокуси не перебороти. Потім, двома пальцями перевіряючи вузол краватки, він із чудовим завмиранням під ложечкою перейшов по хисткому сполучному майданчику в наступний вагон.

Це був вагон другого класу, а другий клас був для Франца чимось неприпустимо привабливим, трохи гріховним, мабуть, — із присмакомпряного марнотратства, — як чарка густого білого кюрасо, як трихвилинна поїздка в таксомоторі, як той величезний помплітус, схожий на жовтий череп, який він якось купив дорогою до школи. Про перший клас не можна було мріяти зовсім: оксамитові покої, де сидять дипломати в дорожніх кепках і майже неземні актриси! Але в другий... в другий... якщо набратися сміливості... Покійний батько (нотаріус і філателіст) їздив, кажуть, — давно, до війни, — другим класом. І все ж таки Франц не наважувався, — завмирав на початку проходу, біля

таблички, що повідомляла вагонний інвентар, — і вже не ґратчастий ліс майорів за вікнами, а шляхетно пливли просторі поля, і вдалині, паралельно полотну, текла дорога, якою вліплював ліліпутовий автомобіль.

Його вивів зі скрути кондуктор, який саме робив обхід. Франц прикупив своєму квитку додатковий чин. Гучним мороком бабахнув короткий тунель. Знову ясно, і вже немає кондуктора.

У купе, куди Франц увійшов з безмовним, низьким укліном, сиділи тільки двоє: чудова, великоока пані та літній пан із підстриженими жовтими вусами. Франц зняв пальто і обережно сів. Сидіння було таке м'яке, так затишно стирчав біля скроні напівкруглий виступ, що відокремлював одне місце від іншого, такі витончені були знімки на стінці: якийсь собор, якийсь водоспад... Він повільно витяг ноги, повільно витяг з кишені газету; але читати не міг: заціпенів у блаженстві, тримаючи розкриту газету перед собою. Його супутники були привабливі. Жінка — у чорному костюмі, у чорній шапочці з маленькою діамантовою ластівкою, обличчя серйозне, холоднуваті очі, легка тінь над губою та оксамитово-біла шия у найніжніших поперечних борозенках на горлі. Пане, мабуть, іноземець, бо комірець м'який, і взагалі... Проте Франц помилився.

— Пити хочеться, — протяжно сказав пан. — Шкода, що немає фруктів...

— Сам винен, — відповіла жінка незадоволеним голосом, і, згодом, додала:

— Я ще не можу забути. Це було так безглуздо...

Драйєр трохи закотив очі і не заперечив нічого.

— Сам винен, що довелося ховатися... — сказала вона і машинально поправила спідницю, машинально помітивши, що пасажир, що з'явився в кутку, — молодий чоловік в окулярах, — дивиться на голий шовк її ніг. Потім знизала плечем.

— Все одно... — сказала вона тихо, — не варто говорити.

Драйєр знав, що мовчанням він дружину дратує невимовно. В очах у нього стояв хлоп'ячий, бешкетний вогник, м'які складки біля губ рухалися, — тому, що він перекочував у роті м'ятний коржик, — одна брова, жовта, шовковиста, була піднята вище за іншу. Історія, яка так розсердила дружину, була, по суті, порожня. Серпень і половину вересня вони провели в Тиролі, і ось тепер, по дорозі назад, зупинившись на кілька днів у справі в антикварному містечку, він зайшов до кухні Ліни, з якою був дружній у молодості, років двадцять тому. Дружина відмовилася піти навідріз. Ліна, кругленька дама з бородавкою, як реп'ях, на щоці, все така ж балакуча і гостинна, знайшла, що «роки, звичайно, наклали свій слід», але що могло бути і гірше, пригостила його чудовою кавою, розповіла про своїх дітей, пожаліла, що їх немає вдома, розпитала його про дружину, якої вона не знала, про справи, про які знала з чуток; потім почала радитися.

У кімнаті було спекотно, навколо старенької люстри з сірими, як брудний льодок, скельцями кружляли мухи, сідаючи все на те саме місце, що чомусь дуже його смішило, і з комічною привітністю простягали свої плюшеві руки старі крісла, на одному з яких дрімав злий застарілий песик. І на вичікувальне, запитливе зітхання співрозмовниці він раптом сказав, розсміявшись, оживившись: «Ну що ж, нехай він поїде до мене, — я його влаштую...» Ось це дружина і не могла пробачити. Вона назвала це: «Наводнювати справу бідними родичами» — але, по суті кажучи, яке ж наводнення міг зробити один, лише один бідний родич? Знаючи, що Ліна дружину запросить, а дружина не піде ні за що, — він збрехав, сказав Ліні, що їде того ж вечора. А потім, через тиждень, на вокзалі, коли вони вже вмостилися у вагон, він раптом з вікна побачив Ліну, бозна-чим залучену на платформу. І дружина нізащо не хотіла, щоб та помітила їх, і, хоча йому дуже

сподобалася думка купити на дорогу кошик слив, він не висунувся з вікна з легким "псст...", не потягнувся до молодого продавця в білій куртці...

Зручно одягнений, цілком здоровий, з туманом легких думок у голові, з м'ятним вітерцем у роті, Драйер сидів, схрестивши руки, і складки м'якої матерії на згинах якось відповідали м'яким складкам його щік, і нарису підстрижених вусів, і віялам зморшок біля очей. І дивився він, злегка надувши шию, злегка спідлоба, з бісиками в очах, на зелений вигляд, що жестикулює у вікні, на чудовий профіль Марти, обведений смішною сонячною облямівкою, на дешеву валізу молодого чоловіка в окулярах, який читав газету в кутку, біля дверей. Цього пасажира він обійшов, помацав, полоскотав довгим, але легким, ні до чого не зобов'язуючим поглядом, відзначив зелений кроп його краватки, що коштувала, зрозуміло, дев'яносто п'ять пфенігів, високий комірець, а також манжети і передок сорочки, — сорочки, що існувала втім тільки в ідеї, оскільки, судячи з особливого зрадницького клаптя, то були крохмальні обладунки досить низької якості, але дуже поціновувані економним провінціалом, який начіплює їх на сувору сорочку, пошиту вдома. Над костюмом молодого чоловіка Драйер ніжно засмутився, подумавши про те, що крій піджаків зворушливий своєю недовговічністю і що цей синій у часту білу смужку костюм уже п'ять сезонів як зник зі столичних магазинів.

У стеклах окулярів раптово народилися два стривожені ока, і Драйер відвернувся, поковтуючи слину з легким цмоканням. Марта сказала:

— Загалом відбувається якась плутанина.

Чоловік зітхнув і нічого не відповів. Вона хотіла додати щось, але відчула, що хлопець в окулярах прислухався, — і, замість слів, різким рухом сперлася на столик, відтягнувши кулаком щоку. Посидівши так доти, доки мелькання лісу у вікні не стало обтяжливим, вона з досадою, з нудьгою повільно розігнулася, відкинулася, прикрила очі. Крізь повіки сонце проникало суцільною каламутною червоністю, по якій раптом побігли чергою світлі смуги — примарний негатив лісу, що рухався, — і якимось чином втрутилося в це почервоніння, в це миготіння, що повільно й близько повертається до неї, нестерпно веселе обличчя чоловіка, і вона, здригнувшись, розплющила очі. Але чоловік сидів порівняно далеко і читав книжку в шкіряній палітурці. Читав він уважно, із задоволенням. Поза сонцем освітленої сторінки не існувало зараз нічого. Він перевернув сторінку, і весь світ, жадібно, як грайливий собака, який чекав на цю мить, метнувся до нього світлим стрибком, — але лагідно відкинувши його, Драйер знову замкнувся в книгу.

Те саме жваве сяйво було для Марти просто вагонною задухою. У вагоні має бути душно; це так заведено, і тому добре. Життя має йти за планом, прямо і суворо, без жодних оригінальних поворотів. Витончена книга гарна на столі у вітальні чи на полиці. У вагоні, для відведення нудьги, можна читати якийсь журнальчик з нісенітницями. Але так в'їдати та впивати... перекладну новелу, чи що, в дорогій палітурці. — Людина, яка називає себе комерсантом, не повинна, не може, не сміє так чинити. Втім, можливо, що він робить це навмисне, на зло. Ще одна показна примха. Ну що ж, дивуй, дивуй. Добре було б зараз вирвати в нього цю книжку і замкнути її у валізі...

Цієї миті сонячне світло ніби оголило її обличчя, обкотило гладкі щоки, надало штучну теплоту її нерухомим очам, з їхніми великими, наче пружними зіницями в синьому сяйві, з їхніми чарівними темними віками, ледь у складочку, що рідко миготіли, наче вона все боялася втратити з уваги неодмінну мету. Вона майже не була нафарбована; лише в найтонших зморшках теплих, великих губ сохнув оранжево-червоний пилوک.

І Франц, який досі ховався за газетою в якомусь блаженному й неспокійному небутті, що мешкав ніби у собі, у випадкових рухах і випадкових словах його супутників, повільно став рости, згущуватися, стверджуватись, виліз через свою газету і в усі очі, майже зухвало, глянув на даму.

А щойно його думки, завжди схильні до примарних поєднань, зімкнулися в один з тих уявно струнких образів, які значні лише в самому сні, але безглузді при згадці про нього. Перехід із третього класу, де тихо тріумфувало чудовисько, сюди, в сонячне купе, представився йому, як перехід з мерзотного пекла, через пургаторій майданчиків і коридорів, до справжнього раю. Дідок кондуктор, що недавно пробив йому квиток і відразу зник, був, здавалося йому, убогий і повновладний, як апостол Петро. Якась лубочно-благочестива картина, яка злякала його в дитинстві, знову дивно ожила. Він обернув кондукторське клацання у звук ключа, що відмикає райський замок. Так, у містерії, за довгою сценою, розділеною на три частини, восковий актор переходить з пащі диявола в радісний парадиз. І Франц, відштовхуючи нав'язливу і чимось моторошну мрію, став жадібно підшукувати прикмети людські, повсякденні, щоб перервати наслання.

Сама Марта йому допомогла: дивлячись скоса у вікно, вона позіхнула, здригнувшись напруженим язиком у червоній напівтемряві рота і блиснувши зубами. Потім замиготіла, розганяючи ударами вій лоскочучу сльозу. І Франца потягло теж до позіхання. Тієї хвилини, як він, не впоравшись із силою, що розпирала піднебіння, судомно відкрив рота, Марта на нього глянула і зрозуміла по його позіху, що він щойно на неї дивився. І одразу розвіялося болісне блаженство, яке Франц нещодавно відчував, дивлячись на мадонноподібний профіль. Він насупився під її байдужим променем, і коли вона відвернулася, подумки зрозумів, ніби протріщав пальцем по таємних рахунках, скільки днів свого життя він віддав би, щоб володіти цією жінкою.

Різно хряснули двері, і схвильований лакей, ніби попереджаючи про пожежу, сунувся, гаркнуч і метнувся далі — вигукнути свою звістку.

Потай Марта була проти цих шахрайських, летких обідів, за які деруть утридорога, хоча дають погань, і це майже фізичне відчуття зайвої витрати, змішане з почуттям, що хтось надує і, надуваючи, наживається, було так у ній сильно, що якби не нудний голод, вона б зовсім в столовий вагон не пішла. Сердито й невиразно вона позаздрила молодика в окулярах, який при нагадуванні про обід поліз у кишеню пальта, що висів поруч, і витяг бутерброд. Сама ж підвелася, взяла сумку під пахву. Драйер знайшов фіолетову стрічку в книзі, закрив сторінку і, почекавши секунди дві, ніби не міг одразу перейти з одного світу в інший, легенько лягнув себе по колінах і випростався. Він відразу заповнив усе купе: був він один із тих людей, які, незважаючи на середній зріст і помірну вгодованість, справляють враження громіздкості. Франц підтиснув ноги. Марта і за нею чоловік рушили повз нього, вийшли.

Франц залишився із сірим бутербродом у спорожнілому купе. Він жував і дивився у вікно. Піднімався по діагоналі вікна зелений укіс, заповнив вікно догори, потім, дозволивши залізний акорд, гуркотнув зверху міст, і миттєво зелений скат зник, розкрився вільний вид, луки, верби вздовж струмка, лілуваті пасма капусти. Франц проковтнув останній шматок, помулявся, заплющив очі.

Столиця... У самій назві цієї незнайомої ще столиці — у важкому гуркоті першого складу мови і в легкому дзвоні другого — було для нього щось хвилююче. Експрес вже ніби мчав його знаменитим проспектом, обсадженим велетенськими стародавніми

липами, під якими кипів квітчастий натовп. Промчав експрес повз ці липи, що пишно вирости з назви проспекту, і влетів під величезну арку в перламутрових блискітках. Далі був захоплюючий туман, де поверталася фотографічна листівка — наскрізна вежа у розпливчастих вогнях, на чорному тлі. Вона зникла, і в сяючому магазині, серед золочених болванок, що зображали торси, і чистих дзеркал, і скляних прилавків, Франц розгулював — у візитівці, у смугастих штанях, у білих гетрах і плавним рухом руки направляв покупців у потрібні відділи. То була вже не зовсім свідомо гра думки, але ще не сон; і в ту мить, коли сон зібрався його підкосити, Франц знову опанував себе, спрямував думки на власний розсуд, оголив плечі дамі, що тільки-но сиділа біля вікна, прикинув, — чи схвильований він? — потім, зберігши голі плечі, змінив голову, підставив обличчя тій сімнадцятирічній покоївці, яка випарувалася зі срібною суповою ложкою до того, як він встиг їй освідчитися в коханні; але й цю голову він загасав і замість неї приробив обличчя однієї з тих лихих столичних красунь, які зустрічаються головним чином на лікерних та цигаркових рекламах; і тільки тоді образ ожив: гологруда дама підняла до червоних губ чарку, похитуючи ажурною ногою, з якої спадала червона туфелька без задника. Туфелька впала, і Франц, нахилившись за нею, похитнувся, м'яко пірнув у темну дрімоту. Він спав з роззявленим ротом, так що були на його блідому обличчі три дірки: дві блискучі — шибки окулярів, і одна чорна — рот. Драйер це зазначив, коли, через годину, повернувся з дружиною з вагона-ресторану. Вони мовчки переступили через простягнуту мертву ногу. Марта поклала сумку на відкидний столик під вікном, і нікельове вічко сумки одразу ожило, дрібно заграло зеленим блиском. Драйер закури́в сигару.

Обід виявився непоганим, і Марта тепер не шкодувала, що пішла. Колір обличчя в неї потеплішав, прекрасні очі були вологі, блищали свіжо підмазані губи; вона посміхнулася, трохи оголивши різці, і ця задоволена, дорогоцінна посмішка зволікала на її обличчі кілька миттєвостей. Драйер дивився на дружину, злегка примружившись, насолоджуючись її посмішкою, як несподіваним подарунком, але ні за що в світі він не показав би цього. Коли посмішка зникла, він відвернувся, подібно до задоволеного роззяви, після того, як вуличний торговець підняв і знову поклав на візок апельсини, що ненароком розсипалися.

Франц раптом підтяг ногу, але не прокинувся. Потяг почав грубо гальмувати. Пропливли червоні стіни, величезна труба, наче викладена мозаїкою, товарні вагони, що стояли на запасній дорозі; і потім у відділенні потемніло; вокзал.

— А я, моя душа, піду прогулятися, — сказав Драйер, який полюбляв палити на свіжому повітрі.

Марта, залишившись сама, відкинулася в куток, подивилася, позіхнувши на мерця в окулярах, байдуже подумала, що він зараз з'їде на підлогу. Драйер, гуляючи по платформі, мимохідь пограв пальцями по віконній шибці, але дружина більше не посміхнулася, — і, пихкаючи димом, він рушив далі. Ішов він неквапливою, трохи підстрибуючою ходою, заклавши руки за спину і випнувши сигару. Між іншим він подумав про те, що добре б так прогулюватися під склепіннями незнайомого вокзалу десь по дорозі до Андалузії, Багдада, Нижнього Новгорода... Можна хоч сьогодні пуститися в дорогу: земна куля величезна і кругла, — і грошей достатньо на п'ять, а то й більше, повних обхватів. Марта, втім, нізащо б не поїхала. Ніяк навіть не скажеш їй: поїдемо, справи почекають. Придбати газету, чи що; біржа, напевно, теж цікава річ. І треба дізнатися, чи перелетів цей молодик через океан? Америка, Мексика, Пальмовий

пляж. Ось Віллі Грюн там побував, кликав із собою. Ні, її не вломати... Де ж, власне кажучи, газетний лоток... Цей велосипед із загорнутими лапками зараз такий виразний, а забуду його назавжди, забуду, що дивився на нього, все забуду... І ось, багажний вагон рушив, поплив. Е! та це мій поїзд... А все-таки треба купити...

Драйер дрібною риссю кинувся до лотка, вибрав на долоні монету, кинувся назад, засовуючи газету до кишені. Він не дуже спритно скочив на підніжку, що пропливала повз, і не відразу міг відчинити двері. Посміхаючись і глибоко дихаючи, він пройшов один вагон, другий, третій. У передостанньому коридорі чемно відсунувся, щоб пропустити його, довгий пане. Драйер, мимохідь, глянувши на нього, побачив обличчя дорослої людини з носиком немовляти. "Забавно, — подумав Драйер, — дуже цікаво". У наступному вагоні він знайшов своє купе, знову переступив через мертву ногу і тихенько сів. Марта, мабуть, спала. Він розгорнув газету і раптом помітив, що Марта дивиться на нього.

— Божевільний ідіот, — сказала вона спокійно і відразу прикрила очі знову. Драйер дружелюбно їй покивав і поринув у газету.

Перша частина дороги, — перший розділ подорожі — завжди докладна і повільна. Середній години — дрімотні, останні — швидкі. І ось, Франц прокинувся, пожував губами. Його супутники спали. Світло у вікні поблякло, ніби десь загасили одну, дві лампочки. Він глянув на пензель, на годинник під ґратами. Він спав дуже довго. Поважніли ноги, і в роті був неприємний смак. Ретельно витерши окуляри, він вибрався в коридор.

І з цього часу час пішов швидко. Через годину ожила і пара Драйер, лакей приніс їм каву в товстих чашках, кава була погана. Десь погасли ще дві-три лампочки. Потім, у сутінках, по вікну почав тихенько потріскувати дощ, котилися по склу цівки, зупинялися невпевнено і знову швидко збігали вниз. За вікнами коридору під аспідною хмарою тлів вузький, жовтий захід сонця. І ще трохи згодом електричне світло осяяло відділення, і Марта довго дивилася в дзеркальце, скалячи зуби, підтягуючи верхню губу.

Драйер, весь ще сповнений приємного тепла дрімоти, подивився на потьмяніле вікно, на цівки, що незграбно збігали по склу, подумав, що завтра неділя, що вранці він поїде грати в теніс (за який нещодавно взявся зі спекотною запопадливістю літньої людини), і що недобре буде, якщо завадить дощ. Він запитав себе, чи зробив він успіхи, несвідомо напружив праве плече і відразу згадав випещений, сонцем облитий майданчик у тірольському містечку і знаменитого, нечуваного гравця, який прийшов на змагання в білому пальті з пів дюжиною ракет під пахвою, а потім повільно, з професійною плавністю зняв і пальто, і шовковий шарф і барвистий светр, — і блиснувши по лікоть оголеною рукою, піддав звучно і з якоюсь нелюдською точністю перший, пробний м'яч.

— Осінь, дощ, — сказала Марта, різко закривши сумку.

— Зовсім маленький, — тихо поправив Драйер.

Потяг, ніби вже потрапивши у поле тяжіння столиці, йшов надзвичайно швидко. Скло зовсім потемніло, в ньому непомітно з'явилися відображення, відблиски. Майнула мимо вогненна смуга зустрічного поїзда і навіки обірвалася. Франц, повернувшись у купе, раптом судомно схопився за бік. І ще за годину в невиразній темряві з'явилися далекі розсипи вогнів, діамантові пожежі.

Незабаром Драйер підвівся; Франц, з холодом хвилювання в грудях, підвівся теж. Драйер став стягувати валізи (він дуже любив пхати їх носію у вікно); Франц, підвівшись

навшпиньки, став стягувати свою валізу теж. Обидва м'яко зіткнулися спинами, і Драйєр засміявся. Хвилюючись і поспішаючи, Франц став одягати пальто, не міг відразу потрапити в рукав, насунув зелений капелюх і вийшов у коридор.

Вогнів у темряві додалось, і раптом, ніби під самими ногами, відкрилася вулиця з освітленим трамваєм і зникла знову за мелькаючими стінами, які хтось швидко тасував.

— Швидше б! — благав Франц, — це нестерпно...

Промайнула дрібна станція, платформа під чорним навісом, і знову стало темно, наче ніякої столиці й близько не було. Нарешті розлилося жовте світло, осяяло тисячу рейок, ряди мокрих сплячих вагонів, — і повільно, впевнено, плавно величезна залізна порожнина вокзалу втягла в себе потяг, що відразу отяжів.

Франц виліз на платформу, в димну вогкість. Проходячи повз покинутий вагон, він побачив свого світловусого супутника, який, опустивши скло, кликав носія. На мить він пошкодував, що розлучається назавжди з тією чарівною, великоокою жінкою. Разом з квапливим натовпом він швидко пішов довгою, довгою платформою, тремтячою рукою віддав контролеру квиток і, повз незліченні каси, реклами, розклади, низькі прилавки для багажу, вийшов на волю.

РОЗДІЛ II

Невиразне золотисте світло, повітряна готельна перина... Знову — пробудження, але, можливо, пробудження ще не остаточне? Так буває; прокинешся і бачиш, скажімо, ніби сидиш у ошатному купі другого класу, разом з невідомим витонченим подружжям, а насправді це пробудження уявне, це тільки наступний шар сну, ніби піднімаєшся з шару на шар і все не можеш досягти поверхні, виринути у дійсність. Зачарована думка приймає, однак, новий шар сновидіння за вільну дійсність: вірячи в неї, переходиш, не дихаючи, якусь площу перед вокзалом і майже нічого не бачиш, бо нічна темрява розпливається від дощу, і хочеш якнайшвидше потрапити до примарного готелю навпроти, щоб вмитися, змінити манжети і тоді вже піти блукати якимись вогнистими вулицями. Але щось трапляється, дрібниця, безглуздий казус, — і дійсність втрачає раптом смак дійсності; думка обдурилася, ти ще спиш; безладна дрімота глушить свідомість; і раптом знову прояснення: невиразне золотисте світло і номер у готелі, назва якого "Відео" — написав тобі на листку знайомий крамар, який побував у столиці. І все-таки, — хто її знає, чи дійсність це. Остаточна дійсність, чи тільки новий оманливий шар?

Франц, ще лежачи горілиць, короткозорими, болісно примруженими очима подивився на димчасту стелю і потім убік — на сяючий туман вікна. І щоб вивільнитися з цієї золотистої невиразності, яка ще так нагадувала сновидіння, він потягся до нічного столика, намацуючи окуляри.

І тільки доторкнувшись до них, точніше, не до них, а до папірця, в який вони були загорнуті, Франц згадав ту дрібницю, той безглуздий казус... Увійшовши вчора в номер, оглянувшись, розкрив вікно, за яким, однак, він побачив замість уявних вогнів, тільки темне подвір'я і темне дерево, що шумить, він здер брудний комір, що томив шию, і, поспішаючи, почав мити обличчя. Окуляри він поклав поруч із тазом, на дошку умивальника, з краю. Вмившись, він підняв таз, щоб вилити його у відро, і зіштовхнув окуляри на підлогу. Одночасно він незручно ступив убік, тримаючи перед собою важкий, бурхливий таз, і під каблуком зловісно хруснуло.

Відновивши все це в голові, Франц скривився. Що ж, треба віддати окуляри в ремонт; скло, та й те тріснуте, залишилося лише в одному колі. Подумки він уже вийшов із дому і блукав у пошуках потрібного магазину. Спершу — магазин, потім важливе, страшне відвідування. І згадавши, як мати наполягала, щоб цей візит він зробив першого ж ранку після приїзду ("...це буде саме такий день, коли ділову людину можна застати..."), Франц згадав і те, що нині — неділя.

Він цокнув язиком і завмер. Його охопило панічне почуття: без окулярів він все одно, що сліпий, а треба пуститися в найнебезпечніший шлях через незнайоме місто. Він уявив хижі примари автомобілів, які вчора, на місці гуркочучи, тіснилися біля вокзалу, коли він, ще зрячий, але отуманений сирію ніччю, переходив площу до готелю. Так він і ліг, не прогулявшись, не познайомившись зі столицею в саму пору її нічного блискучого роїння.

Але просидіти весь день у номері, серед невиразних, ворожих предметів, без діла чекаючи понеділка, коли якась крамниця з вивіскою у вигляді величезного синього пенсне нарешті відкриється, — це було немислимо. Франц відкинув перину і босоніж, обережно прочовгав до вікна. День був блакитний, ніжний, на диво сонячний; ліворуч наповзала оксамитова тінь, і неможливо було зрозуміти, де кінчається тінь і де починається розпливчасто-оранжеве листя дерева, що заповнювало двір. І було тихо-тихо, ніби в осінній, погожій сільській глушині.

Здавалося тепер, що в кімнаті душний галас: роздратований гул людських думок, грім стільця, що відсувається, під яким давно ховається від короткозорих очей необхідний черевик, плескіт води, дзвін дрібних монет, що здуру випали з кишені хитромудрого жилета; важкий, неохочий шурхіт валізи, що проїхала по підлозі в дальній кут, де вже не буде небезпеки знову про неї спіткнутися, — і здавалося так шумно в кімнаті саме в порівнянні з тією сонячною, вражаючою тишею, що зберігається, як дороге вино, в холодній глибині двору.

Нарешті Франц подолав усі тумани, виглядів капелюха, шарахнувся від дзеркала, в яке мало не ввійшов, і ступив до дверей. Тільки його обличчя так і залишилося неодягненим. Обережно зійшовши вниз, він швейцару показав адресу на безцінній візитній картці, і той пояснив йому, в який сісти автобус і де його чекати.

Він вийшов на вулицю і відразу з головою поринув у сяйво, що струмувало. Обрисів не було; як знята з вішалки легка жіноча сукня, місто сяяло, переливалося, падало чудовими складками, але не трималося ні на чому, а повисало, ослабле, немов безтілесне, у блакитному вересневому повітрі. За сліпучою пустелею площі, якою зрідка з криком, новим, столичним, пролітав автомобіль, мліли рожеві громади, і раптом сонячний зайчик, блиск скла, болісно встромлявся в зіницю.

Франц дійшов до кута, знайшов, жмурячись, червоний покажчик зупинки, неясний і хисткий, як стовп купальні, коли пірнаєш під палі, і одразу важким, жовтим міражем насунувся автобус. Франц, наступивши на чийсь ногу, що миттєво розтанула, схопився за поручень, і голос — вочевидь кондукторський — гаркнув йому у вухо: "нагору!" Вперше йому доводилося дертися по такій собі драбинці, що кружляла, — у рідному містечку ходив тільки трамвай, — і, коли автобус рвонув, він ледве не втратив рівноваги, побачив на мить асфальт, що піднявся сріблястою стіною, втримався за чийсь плече і, слідуючи силі якогось невблаганного повороту, — при якому, здавалося, автобус весь нахилився, — злетів через останні сходинки і опинився нагорі. Він з розмаху сів на лаву і в безпорадному обуренні почав озиратися. Він плив високо-високо над містом. Внизу, по вулиці, як медузи, ковзали люди, серед раптово завмерлого автомобільного студня, —

потім усе це знову рухалося, і невиразно-сині будинки по одному боці, сонячно-незрозумілі — по іншому текли повз, як хмари, що непомітно переходять у нижнє небо. Такою уявилася Францу столиця — примарно-забарвленою, розпливчастою, немов безкістною, анітрохи не схожою на його грубу провінційну мрію.

Чисте повітря свистіло у вуха, райськими голосами перегукувались гудки, раптово пахнуло прілим листям... і одна смутнувата гілка мало не зачепила Франца. Пізніше він спитав у кондуктора, де йому вилазити; виявилось, що ще не скоро. Він почав рахувати зупинки, щоб зайвий раз не питати, — і болісно намагався розрізнити вулиці, якими проїжджав. Швидкість, легкість, запах осені, запаморочлива дзеркальність того, що пливло повз, — все зливалося у відчуття безтілесності, яке було так незвичайно, що Франц навмисне смикав шиєю, щоб відчувати тверду головку запонки, що здавалася йому єдиним доказом його буття.

Зрештою він доїхав; завмираючи, сповз униз драбинкою і вступив на тротуар. Хтось у небесах, що пливають, — можливо, непомічений сусід — крикнув йому: «Направо! Перший поворот направо...», Франц здригнувся і, дійшовши до кута, повернув. Тиша, і безлюдність, і сонячна хиткість... Він губився, танув у цій невиразності, а головне, ніяк не міг знайти номери на будинках. Він спітнів і ослаб. Нарешті, побачивши туманного перехожого, він підійшов до нього, спитав, де п'ятий номер. Перехожий стояв зовсім близько, і так дивно падала листяна тінь на його обличчя, і так все було невиразно, що Францу раптом здалося, що людина — та сама, від якої він учора втік. Майже напевно можна сказати, що це була лише світлова плямистість, забаганка тіней, однак Францу стало так гидко, що він вважав за краще відвести очі. "Прямо навпроти, — де огорожа", — бадьоро сказав чоловік і пішов своєю дорогою.

Франц переправився через вулицю, знайшов хвіртку, намацав кнопку дзвінка і натиснув на неї. Хвіртка видала дивний дзизчастий звук. Франц трохи почекав і подзвонив знову. Хвіртка знову задзижчала. Ніхто не приходив відчиняти. За хвірткою був зелений туман саду, і в ньому плавав будинок, як незрозуміле відображення у воді. Франц спробував сам відчинити хвіртку, але вона заартачилась. Кусаючи губи, він подзвонив знову і довго тримав палець на кнопці. Одноманітне дзижчання. Раптом зрозумівши, в чому річ, він боком уперся в хвіртку, поки дзвонив, і вона так сердито відкрилася, що він мало не впав. Хтось гукнув його: "Вам до кого?" Він повернувся на голос і побачив жінку у світлій сукні, що стояла перед ним на гравійній стежці, що вела до будинку.

— Його ще немає, — неквапливо промовив голос, коли Франц відповів.

Він примружився, побачив біле обличчя, темне гладке волосся.

— Мені дуже важливо, — сказав Франц. — Я ось приїхав... Я доводжусь йому родичем... — Він чомусь витяг гаманець і почав ритися в ньому, шукаючи горезвісну картку. Пані на нього пильно дивилася, намагаючись зрозуміти, де це вона вже бачила його. У нього були прозорі від сонця вуха і невинний лоб у найдрібніших краплинках поту біля самого коріння волосся. Раптом спогад, як фокусник, надів на це схилене обличчя окуляри і одразу знову їх зняло. Жінка посміхнулася. Одночасно Франц, знайшовши картку, підняв голову.

— Ось, — сказав він, — мені було велено сюди прийти. Я думав, що сьогодні неділя... — Вона подивилася на картку і знову посміхнулася.

— Мій чоловік поїхав грати у теніс. Він повернеться до обіду. А ми ж вже зустрічалися...

— Винен? — сказав Франц і напружив зір. Пізніше, згадуючи цю зустріч, марево саду, хрумкий гравій, сонячно-строкату сукню, він часто дивувався — як це він одразу не впізнав її? Правда, він був безпорадно короткозорий, правда, він її раніше не бачив без капелюха і ймовірно не очікував, що у неї така голова — проділ посередині і ззаду шиньон (єдине, до речі сказати, в чому Марта не слідувала моді), — все ж таки не так просто було пояснити, як це він міг довго-довго дурнем стояти перед нею і не розуміти, до чого вона хилить. Йому здавалося потім, що того ранку він потрапив у смутний і неповторний світ, що існував один короткий недільний день, світ, де все було ніжно і невагомо, променисто і нестійко. У цьому світі могло статися все, що завгодно: так що й справді виявляється, що Франц того ранку, в готельному ліжку, не прокинувся дійсно, а лише перейшов у нову смугу сну. Марта в безтілесному сьйві його короткозорості анітрохи не була схожа на вчорашню даму, яка позіхала, як тигриця. Зате мадонноподібне в її зовнішності, помічене ним учора в напівдрімоті і знову втрачене, — тепер виявилось цілком, наче й було її сутністю, її душею, яка тепер розцвіла перед ним без домішки, без оболонки. Він не міг би точно сказати, — чи подобається йому ця туманна пані: короткозорість цнотлива. Але, крім усього, вона виявилася дружиною людини, від якої залежала його подальша доля; дружиною людини, з якої йому було сказано вичавити все, що тільки можливо, і тим самим вона стала вищою, віддаленішою, недоступнішою, даремно, що він познайомився з нею. Ідучи за Мартою по доріжці до будинку, він злегка розмахував руками і, поспіхом, мучившись бажанням якнайшвидше розташувати її до себе, говорив про те, який це несподіваний, дивовижний, небувалий і дуже приємний збіг.

Збоку від ганку на мураві стояла величезна полотняна парасолька, і під ним — столик і кілька плетених крісел. Марта сіла, Франц, посміхаючись і жмурячись, сів поруч. Вона вирішила, що приголомшила його виглядом невеликого, але дуже дорогого саду, де, між іншим, було і персикове деревце, і плакуча верба, і сріблясті ялинки, і якась патентована яблуня, і магнолія, і банан, уже загорнутий у рогожку... Те, що сад для Франца тільки зеленувате марево, їй просто на думку не спало, хоча вона помітила, як безпорадно він короткозорий. Приємно приймати його так витончено в саду, приємно вражати небаченим багатством, але особливо приємно буде показувати йому кімнати в особняку і вислуховувати гуркіт його шанобливого захоплення. І так як зазвичай у неї бували люди її ж кола, перед якими їй давно набридло хизуватися, вона була майже ніжно вдячна цьому провінціалу у вузьких штанях за те, що він дає їй можливість освіжити, відновити відчуття гордості, яке вона знала в перші місяці заміжжя.

— У вас така тиша... — сказав Франц. — Я думав, що місто таке шумне...

— Та ми живемо майже за містом, — відповіла вона, і, почувавши себе на сім років молодшою, додала: — Он там, сусідня вілла належить графу Брамсдорфу... Дуже милий старий, часто в нас буває.

— Найприємніша тиша, — сказав Франц, розвиваючи тему і вже передчуваючи глухий кут.

Вона подивилася на його білу руку, що навзнаки лежала на столі. Худі пальці трохи тремтіли.

— Ви, отже, ким доводитеся моєму чоловікові? Троюрідним племінником, чи не так? Ви служитимете, — це добре. У нього справа величезна. Ну, ви, звичайно, вже чули про магазин, — там тільки чоловічі речі, зате все, все, — краватки, капелюхи, спортивне приладдя. Потім він має контору, всякі банківські справи...

— Важко розпочати, — сказав Франц, барабанячи пальцями. — Я боюся... Але я знаю, ваш чоловік — прекрасна людина, найдобріша людина...

В цей час звідкись з'явилася примара собаки, що виявився при найближчому розгляді жовто-сірою вівчаркою. Пес підійшов і, опустивши голову, щось поклав до ніг Франца. Потім відійшов аршина на три, вже в туман, і там залишився — вичікувано.

— Це — Том, — сказала Марта. — Том отримав приз на виставці. Чи не так, Том?

Франц, з поваги до господині, підняв із мурави те, що Том приніс. Це виявилось мокрою дерев'яною кулею, суцільно поцяткованою слідами зубів. Як тільки він підняв кулю, — а підняв він її до самого обличчя, — привид собаки виринув із сонячного туману, став живим, теплим, дихаючим і стрибнув, мало не зваливши його зі стільця. Він квапливо кинув кулю; собака зник.

Куля потрапила прямо в айстри; але Франц цього, звісно, не побачив.

— Чудовий собака, — сказав він, з огидою витираючи мокру руку об коліно під столом. Марта неспокійно дивилася вбік: Том, шукаючи кулю, м'яв айстри. На щастя, в цю хвилину швидко проїхав хлопчик на велосипеді, і собака, миттєво забувши кулю, стрімголов кинувся до огорожі саду і промчав уздовж неї з несамовитим гавканням. Потім, одразу заспокоївшись, затрусив назад і ліг біля сходинки ганку, випустивши язика і підібгавши одну передню лапу, по-лев'ячому.

Франц, слухаючи, що Марта розповідає йому про Тироля, відчував, що собака десь поблизу, і з тривогою думав, що ось-ось він йому назад принесе слизову гидоту.

— ...Але мені було душно, — казала Марта, — мені здавалося, що ці гори ось-ось зваляться на готель. Ми думали поїхати звідти до Італії, та мені якось розхотілося. Він зовсім дурень, — наш Том. Ось прийшов чужий, а йому що чужий, що свій — все одно. Ви в столиці вперше, чи не так? Подобається?

Франц поторкав очі: "Я зовсім сліпий, — сказав він, — поки не куплю нових окулярів, нічого не можу оцінити... А загалом — добре ... І у вас так тихо..."

Він чогось раптом подумав, що, мабуть, ось зараз його мати повертається додому з церкви. Тим часом він веде важку, але приємну розмову з туманною пані в туманному сьайві. Це все дуже небезпечно, кожне слово може схибити. І Марта відзначила цю уривчастість, завмирання, незручність. «Він засліплений і збентежений, він такий молоденький, — подумала вона з погордою та ніжністю. — Теплий м'який віск, з якого можна зробити все, що захочеться». І вона сказала, — просто так, у вигляді проби:

— Якщо бажаєте служити, пане, ви повинні триматися бадьоріше, впевненіше.

Як вона й гадала, Франц не знайшовся, що відповісти, і тільки хмикнув.

Вона побачила, що йому неприємно, але сказала собі, що це вкрай йому корисно. Францу справді стало на мить неприємно, але не зовсім так, як думала Марта. Якась несподівана жвавність і грубуватість з'явилися в її голосі, і він невиразно розрізнув, як вона, подаючи приклад, розправила плечі при словах «бадьоріше, впевненіше»; все це не в'язалося з її безтілесним виглядом, тим часом як її колишні, ковзні слова анітрохи його не коробили. Втім, неприємність миттєва: Марта відразу затуманилася знову, влилася в загальну туманність.

— А все-таки свіжо... — сказала вона. — Вечорами навіть холодно. Я люблю холод, але він мене не любить.

— У нас ще купаються, — зауважив Франц. Він вирішив було розповісти про рідну річку, про те, як славно там плавати, пірнати прямо з човна, про сильну течію і чистоту

води, — але цієї миті гримнув автомобіль за огорожею, грюкнули дверцята, і Марта, повернувшись, сказала: “Ось, зрештою, і мій чоловік”.

Вона пильно дивилася на Драйєра, який швидко, трохи підстрибуючою ходою, йшов стежкою. Він був у просторому пальті, на шиї, спереду, витріщалося біле кашне, з-під пахи стирчала ракета в чохлі, як музичний інструмент, у руці він ніс валізку. Марті стало прикро, що перервалася розмова, що вона вже не наодинці з Францем, не займає, не вражає його цілком, — і зовсім мимоволі, вона змінила манеру по відношенню до Франца, ніби між ними, як то кажуть, «щось було», і ось з'явився чоловік, перед яким треба триматися сухіше. А крім того, вона, звичайно, не збиралася показувати чоловікові, що бідний родич, заздалегідь нею розхаяний, зовсім не виявився таким уже й поганим, — і тому, коли Драйєр підійшов, вона непомітним, тонко розрахованим кривлянням хотіла висловити йому, що ось, мовляв своїм приходом він, нарешті, звільнить її від нудного гостя; але Драйєр, наближаючись, не зводив очей з Франца, який, вдивляючись у туман, підвівся, виструнчився, готувався вклонитися. Драйєр, по-своєму спостережливий і до порожніх спостережень охочий (він часто грав сам із собою, згадуючи, які картини були на стінах у чужому кабінеті), одразу ще здалеку дізнався вчорашнього пасажира і спершу подумав, що їхній випадковий супутник підібрав яку-небудь дрібницю, яку вони посіяли у вагоні, і ось розшукав їх, приніс; але раптом інша думка, ще більш кумедна, спала йому на думку. Марта бачила, як ніздрі його розширилися, губи здригнулися, зморшки у очей помножилися, заграли, і наступної миті Драйєр розреготався, та так, що Том, що стрибав навколо нього, вибухнув нестримним гавканням. Йому смішно було не тільки саме збіг, а й те, що, мабуть, дружина щось говорила про його родича; поки що родич тут же сидів у відділенні. Що саме говорила Марта, чи міг це чути Франц, — ніяк уже не згадати, — але щось було, щось було, і ця лоскочуча невпевненість ще посилювала смішний бік збігу, він сміявся, поки тиснув руку племінникові, він продовжував сміятися, коли зі скрипом упав у плетене крісло. Том усе гавкав. Марта раптом подалася вперед і на розмах, блиснувши кільцями, сильно вдарила собаку по стегні. Та зойкнула і відійшла.

— Чарівно... — промовив Драйєр, витираючи очі великою шовковою хусткою. — Ви, значить, Франц, син Ліни?.. Після такого дивовижного випадку ми маємо бути на «ти», — і ти, будь ласка, зви мене не «пан директор», а дядько, дядько, дядьку...

"...уникати займенника і звернення", — мимохіть подумав Франц. Однак йому стало тепло та спокійно. Драйєр, що реготав у тумані, був збентежений, безглуздий і безпечний, як ті зовсім чужі люди, які є уві сні і розмовляють з нами, як близькі.

— Я сьогодні був в ударі, — звернувся Драйєр до дружини, — і, знаєш, голодний. Я думаю, Франц теж голодний.

— Зараз подають, — відповіла Марта і встала, пішла; сонце повільно її загасило.

Франц відчув себе ще вільніше і сказав:

— Я маю просити вибачення. Розбив окуляри і нічого не бачу, так що дещо гублюсь...

— Ти де зупинився? — спитав Драйєр.

— Готель Відео, — сказав Франц. — Біля вокзалу. Мені порадили.

— Так-с. Найперше тобі потрібно знайти гарну кімнату. Поблизу звідси, за сорок — п'ятдесят марок. Ти граєш у теніс?

— Так, звичайно, — відповів Франц, згадавши якийсь задній двір, стару ракету, куплену в антиквара за марку, і чорний гумовий м'яч.

— Ну ось, — лупцюватимемо щонеділі. Потім потрібно тобі пристойний костюм, сорочки, краватки, всяку всячину. Ти як, з Мартою потоваришував?

Франц усміхнувся.

— Гарзд, — сказав Драйєр. — Я гадаю, що обід готовий. Про справи потім. Справи обговорюються за кавою.

Він побачив дружину, що вийшла на ганок. Вона холодно подивилася на нього, холодно кивнула і знову пішла до хати. "Що за амікошонство", — сердито подумала вона, проходячи через білу передню, де на піддзеркальнику лежали офіційно чистенькі гребінець і щітка; весь будинок, невеликий, двоповерховий, з терасою, з антеною на даху, був такий самий — чистий, витончений і взагалі нікому не потрібний. Хазяїна він змішив. Господині він був до душі, — чи вірніше, вона просто вважала, що будинок багатого комерсанта має бути саме таким, як цей. У ньому були всі зручності, і більшістю цих зручностей ніхто не користувався. Було, наприклад, на столику, у ванній кімнаті, кругле, з людське обличчя, збільшувальне дзеркало на шарнірах, з приробленою до нього електричною лампочкою. Марта якось його подарувала чоловікові для гоління, але той дуже скоро його зненавидів: нестерпно було бачити щоранку яскраво освітлену, втричі розпухлу, свинячою щетиною за ніч оброслу пику. У бідермайєрівській вітальні меблі були схожі на виставку в хорошому магазині. На письмовому столі, якому Драйєр вважав за краще стіл у конторі, стояв замість лампи бронзовий лицар (прекрасної, втім, роботи) з ліхтарем у руці. Були всюди порцелянові звірі, яких ніхто не любив, різнокольорові подушки, до яких ніколи ще не припала людська шока, альбоми, — дорогі, художні книжищі, які розкривав хіба що найнудніший, найсоромніший гість. Все в будинку, аж до блакитного забарвлення стін, до баночок з написами: цукор, гвоздика, цикорій на полицях ідилічної кухні, — походило від Марти, якій сім років тому чоловік подарував ще порожній і на все готовий щойно збудований особнячок. Вона придбала і розподілила картини по стінах, керуючись вказівками дуже модного в той сезон художника, який вважав, що будь-яка картина гарна, аби вона була написана густими мазками, що яскравіше і нерозбірливіше, то краще. Тому більшість картин у будинку нагадувала жирну веселку, яка вирішила в останню хвилину стати яечнею або броненосцем. Втім, Марта купила на аукціоні і кілька старих полотен: серед них був чудовий портрет старого, писаний олійними фарбами. Старий шляхетного вигляду, з баками, в сюртуку шістдесятих років, на коричневому тлі, сам освітлений немов блискавицею, стояв, трохи спираючись на тонку палицю. Марта придбала його не дарма. Поруч із ним — на стіні в їдальні — вона повісила дагеротип діда, давно покійного купця; дід на дагеротипі теж був з баками, в сюртуку, і теж спирався на палицю. Завдяки цьому сусідству картина несподівано перетворилася на родинний портрет, — «Це мій дід», — говорила Марта, вказуючи гостю на справжній знімок, і гість, переводячи очі на картину поряд, сам робив неминучий висновок.

Але ні картин, ні окулястих подушок, ні порцеляни Франц, на жаль, не міг розглянути, хоча Марта вміло і наполегливо звертала його короткозору увагу на кімнатну красу. Він бачив ніжну барвисту каламуть, відчував прохолоду, запах квітів, відчував під ступнею м'якість килима, що танула, — і таким чином, сприймав саме те, чого не було в обстановці будинку, що мало в ній бути на думку Марти, те, за що було нею дорого заплачено, якусь повітряну розкіш, у якій, після першого келиха червоного вина, він почав повільно розчинятися. Драйєр налив йому ще, — і Франц, що до вина не звиклий, відчув, що його нижні кінцівки розчинилися вже зовсім. Марта сиділа десь далеко,

світлою примарою; Драйєр, теж примарний, але теплий, золотистий, розповідав, як він якось летів з Мюнхена до Відня, як туман затягнув землю, як машину кидало, трясло, і як йому хотілося пілоту сказати: «будь ласка, зупиніться на хвилинку». Тим часом Франц відчував фантастичні труднощі з ножами і виделками, боровся то з волованом, то з непоступливим пломбіром і відчував, що ось-ось ще трохи, — і вже тіло його розтане, і залишиться вже тільки голова, яка, з повним ротом, стане, як повітряна куля, плавати по кімнаті. Кава та кюрасо, яке солодко заверталось навколо язика, доконали його. Марта зникла в тумані, і Драйєр, кружляючи перед ним повільним золотистим колесом із людськими руками замість спиць, почав говорити про магазин, про службу. Він добре бачив, що Франц зовсім розімлів від хмелю, і тому в подробиці не входив; сказав однак, що Франц дуже скоро перетвориться на прекрасного прикажчика, що головний ворог повітроплавця — туман і що оскільки платня буде спершу дрібниця, то він береться платити за кімнату і дуже буде радий, якщо Франц буде хоч щодня заходити, причому він не здивується, якщо вже наступного року встановиться повітряне сполучення між Європою та Америкою. Все це плуталося у голові у Франца; крісло, в якому він сидів, мандрувало по кімнаті плавними колами. Драйєр дивився на нього спідлоба і, посміюючись у передчутті того скандалу, який влаштує йому Марта, подумки витрушував Францу на голову величезний ріг достатку; бо Франца він мав якось винагородити за чудовий, приємний, ще не охололий сміх, який доля — через Франца — йому подарувала. І не тільки його, а й Ліну треба було винагородити, — за її бородавку, собачку, гойдалку з подушкою для потилиці у вигляді зеленої ковбаси, на якій було вишито: «лише чверть години». І потім, коли Франц, дихаючи вином і вдячністю, попрощався з ним, обережно зійшов сходами в сад, обережно протиснувся в хвіртку і, все ще тримаючи капелюх у руці, зник за рогом, Драйєр подумав, як бідолаха славно виспить там, у себе в номері, — і сам відчув чарівну дрімотність, — після тенісу, по обіді — піднявся внутрішніми дерев'яними сходами нагору, до спальні.

Там, у помаранчевому пеньюарі, зігнувши голу, оксамитово-білу шию, яку особливо відтіняла темрява її волосся, зібране ззаду в низький, товстий шиньйон, сиділа біля дзеркала Марта і рожевою замшею терла нігті. У дзеркалі Драйєр побачив її гладкі віскі, білий рівнобедрений трикутник чола, напружені брови — і оскільки Марта не підвела голови, не озирнулася, він зрозумів, що вона сердиться. Він м'яко сказав, бажаючи погіршити становище:

— Чому ти зникла? Могла почекати, поки він піде... правда ж...

Марта, не підводячи очей, відповіла:

— Ти чудово знаєш, що ми сьогодні запрошені на чай. Тобі теж не завадило б упорядкувати себе.

— У нас є ще година, — сказав Драйєр, — я, власне кажучи, хотів було заснути.

Марта, швидко водячи замшею, мовчала. Він скинув піджак, розв'язав краватку, потім сів на край кушетки, почав знімати черевики.

Марта схилилася ще нижче і раптом сказала:

— Дивно, як деякі люди не мають жодного почуття власної гідності.

Драйєр крякнув.

Через хвилину Марта з дзвоном відкинула щось на скляну підставку туалету і сказала:

— Цікаво знати, що цей хлопець подумав про тебе? Говори мені "ти", називай "дядечко"... Нечувано...

Драйер посміхнувся, ворушачи пальцями ніг і дивлячись, як переливається золотистий шовк шкарпеток.

Марта раптом обернулася до нього і, спершись на білу ручку крісла, підперла кулаком підборіддя. Одна нога була перекинута через іншу і тихенько розгойдувалася. Вона пильно дивилася на чоловіка, прикусивши губу.

Чоловік глянув на неї спідлоба граючими пустотливими очима.

— Ти досягнув свого, — задумливо сказала Марта. — влаштував племінничка. Тепер возитимешся з ним. Наобіцяв йому, мабуть, гори добра.

Драйер, зрозумівши, що йому подрімати не вдасться, сів зручніше, спираючись тім'ям об стіну, і почав думати, що буде, якщо він зараз скаже приблизно щось таке: у тебе є теж чудасії, моя душа: їздиш другим класом, а не першим, — бо другий нітрохи не гірший, — а виходить страшна економія, зберігається колосальна сума в двадцять сім марок і шістдесят пфенігів, яка інакше канула б у кишені тих, мовляв, шахраїв, які придумали перший клас. Ти б'єш собаку, тому що собаці не належить голосно сміятися. Все це так, все це, припустимо, правильно. Але дозволь і мені пограти, залиши мені племінничка...

— Ти, вочевидь, зі мною говорити не бажаєш, — сказала Марта, — ну що ж... — Вона відвернулася і знову взялася за нігті.

Драйер думав: “Якби добре тебе пробрало... Ну, розсмійся, ну, розплачся. І потім, напевно, все було б гаразд...”

Він кашлянув, розчищаючи шлях для слів, але, як уже неодноразово траплялося з ним, вирішив в останню хвилину таки не сказати нічого. Чи було це бажання роздратувати її німотою, чи просто щаслива лінь, чи несвідомий страх щось вщент зруйнувати, — Бог знає. Глибоко засунувши руки в кишені штанів, відкинувшись до блакитної стіни, він мовчав і дивився на чарівну шию Марти, а потім перевів очі на широке ліжко дружини, вкрите мереживом і суворо відокремлене від — теж широким, теж мереживним — ліжком нічним столиком, на якому сиділа розкорякою довгаста лялька — негр у фракку. Цей негр, і пухкі мережива, і білі, церемонні меблі — смішили, гидили. Він позіхнув, потер перенісся. Потім встав, вирішивши, що зараз переодягнеться і півгодини почитає на терасі. Марта скинула свій помаранчевий пеньюар, поправила бридочку на плечі, м'яко зсунувши голі лопатки. Він спідлоба глянув на її спину і, усмішкою провівши якусь милу думку, беззвучно пройшов у коридор, а звідти у вбиральню.

Як тільки двері зачинилися за ним, Марта швидко і люто звернула замку шию. Це був, мабуть, перший її вчинок, який вона б не могла пояснити. Він був тим більше безглуздий, що все одно їй потрібна буде зараз покоївка, і доведеться відімкнути. Пізніше, багато місяців по тому, намагаючись відновити цей день, вона найясніше згадала саме двері і ключ, начебто простий дверний ключ був саме ключ до цього дня. Однак, замкнувши двері, гніву свого вона не позбулася. А сердилася вона невиразно і бурхливо. Її сердило, що відвідування Франца доставило їй дивне задоволення і що задоволенням вона зобов'язана чоловікові. Виходило так, що, значить, вона помилилася, а мав рацію її неслухняний і дивакуватий чоловік, який запросив здуру бідного родича. Тому вона намагалася принади відвідування не визнати, щоб чоловік залишився неправим; але приємно їй було й те, що сьогоднішнє задоволення безперечно повториться. І дивна річ: якби вона була впевнена, що її слова змусять чоловіка не приймати Франца, вона б, мабуть, їх не сказала. Чи не вперше вона відчувала щось, не передбачене нею, що не входить законним квадратом у паркетний візерунок звичайного життя. Таким чином з

дрібниці, з випадкової зустрічі в безглуздому містечку виросло щось хмарне і непоправне. Тим часом не було на світі такого електричного пилососа, який міг би миттєво вичистити всі кімнати мозку. Невиразна властивість її відчуттів, неможливість розумно розібратися в тому, чому ж він їй припав до смаку, — цей безпорадний, короткозорий провінціал із прищиками між брів, — так її дратувало, що вона готова була сердитися на все — на зелену сукню, приготовлену на кріслі, на товстий зад Фріди, що копошилася в нижній шухляді комода, на своє ж зле обличчя, відбите в дзеркалі. Їй згадалося, що днями минуло їй тридцять чотири роки, і з дивним нетерпінням вона почала шукати на цьому віддзеркаленому обличчі слабких складок, млявих тіней. Десь тихо зачинилися двері, заскрипіли сходи (вони не мали скрипіти!), веселенький, фальшивий свист чоловіка пішов, зник. “Він танцює погано,— подумала Марта. — Він завжди танцюватиме погано. Він не любить танцювати. Він не розуміє, що це тепер так модно. Що це модно та необхідно”.

Глухо сердячись на Фріду, вона просунула голову в м'яке, зібране коло сукні; повз очі, зверху вниз, пролетіла зелена тінь; вона виринула, погладила себе з боків і відчула раптом, що цією легкою зеленою сукнею її душа на якийсь час оточена і стримана.

Внизу, на квадратній терасі, — з цементною підлогою, з айстрами на широких перилах, — біля голого столу, в полотняному складному кріслі сидів Драйер і, поклавши розкриту книжку на коліно, дивився в сад. За огорожею вже невблаганно стояв чорний автомобіль, дорогий “Ікар”. Новий шофер, спираючись із зовнішнього боку на хвіртку, розмовляв із садівником. В осінньому повітрі була холодна, передвечірня ясність; різкі сині тіні дерев тягнулися по сонячному газону, — все в один бік, ніби їм хотілося подивитися, хто перший дотягнеться до бічної стіни саду, до високої цегляної стіни, охопленої внизу тисячолапою, повзучою рослиною. Далеко, за вулицею, дуже виразні були фісташкові фасади супротивних будинків, і там, спершись на червону перину, покладену на підвіконня, сидів лисий чоловічок у жилеті. Садівник уже двічі брався за тачку, але щоразу звертався знову до шофера. Потім вони обидва закурили, і легкий димок ясно проплив чорним тлом автомобіля. Тіні ніби трохи посунулися далі, але сонце ще повноважно сяяло праворуч, з-за рогу графської вілли, де сад був вищий і газон жовтіший.

Звідкись з'явився Том, ліниво пройшов уздовж клумб; по боргу служби, без найменшої надії на успіх, кинувся за горобцем, що низько пурхнув, і, опустивши морду на лапи, ліг біля тачки. Добре, прохолодно, просторо було на терасі. Забавним променем павутинка косо йшла від крайньої квітки на перилах до столу, що стояв поруч. Хмари в блідому чистому небі були якісь завиті, і всі однакові, і трималися легкою зграєю на одному місці. Садівник нарешті все вислухав, усе доказав і рушив уздовж газону зі своєю тачкою, і Том, ліниво вставши, пішов ззаду, як іграшка, і повернув, коли повернув садівник. Книга, що вже давно ковзала по коліну, з'їхала вниз на підлогу, і лінки було її піднімати. Добре, просторо, прохолодно... Першою прийде, мабуть, довга тінь он тієї молоді яблуні. Шофер сів на своє місце... Цікаво, про що він зараз думає... Вранці у нього були такі веселенькі очі... чи не п'є буває він? От би була б сміхота... Прошли два пани в циліндрах; циліндри, як корки на воді, пропливли над огорожею. Цілком незрозуміло, чому вони в циліндрах. І потім, звідки не візьмись, ковзнув над терасою млявий облетілий адмірал, опустився на край столика, розкрив оксамитові крила і повільно ними зарухав, наче задихав. Малинові смужки вилиняли, бахрома вибухнула, але він був ще такий ніжний, такий ошатний...

РОЗДІЛ III

У понеділок Франц розмахнувся; він купив американські окуляри: оправа була черепахова, — з тим застереженням, звичайно, що черепаха тим і відома, що її чудово й різноманітно підробляють. Як тільки вставлено було потрібне скло, він ці окуляри надів. На серці, як і за вухами, стало затишно та спокійно. Туман розвіявся. Вільні фарби світу увійшли знову до своїх виразних берегів.

Ще одне треба було зробити, щоб остаточно відновити свою повноважність, осісти, утвердитись у свіжорозкресленому світі: треба було знайти собі вірний притулок. Він поблажливо посміхнувся, згадавши вчорашню обіцянку Драйєра платити і за те, і за се. Драйєр — приємна, фантастична і вкрай корисна істота. І він має рацію: одягнутися просто необхідно. Спершу, однак, — кімнату...

День був безсонячний, але сухий. Тверезим холодком віяло з низького, суцільно білого неба. Таксомотори були оливково-чорні з виразним шашковим кантом по дверцятах. Там і там синя поштова скринька була заново пофарбована, — блискуча і липка по-осінньому. Вулиці цього кварталу були тихі, якими, власне кажучи, не належало бути вулицям столиці. Він намагався запам'ятати їхні назви, місцезнаходження аптеки, поліції. Йому не подобалося, що так багато простору, муравчатих скверів, сосен і беріз, будинків, що будуються, городів, пустирів. Це надто нагадувало провінцію. У собаці, що гуляв з покоївкою, йому здалося, що він упізнав Тома. Діти грали в м'яч або хльостали по своїм вовчкам прямо на бруківці: так і він грав колись, у рідному містечку. Загалом, тільки одне говорило йому, що він справді в столиці: деякі перехожі були чудово, просто чудово одягнені! Наприклад: картаті шаровари, підібрані мішком нижче коліна, так що особливо тонкою здавалася гомілка в вовняній панчосі; такого крою, саме такого він ще не бачив. Потім був чепурунок у двобортному піджаку, дуже широкому в плечах і дуже обтягнутому на стегнах, і в штанах неймовірних, просторих, потворних, ховаючих чоботи — хоч втілюй у бродячому цирку передні ноги клоунського слона. І чудові були капелюхи, і краватки, як полум'я, і якісь голубині гетри. Драйєр добрий.

Він йшов повільно, бовтаючи руками, щохвилини озираючись: «Ах, які дамочки, — майже вголос думав він і легенько стискав зуби... — Які ікри, — збожеволіти!...»

У рідному містечку, гуляючи нудотно-знайомими вулицями, він, звичайно, сто разів на день відчував те ж саме, але тоді він не смів надто заглядатися, — а тут справа інша: ці панянки доступні, вони звикли до жадібних поглядів, вони раді їм, можна, мабуть, будь-яку зупинити, розговоритися з нею... Він так і зробить, але треба спочатку знайти кімнату. За сорок — п'ятдесят марок, сказав Драйєр. За п'ятдесят, значить...

І Франц вирішив діяти систематично. Біля дверей кожного третього, четвертого будинку було вивішено дощечку: здається, мовляв, кімната. Він витяг з кишені щойно куплений план, перевірів ще раз, чи далеко він знаходиться від будинку Драйєра, і побачив, що близько. Потім він вибрав здалеку одну таку дощечку і зателефонував. Зателефонувавши, він помітив, що на дощечці написано: "Обережно, двері щойно пофарбовані". Але було вже запізно. Праворуч відчинилось вікно. Стрижена дівчина, тримаючись оголеною по плече рукою за раму, другою притискаючи до грудей чорного кошени, пильно подивилася на Франца. Він відчув несподівану сухість у роті: дівчина була чарівна; простенька зовсім, але чарівна. А ці прості дівчата у столиці, якщо їм добре заплатити... «Вам до кого потрібно?» — спитала дівчина. Франц перековтнув, безглуздо

посміхнувся і, з зовсім несподіваним нахабством, від якого сам відразу зніяковів, сказав: "Може бути до вас, га?"

Вона подивилася на нього з цікавістю.

— Та досить вже, досить, — незручно промовив Франц, — ви мене впустите.

Дівчина відвернулася і сказала комусь у кімнаті: "Я не знаю чого він хоче. Ти його краще сам спитай". Над її плечем визирнула голова літнього чоловіка з люлькою в зубах. Франц підняв капелюх і, круто обернувшись, пішов. Він помітив, що продовжує болісно посміхатися, а крім того тихо мугикає. «Дрібниця, — подумав він зло. — Нічого не було. Забуто. Отже, треба знайти кімнату».

Оглянув він за дві години одинадцять кімнат на трьох вулицях. Строго кажучи, кожна з них була прекрасна, але кожна мала крихітний недолік. В одній, наприклад, було ще не прибрано, і, подивившись у вічі заплаканій жінці в жалобі, яка з якимось млявим розпачем відповідала на його запитання, він вирішив чомусь, що тут, у цій кімнаті, щойно помер її чоловік, — і, вирішивши так, не міг уже впоратися з образом, який його фантазія поспішила огидно розвинути. В іншій кімнаті недолік був простіше: вона коштувала на п'ять марок більше за ціну, озвучену Драйером; зате була чарівна. У третій стояв біля ліжка столик, який раптом нагадав йому точнісінько такий самий столик, що був головною дійовою особою на неприємному спіритичному сеансі. У четвертій пахло туалетом. У п'ятій... Але Франц сам незабаром почав плутати в пам'яті ці кімнати та їхні недоліки, — і тільки одна залишилася якоюсь недоторканою і ясною, — та, за п'ятдесят п'ять марок, на тихій вулиці, що кінчалася глухим кутом.

Він раптом відчув, що шукати довше нема чого, що він все одно сам не наважиться, боячись зробити поганий вибір і позбавити себе мільйона інших кімнат; а разом з тим, — важко собі уявити щось краще — тієї, дорогої, з портретом голої жінки на стіні.

«Отже, — подумав він, — тепер без чверті першої дня. Я піду обідати. Блискуча думка: я піду обідати до Драйера. Я спитаю в нього, на що мені звертати особливу увагу при виборі, і чи не думає він, що п'ять зайвих марок...» Дотепно користуючись картою (і заразом пообіцявши собі, що, як тільки звільниться від справ, махне геть туди, так, потім так, потім так, — підземною залізницею, — туди, де вулиці, мабуть, пошумніші й нарядніші), Франц легко добрів до маєтку. Цей зернисто-сірий маєток був на вигляд напрочуд якийсь щільний, ладний, навіть, скажімо, апетитний. У саду на молодих деревцях тинялися важкі яблука. Проходячи хрусткою стежкою, Франц побачив Марту, що стояла на сходинці ганку. Вона була в капелюсі, в кротовому пальті, в руці тримала парасольку, і, перевіряючи сумнівну білизну неба, міркувала, розкрити парасольку чи ні. Помітивши Франца, вона не посміхнулася, і він, вітаючись з нею, відчув, що потрапив недоречно.

— Чоловіка немає вдома, — сказала вона, дивлячись на Франца своїми чудовими, холодними очима. — Він сьогодні обідає у місті.

Франц глянув на її сумку, що стирчала кутом з-під пахви, на лілувату квітку, приколоту до величезного коміра пальта, на коротку тупу парасольку з червоним набалдашником, — і зрозумів, що вона теж іде. "Вибачте, що потурбував", — сказав він, стримуючи досаду. "Ах, будь ласка...", — сказала Марта. Вони обидва рушили до хвіртки. Франц не знав, що йому робити: чи попроситися зараз, чи продовжувати йти з нею поруч. Марта з незадоволеним виразом в очах дивилася прямо перед собою, напіврозкривши великі теплі губи. Потім вона швидко облизнулася і сказала: "Так неприємно: я маю йти пішки. Справа в тому, що ми вчора наш автомобіль розтрощили".

Випадок справді стався неприємний: намагаючись об'їхати вантажівку, шофер спершу наскочив на дерев'яну огорожу, — там, де лагодили трамвайні рейки, — потім, різко вильнувши, стукнувся об бік вантажівки, повернувся на місці і з тріском в'їхав у стовп. Поки продовжувався цей напад автомобільного сказу, Марта і Драйер приймали всілякі положення і зрештою опинилися на підлозі. Драйер співчутливо запитав, чи не забилася вона. Струс, натовп роззяв, розбитий автомобіль, грубий шофер вантажівки, поліцейський, з яким Драйер говорив так, ніби трапилося щось дуже смішне, — все це привело Марту до такого роздратування, що потім, у таксомоторі, вона сиділа, як кам'яна.

— Ми зламали якийсь бар'єр і стовп, — похмуро сказала вона і, повільно простягнувши руку, допомогла Францу відчинити хвіртку, яку він сердито смикав.

— Небезпечна-таки річ — автомобіль, — промовив Франц невиразно. Тепер уже настав час відкланятися.

Марта помітила і схвалила його нерішучість.

— Вам у який бік? — спитала вона, перекинувши парасольку з правої руки до лівої. Дуже підходящі він купив окуляри... Кмітливий хлопчик...

— Я сам не знаю, — сказав Франц і грубувато посміхнувся. — Власне кажучи, я якраз прийшов порадитися з дядьком щодо кімнати. — Це перше “дядько” вийшло в нього непереконливо, і він вирішив не повторювати його деякий час, щоб дати слову дозріти.

Марта засміялася, плотоядно оголивши зуби.

— Я теж можу допомогти, — сказала вона. — Поясніть, у чому річ?

Вони непомітно рушили і тепер повільно йшли широкою панеллю, на якій, там і там, як старі шкіряні рукавички, лежало сухе листя. Франц пожвавівшав, висякався і почав розповідати про кімнати.

— Це нечувано, — урвала Марта, — невже п'ятдесят п'ять? Я впевнена, що можна поторгуватись.

Франц подумав, що справа в капелюсі, але вирішив не поспішати.

— Там господар — такий собі тугий дідок. Сам чорт його не пройме...

— Знаєте що? — раптом сказала Марта — я б не проти піти туди, поговорити.

Франц від задоволення заплющив очі. Щастило. Надзвичайно щастило. Не кажучи вже, що дуже добре виходить — гуляти вулицями з цією червоногубою пані в кротовому пальті. Різке осіннє повітря, лискуча бруківка, шипіння шин, ось воно — справжнє життя. Аби ще новий костюм, палаюча краватка, — і тоді повне щастя. Він подумав, що таке сказати приємне, шанобливе...

— Я все ще не можу забути, як ми дивно зустрілися в поїзді. Неймовірно!

— Випадковість, — сказала Марта, думаючи про своє. — Ось що, — раптом заговорила вона, коли вони почали підніматися крутими сходами на п'ятий поверх. — Мені не хочеться, щоб чоловік знав, що я допомогла вам... Ні, тут ніякої загадки немає; мені просто не хочеться, от і все.

Франц вклонився. Його справа — сторона. Однак він запитав себе, чи приємно те, що вона сказала, чи прикро? Вирішити важко.

На дзвінок довго ніхто не приходив. Франц прислухався, — чи не чути кроків, що наближаються. Все було тихо. Тому особливо несподіваним здалося, коли двері відчинилися. Дідусь у сірому, з голеним, м'ятим обличчям і густими, закрученими бровами, мовчки впустив їх.

— Я до вас знову, — сказав Франц, — я хотів би ще раз подивитися на кімнату.

Дідусь на знак згоди приклав руку до грудей і швидко, зовсім беззвучно, пішов довгим, темним коридором.

"Бог знає, які нетрі", — гидливо подумала Марта, і їй знову привиділась пустотлива усмішка чоловіка: мене журила, а сама допомагаєш, мене журила, а сама...

Втім, кімната виявилася світленькою, досить чистою: біля лівої стіни дерев'яне, мабуть скрипуче, ліжко, рукомийник, грубка; праворуч — два стільці, солом'яне крісло з потугами на грацію; невеликий стіл посередині; комод у кутку; на одній стіні дзеркало з флюсом, на іншій портрет жінки в самих панчохах.

Франц з надією подивився на Марту, вона вказала парасолькою на праву порожню стіну і якимсь дерев'яним голосом запитала, не дивлячись на дідуся:

— Чому ви прибрали кушетку, тут, очевидно, щось раніше стояло.

— Кушетку просиділи, вона в лагоді, — глухо сказав дідусь і схилив голову набік.

— Ви її потім поставите, — зауважила Марта і, підвівши очі, включила на мить електрику. Дідусь теж підвів очі.

— Так, — сказала Марта і знову простягла парасольку: — Постільна білизна є?

— Постільна білизна? — здивовано перепитав дідусь; потім, схиливши голову на інший бік, підібгав губи і, подумавши, відповів: — так, білизна знайдеться.

— А як щодо послуг, чи прибирання?

Дідусь тицьнув себе пальцем у груди.

— Все я, — сказав він. — Все я. Тільки я.

Марта підійшла до вікна, подивилася на вулицю, потім пройшла назад.

— Скільки ж ви хочете? — спитала вона байдуже.

— П'ятдесят п'ять, — бадьоро відповів дідусь.

— Це як, — з електрикою, з ранковою кавою?

— Пане служить? — поцікавився дідусь, кивнувши у бік Франца.

— Так, — поспішно сказав Франц.

— П'ятдесят п'ять за все, — сказав дідусь.

— Це дорого, — сказала Марта.

— Це недорого, — сказав дідусь.

— Це занадто дорого, — сказала Марта.

Дідусь усміхнувся.

— Ну що ж, — зітхнула Марта і обернулася до дверей.

Франц відчув, що кімната ось-ось зараз назавжди відпливе. Він пом'яв капелюха, намагаючись упіймати погляд Марти.

— П'ятдесят п'ять, — задумливо повторив дідусь.

— П'ятдесят, — сказала Марта.

Дідусь відкрив рота і знову щільно закрити його.

— Добре, — сказав він нарешті, — але тільки щоб гасити не пізніше одинадцятої.

— Звісно, — втрутився Франц, — звісно... Я це цілком розумію...

— Коли ви хочете в'їхати? — спитав дідусь.

— Сьогодні, зараз, — сказав Франц. — Ось тільки привезу валізу з готелю.

— Маленький завдаток? — запропонував дідусь із тонкою усмішкою.

Усміхалась наче й вся кімната. Вона була вже не чужа. Коли Франц знову вийшов на вулицю, у нього в свідомості залишилася від неї незаголола западина, яку вона видавила у купі дрібних вражень. Марта, прощаючись з ним на розі, побачила вдячний блиск за

його круглим склом. І потім, прямуючи у фотографічний магазин віддати дюжини дві тірольських знімки, що ще не прозріли, вона із законною урочистістю згадувала розмову.

Мжичило. Ловлячи вологість, широко відчинилися двері квіткових магазинів. Мряка перейшла в сильний дощ. Марті стало невиразно й неспокійно, — бо не можна було знайти таксомотор, бо краплі норовили потрапити під парасольку, змиваючи пудру з носа, бо й учорашній день, і сьогоднішній були якісь нові, безглузді, і в них невиразно проступали ще незрозумілі, але значні обриси. І ніби той темний розчин, у якому плаватимуть і прояснюватимуться гори Тироля, — цей дощ, ця тонка дощова вогкість виявляла в її душі блискучі образи. Знову промоклий, веселий, синьоокий пан, випадковий знайомий чоловіка, під таким же дощем квапливо говорив їй про хвилювання, про безсоння і пройшов мимо, і зник за рогом пам'яті. Знову в її бідермайєрівській вітальні той дурень художник, млосний хлющ із брудними нігтями присмоктався до її голої шиї, і вона не одразу відірвала його. І знову, — і цей образ був недавній, — іноземний ділок із чудовою синюватою сивиною вздовж проділу шепотів, граючи її рукою, що вона, звісно, прийде до нього в номер, і вона посміхалася й невиразно шкодувала, що він іноземець. Разом з ними, з цими людьми, що швидко-швидко холоднуватими долонями доторкалися до неї, вона прийшла додому, смикнула плечем і легко відкинула їх, як відкинула в кут розкриту мокру парасольку.

— Я — дурепа, — сказала вона, — в чому річ? Про що мені турбуватися? Це станеться рано чи пізно. Інакше не може бути.

Все стало якось одразу легко, ясно, чітко. Вона із задоволенням вилаяла Фріду за те, що пес наслідив на килимі; вона з'їла купу дрібних сандвічів за чаєм; вона діловито зателефонувала до каси кінематографа, щоб залишили їй два квитки на прем'єру, у п'ятницю, і вирішила піти зі старою Грюн, коли виявилось, що Драйєр того вечора зайнятий. А Драйєр справді був дуже зайнятий. Він так захопився несподіваною пропозицією однієї чужої фірми, шовковистими переговорами з нею, і телефонними перестрілками, і дипломатичною плавністю важливих нарад, що протягом кількох днів не згадував про Франца. Точніше, згадував про нього, — та не вчасно, — коли млів золотавою примарою, по шию в теплій ванні, коли мчав з контори на фабрику, коли курив у ліжку цигарку, перш ніж згасити світло; Франц миготів, Драйєр подумки йому обіцяв, що їм займеться трохи згодом, і відразу починав думати про інше.

І Францу від цього було не легше. Коли перше приємне хвилювання новосілля минуло, — а минуло воно незабаром, — Франц запитав себе, що ж робити далі? Марта записала номер його телефону і при цьому холодно сказала: "Я передам, що ви заходили, залишили телефон". Однак ніхто до нього не дзвонив. Сам зателефонувати він не смів. Піти прямо так до Драйєра він тепер теж боявся, не довіряючи випадку, який востаннє так чудово змінив його невдалий візит. Треба було чекати. Очевидно, врешті-решт Драйєр викличе його, але чекати було неприємно. Справа в тому, що першого ж ранку господар власноруч приніс йому о пів на восьму ранку чашку слабкої кави з двома шматочками цукру на блюдці і повчально помітив:

— Не запізниться на службу. Дивіться, не запізниться. Після чого дідусь чомусь підморгнув.

Франц вирішив, що йому нічого іншого не залишається робити, як піти з дому на весь день, немов він справді до семи на службі.

Він змушений був таким чином мимоволі оглядати столицю, вірніше, саму, як йому здавалося, "столичну" її частину. Примусовість цих прогулянок отруювала новизну.

Надвечір він так стомлювався, що все одно не міг виконати свій давній розкішний план — поблукати нічними вогнистими вулицями, придивитися до чарівних нічних панянок. У перший же день, далеко заблукавши, він потрапив на широку нудну вулицю, де було багато пароплавних контор і магазинів картин, — і, глянувши на стовп із написом, побачив, що знаходиться на тому проспекті, який колись так пишно снівся йому. Обсипалися рідкі липи. Арка в кінці була суцільно заставлена лісами: а в іншому кінці був дивний простір, — і проходячи вздовж каналу, де в одному місці олія веселкою стояла на воді і дурманно пахла медом від барж, з яких люди в рожевих сорочках вивантажували гори груш та яблук, він побачив з мосту двох жінок у блискучих купальних шоломах, які, зосереджено пирхаючи і рівномірно розводячи руками, пливли поряд по самісінькій середині водної смуги. У музеї стародавностей він провів дві години, з жахом розглядаючи строкаті саркофаги та портрети носастих єгипетських немовлят. Він довго відпочивав у шоферських шинках і на найзручніших лавах у неосяжному парку. Він спускався в прохолодні надра підземної залізниці — і, сидячи на червоному шкіряному сидінні, дивлячись на блискучі штанги, якими збігала, мов золота, ртуть, чекав з нетерпінням, щоб швиденько обірвалася вугільна чорнота, що гуркотіла вздовж вікон. Йому надзвичайно хотілося знайти ту величезну крамницю Драйєра, про яку з такою повагою говорили в його рідному містечку. Але в товстому телефонному фоліанті були лише вказані будинок та контора. Магазин, очевидно, називався якимось інакше. І не знаючи, що столиця пересунулася на захід, Франц блукав центральними та північними вулицями, де, на його думку, мали бути нарядні магазини, найжвавіша торгівля, і, завмираючи біля вітрин конфекціонерів, все гадав, чи не це магазин, де він буде служити.

Його мучило, що він нічого не сміє купити. За цей короткий час він уже встиг витратити купу грошей, — а тут Драйєр зник, нічого якимось не відомо, на душі невиразно. Він спробував потоваришувати з дідусем-хазяїном, що так наполегливо виганяв його на цілий день з дому, — але той виявився небалакучим — усе ховався в невідомій глибині квартирки. Втім, першого вечора зустрівши Франца в коридорі, він довго пояснював йому таємниці районної ділянки, дав йому якісь бланки, куди Франц мав вписати своє прізвище, чи неодружений чи одружений, і де народився.

— До речі, я хочу вас попередити, — сказав дідусь. — Щодо вашої подруги... Вона не мусить вас відвідувати тут. Я розумію, — ви молоді, я сам був молодий, я б, мабуть, дивився на це крізь пальці, із задоволенням... Але моя дружина, вона зараз тимчасово у від'їзді, — моя дружина не дозволяє таких відвідувань.

Франц, почервонівши, закивав. Те, що господар прийняв Марту за його кохану, і вразило його, і втішило його надзвичайно. При цьому він з легким хвилюванням відчув, що тепер Марта і жінка у вагоні злилися в один образ. Він уявив її запах, її теплі на вигляд губи, ніжні поперечні борозенки на горлі; але відразу зупинив у собі звичний наплив бажання. “Вона зовсім недоступна, — спокійно подумав він. — Недоступна та холодна. Вона живе в іншому світі з найбагатшим, ще соковитим чоловіком. Уявляю, як погнала б у три шиї, якби я став заповзятливим. І одразу — розбита кар'єра...” З іншого боку, він подумав, що якусь подругу він таки неодмінно заведе, — теж велику і темноволосу, — і в передбаченні цього вирішив вжити деяких заходів. Вранці, коли дідусь приніс йому каву, Франц кашлянув і сказав:

— Послухайте, — а якби я вам трішки приплатив, ви б... я б... ну, словом, — можна було б мені приймати, кого хочу?

— Це ще питання, — сказав дідусь.
— Декілька зайвих марок, — сказав Франц.
— Я розумію, — сказав дідусь.
— Ще п'ять марок на місяць, — сказав Франц.
— Гаразд, — кивнув дідусь — і тут додав повчально і лукаво, — дивіться, не запізниться на службу.

Так одразу пропала даремно вся праця Марти, не варто було їй так торгуватися. Але Франц, вирішивши приплачувати таємно, зі своїх грошей, добре відчув, що вчинив необачно. Гроші танули, а Драйер все не дзвонив. Протягом чотирьох днів він з огидою, рівно о восьмій, йшов з дому і в тумані втоми повертався після семи. Горезвісний проспект і вулицю, що його перетинали, нарешті йому остогиділи. Матері він послав листівку з виглядом цього проспекту, написав, що здоровий, що Драйер добрий чоловік: не було чого лякати стареньку. І тільки в п'ятницю ввечері, годині об одинадцятій, коли Франц уже лежав у ліжку і говорив собі, у панічному трепеті, що всі його забули, що він зовсім один у чужому місті, — і з якоюсь зловтіхою думав: «Ні, дудки ! Завтра позначусь хворим, проваляюся весь день, а ввечері махну в якісь злачні місця», — цієї миті постукав дідусь і сонним голосом покликав його до телефону.

Франц, страшенно поспішаючи і хвилюючись, натягнув на нічну сорочку штани, кинувся босоніж у коридор, зачепився підтяжками, що бовталися, об ручку дверей, рвонувся, гума боляче грюкнула по вуху, — замиготіли темні стіни коридору, якась скриня встигла мимохідь довбнути його по коліну, і нарешті райським блиском заграла на стіні телефонна споруда. Чи тому, що Франц до телефонів не звик, чи тому, що він так був схвильований, так захекався, — але спочатку йому не вдавалося розібрати голос, що гавкає йому у вухо. «Цієї хвилини приходь до мене додому, — нарешті ясно сказав голос. — Чуєш? Будь ласка, поспішай. Я на тебе чекаю...» — «Ах, здравствуйте, здравствуйте...» — забелькотів Франц, але телефон уже був порожній. З розмаху повісивши слухавку, Драйер знову сперся на стіл і квапливо вписував у велику кишенькову книжку все, що йому треба завтра зробити. Потім він глянув на годинник, розуміючи, що зараз дружина повинна повернутися з кінематографа. Спритною долонею він потер собі чоло і, хитро посміхнувшись, дістав із шухляди зв'язку ключів і трубоподібний електричний ліхтарик з опуклим оком. Був він ще в пальті, — щойно приїхав додому, — і прямо так, у пальті, пройшов до кабінету, як він завжди це робив, коли поспішав щось записати, кудись зателефонувати. Тепер він шумно відсунув стілець і, знімаючи на ходу волохате, широке, жовте своє пальто, пройшов у передню, де його й повісив. Потім опустив у величезну кишеню вже заспокоєного пальто ключі та ліхтарик. Том, що лежав біля дверей, підвівся, потерся ніжною головою об його ногу і ліг знову. Драйер дзвінко замкнувся у вбиральні, де на білій стіні дримали маленькі, постарілі комарі, і через хвилину, вже домашньою, неквапливою ходою, пройшов назад до кабінету, а звідти до їдальні.

Там стіл був накритий, червоніла вестфальська шинка на блюді, серед мозаїки ліверної ковбаси. Крупний виноград, наче налитий світлом, звисав з краю вази. Драйер відірвав ягоду, кинув її собі до рота, покосився на шинку, але вирішив почекати Марту. У дзеркалі відбивалася його широка, світло-сіра спина, тіньові перехоплення на згині рукава, жовті пасма пригладженого волосся. Він швидко обернувся, ніби відчув, що хтось дивиться на нього, відсунувся, і в дзеркалі залишився тільки яскраво-білий кут накритого столу на чорному тлі, де темно-дорогоцінно виблискував кришталь на буфеті. Раптом з того боку тиші пролунав найлегший звук: хтось шукав у тиші чутливу точку; знайшов;

пронизав її ударом ключа, чітко повернув, — і все пожвавішало: у дзеркалі разів зо два пройшло сіре плече Драйєра, що жадібно покрокував навколо шинки; грюкнули двері, увійшла Марта, блищачи очима і міцно витираючи носа запашною хусткою; за нею увійшов, м'яко викидаючи лапи, собака, який вже зовсім прокинувся.

— Сідай, сідай, моя душа, — бадьоро вигукнув Драйєр і ввімкнув хитрий електричний струм, який зігріває воду для чаю. Марта посміхалася. Взагалі, останнім часом вона посміхалася досить часто, чому Драйєр був дуже радий. Вона знаходилася в приємному становищі людини, якій у недалекому майбутньому обіцяно задоволення. Вона готова була чекати певного терміну, знаючи, що задоволення прийде неодмінно. Нині вона викликала малярів, щоби освіжити фасад будинку. Після кінематографа вона розомліла, зголодніла і з насолодою думала, що ось зараз, зараз, вгамувавши грубуватий вечірній голод, завалиться спати.

З парадної долинув схвильований дзвінок. Том жваво загавкав. Марта здивовано підняла брови. Драйєр з таємничим смішком підвівся і, жуючи на ходу, пішов відчиняти.

Вона сиділа, напівобернувшись до дверей, тримаючи на ходу чашку. Коли Франц, жартівливо підштовхуваний Драйєром, боком увійшов у їдальню, різко зупинився, клацнув підборами і швидко до неї підійшов, вона так чудово посміхнулася, так жарко блиснули її губи, що в душі у Драйєра якийсь величезний веселий натовп оглушливо зарукоплескав, і він подумав, що вже після такої посмішки все буде добре: Марта, як колись, захлинаючись розповідатиме про кінематограф, про нову дивовижну сукню, — і в неділю, замість тенісу (який там теніс у дощі!), він з нею поїде кататися верхи в шарудливому, сонячному, помаранчевому парку.

— Насамперед, мій любий Франце, — сказав він, підсунувши стілець, — закуси. І ось тобі чарка коньяку.

Франц, як автомат, викинув через стіл руку, націлившись на протягнуту чарку, збив вазу з важкою, коричневою трояндою («яку давно слід було прибрати», — подумала Марта), і цвіла вода огидним візерунком розтеклася по скатертині.

Він остаточно розгубився, — і не дивно. По-перше, він зовсім не очікував побачити Марту. Йому здавалося, що Драйєр прийме його в кабінеті і повідомить йому про важливу, дуже важливу справу, за яку він, Франц, негайно має взятися. Посмішка Марти відразу його приголомшила. Він миттєво з'ясував про себе причину тривоги. Як те насіння, яке факір зариває в землю, щоб нестямним чаклунством витягнути з нього живе дерево, прохання Марти приховати від Драйєра їхню безневинну пригоду, прохання, на яке він тоді ледь звернув увагу, тепер, у присутності Драйєра, миттєво і жахливо розрослося, звернувшись у таємницю, яка дивно пов'язувала його з Мартою. Разом з тим він згадав слова старенького про подругу, і йому стало жарко, солодко та соромно. Він спробував скинути з себе мару, подивитися на Марту спокійно та весело; але зустрівши її нестерпно пильний погляд, він безпорадно продовжував потопати хусткою по мокрій скатертині, незважаючи на те, що Драйєр сміявся і відстороняв його руку. Ще так недавно він лежав у ліжку, — і раптом тепер опинився в блискучій їдальні, і, як уві сні, страждав через те, що не може зупинити цівку, що обігнула сільничку і що під прикриттям краю тарілки норовила добігти до згину скатертини. Марта, посміхаючись (завтра все одно потрібна буде свіжа скатертинка), перевела погляд на його руки, на ніжну гру суглобів під натягнутою шкірою, — на довгі пальці, що тремтіли, і чомусь відчула, що на ній не вдягнуто сьогодні нічого вовняного.

Драйєр раптом підвівся і сказав:

— Франце, — це може бути негостинно, — але нічого не вдієш, уже пізно, — нам треба з тобою їхати...

— Куди? — розгублено спитав Франц, засовуючи мокру грудку хустки до кишені. Марта з холодним подивом глянула на чоловіка.

— Це ти зараз побачиш, — сказав Драйєр, і очі його засвітилися знайомим Марті вогником.

«Яка нісенітниця, — подумала вона сердито. — Що це він затіяв?»

У передній вона затримала його і скоромовкою прошепотіла:

— Куди ти їдеш? Куди ти їдеш? Я вимагаю, щоб ти сказав мені, куди ти їдеш?

— Кутити, — весело відповів Драйєр, сподіваючись викликати ще одну прекрасну посмішку.

Вона сіпнулася; він пошмагав її по щоці і вийшов. Марта повернулася до їдальні, постояла в роздумі за стільцем, на якому щойно сидів Франц; потім роздратовано підняла скатертину там, де була пролита вода, і підклала під скатертину тарілку. У дзеркалі відобразилася її зелена сукня, ніжна шия під темним тягарем шиньйону, блиск дрібних перлин. Вона навіть не відчула, що дзеркало на неї дивиться, — і, повільно рухаючись, прибираючи шинку, зрідка продовжувала в ньому відбиватися. Потім загасила в їдальні світло і, погризуючи намисто, піднялася до себе в спальню.

«Так воно, мабуть, і є, — думала вона. — Зведе його з якоюсь шльондрою, а та заразить... От і пропало...»

Вона повільно почала роздягатися і раптом відчула, що зараз розплачеться. Цього ще не вистачало. Стривай, постривай, коли повернешся. Особливо, якщо пожартував... І взагалі, що це за манера: запросити і відвести... Вночі... Чорт знає що... чорт знає що...

Вона знову, як уже багато разів, перебрала у пам'яті всі гріхи чоловіка. Їй здавалося, що вона пам'ятає їх усі. Їх було багато. Це їй не заважало, проте, говорити сестрі, коли та приїжджала з Гамбурга, що вона щаслива, що в неї щасливий шлюб. І справді: Марта вважала, що її шлюб не відрізняється від будь-якого іншого шлюбу, що завжди буває розлад, що завжди дружина бореться з чоловіком, з його примхами, з відступами від споконвічних правил — і це і є щасливий шлюб. Нещасний шлюб — це коли чоловік бідний, або потрапляє у в'язницю за темну справу, або витрачає гроші на утримання коханок, — і Марта раніше не нарікала на своє становище, — бо воно було природне, звичайне.

Вона майже не знала його, коли сім років тому, її батьки, купці, що розорилися, легко вмовили її вийти за Драйєра, який легко і чарівно багатів. Він був дуже веселий, співав смішним голосом, подарував їй білку, від якої погано пахло... Тільки після весілля, коли чоловік, заради медового місяця в Норвегії, — і чому в Норвегії, невідомо, — відмовився від важливої ділової поїздки в Берн, тільки тоді дещо з'ясувалося.

РОЗДІЛ IV

У темряві таксомотора (могутній чорний "Ікар" був ще в ремонті) Драйєр мовчав; таємниче тлів запалений вогонь його сигари. Франц мовчав теж, з млосним, маревним занепокоєнням, дивуючись, куди це його везуть. Після третього повороту він зовсім втратив відчуття напрямку.

До цього дня він встиг вивчити лише тихий район, де мешкав, та район проспекту, в іншому кінці міста. Все, що лежало між цими двома живими оазами, було незвіданим

туманом, так що образ столиці в його свідомості нагадував ті перші мапи, на яких географ, що ще не охолонув після мандрівок, накреслив усе, що відкрив, обдавши решту хмарною синявою і вразивши забобонні уми розгонистою "Терра Інкогніта". Він дивився у вікно, і йому здавалося, що темні вулиці потроху світлішають, знову тьмяніють, знову набираються світла, розгоряються сильніше, здають знову і раптово вже з якоюсь іскристою впевненістю, змужнівши в тісноті темряви, прориваються небувалими вогнями, синіми і рум'яними водоспадами світлових реклам. Пропливала туманна церква, як важка тінь серед осяяних повітряних будівель, — і, промчавши далі, з розгону ковзнувши по блискучому асфальту, автомобіль зупинився біля тротуару.

І лише тоді Франц зрозумів. Сапфірними літерами, алмазним хвостом, що продовжував у бік кінцевий іпсилон, виблискував п'ятисаджаний напис: "Денді". Драйер взяв його під руку і мовчки підвів до однієї з п'яти, в ряду сяючих вітрин. У ній, як в оранжереї, жарко цвіли краватки, то фарбами перемовляючись із плоскими шовковими шкарпетками, то мліючи на сизих і кремових прямокутниках решти чотирьох вітрин: чергою майнули оргії блискучих, — а в глибині, як бог цього саду, стояла на весь зріст опалова піжама з восковим обличчям. Але Драйер не дав Францу задивитись; він швидко провів його повз решту чотирьох вітрин: чергою майнули оргії блискучого взуття, фата-моргана піджаків і пальто, легкий політ капелюхів, рукавичок і тростинок, сонячний рай спортивних речей, — і Франц опинився в темному підворітті, де стояв старий у чорній накидці з бляхою на кашкеті; а поряд з ним — тонконога жінка в хурті. Вони обоє глянули на Драйера, сторож упізнав його і приклав руку до козирка; яскравоока вибілена повія, впіймавши погляд Франца, злегка відсунулася, — і як тільки він, слідом за Драйером, зник у темряву двору, продовжувала свою тиху, ділову розмову зі сторожем про те, як лікувати ревматизм.

Двір був темний, трикутний глухий кут, косо зрізаний ліворуч глухою стіною. Пахло вогкістю та чомусь вином. В одному кутку чи то звалено було щось, чи то стояв віз із піднятими голоблями; у мряці не розрізнити. Драйер раптом вийняв з кишені електричний ліхтарик, і ковзок сірого світла намітив ґрати, сходи, що спускалися, і потім залізні двері, які він, радіючи, що обрав самий таємничий вхід, тихо і швидко відімкнув. Франц, нагнувши голову, пройшов слідом за ним у темний кам'яний коридор, де знову світле коло вихопило двері, які, при всякій беззаконній спробі її відімкнути, залилися б громовим дзвоном. Але і до них у Драйера знайшовся беззвучний ключ, і Франц знову нагнув голову. У похмурому проході, яким вони тепер йшли, нагромаджувалися там і там якісь пакунки, ящики, під ногами шаруділа солома. Ліхтарик рухливим випробувальним світлом обходив кути, — і знову вирости двері, а за ними піднялися голі, кам'яні сходи, що танули в темряві. Вони зашаркали вгору і раптом з несподіванкою сну опинилися у величезному туманному приміщенні. Світло ковзнуло по якійсь металевій шибениці, по складках порт'єр, по стулчастих дзеркалах, по чорних плечистих постатях, ніби щойно обезголовлених, — і повернувши ліворуч, потім праворуч, за якісь гігантські шапи, Драйер зупинився, сховав свій ліхтарик і в темряві тихо сказав: «Увага!..» Він шарпав рукою по стіні, і спалахнула одна грушоподібна лампочка, що яскраво осяяла прилавок. Уся решта зали — широкий, нескінченний лабіринт — тонула в темряві, і було щось моторошне в тому, що один тільки цей кут виділено жовтим світлом із усього величезного мороку. "Перший урок", — таємниче сказав Драйер і зайшов за прилавок.

Цей фантастичний нічний урок навряд чи приніс користь Францу, — надто все було дивно, і надто вибагливо Драйер зображував прикажчика. Але все ж у самій казковості

незграбних відсвітів і примарної безодні навколо, де невиразні, втомлені, за день перемацані речі відпочивали в химерних положеннях, було щось, що надовго запам'яталося Францу і дало якесь темне, розкішне забарвлення тому основному фону, на якому потім щодня приказницька праця стала креслити свій простий, зрозумілий, часом докучливий візерунок. І Драйер, цієї ночі показуючи Францу, як треба продавати краватки, слідував не минулому досвіду, не спогаду про ті вже далекі роки, коли він і справді служив за прилавком, — а піднявся в чарівну область уяви, показуючи не те, як краватки продають насправді, а те, як слід їх продавати, якби був прикажчиком, і художником, і прозорливцем.

— Я хочу просту, синю... — дерев'яним учнівським голосом говорив Франц.

— Будь ласка, будь ласка, — бадьоро відповідав Драйер і, швидко діставши з полиці кілька плоских, довгих картонних коробок, так само швидко розкривав їх на прилавку.

— Як вам це подобається? — задумливо питав він, зав'язуючи на руці плямисту фіолетову краватку і злегка відсторонюючи її, ніби сам милувався нею.

Франц мовчав.

— Дуже важливий прийом, — понизивши голос, пояснив Драйер. — Подивимося, чи ти відзначив, у чому справа. Тепер ти йди за прилавок. Ось у цій коробці краватки однокольорові; вони коштують по чотири, по п'ять марок; а ось тут — модні, строкаті, по вісім, по десять, по чотирнадцять, пробач Господи. Отже, ти прикажчик, а я — юнак, недосвідчений, нестійкий, легко спокусливий.

Франц, соромлячись, став за прилавок. Драйер, злегка згорбившись і чомусь жмурачись, тонким, невпевненим голосом сказав:

— Я хочу просту, синю... і дешевше. Усміхнись... — додав він суфлерським шепотом.

Франц усміхнувся і, низько схилившись над однією з коробок, незграбно пошарив і вийняв просту синю краватку.

— От і попався! — весело гримнув Драйер. — Виходить, не зрозумів. Ти мені суєш найдешевшу. А треба було зробити так, як я зробив, — показати спочатку якусь подорожче, — все одно якого кольору, — тільки дорожче, та витонченіше, раптом спокусиш. Ось, бери цю. Тепер зав'яжи на руці. Та стій, — не жмакай її так. Зовсім легко і — головне — миттєво. Він повинен у тебе одразу розцвісти. Ні, це не вузол, а якийсь наріст. Дивись. Тримай руку прямо. Ось так. Тепер я, значить, дивлюся на цю шовкову веселку і все-таки не піддаюся спокусі:

— Я просив синю, однобарвну, — сказав Драйер тонким голосом, — і знову зашепотів: — Та ні, ні, — продовжуй пхати дороги, може, дістанеш його; і спостерігай за ним, за його очима, — якщо він дивиться, це вже добре. Ось тільки, якщо він не дивиться зовсім і починає хмуритися, — тільки тоді, — розумієш: тільки тоді, — видай йому те, що він просив. Але при цьому ось так, — дивись, — легенько знизай плечем і трохи гидливо посміхнись: це, мовляв, зовсім не модно, це, по суті кажучи, погань, — але якщо хочете...

— Я візьму ось цю — синю, — сказав Драйер тонким голосом.

Франц похмуро передав йому краватку через прилавок. Драйер розреготався, розбудивши дивну луну.

— Ні, — сказав він, — ні, мій друже. Спершу відклади вбік, потім спитай, чи не завгодно ще чого, — і тільки потім — запиши, видай квиток на касу і так далі. Це тобі завтра покаже пан Піфке, — великий педант. Тепер, слухай далі...

І трохи грузно підсівши на прилавок, відкинувши при цьому різку чорну тінь, яка головою вперед пірнула в темряву, що підступила ближче, щоб краще чути, Драйер,

перебираючи блискучий шовк, з насолодою занурюючи руки в коробки, почав розповідати, як запам'ятовувати краватки по кольорах, як виховати в собі кольорову пам'ять, як висмикувати зі свідомості вже продані візерунки, очищаючи місце для нових, і як на око, не тільки навпомацки, одразу визначати вартість. Кілька разів він схоплювався, зображуючи покупця, на все сердитого, покупця, якому грошей не шкода, стареньку, що купує краватку для онука, іноземця, який не вміє нічого до пуття сказати, — і сам собі відразу відповідав, легенько спираючись пальцями на прилавок і вигадуючи для кожного особливий різновид посмішки, особливий відтінок голосу. Потім, знову сівши, злегка розгойдуючи ногою в жовтому блискучому черевуку (і його тінь махала на підлозі чорним крилом), він говорив про те, з якою ніжністю і як весело треба ставитися до речей, про те, що буває до смішного шкода тих постарілих краваток і шарпеток, яких уже ніхто не купує, і дивна, мрійлива посмішка лоскотала йому вуса, морщила і знову розправляла складки біля губ, — і Франц, притуляючись до шафи, слухав у невиразному заціпенінні, — і жадібно косився зрідка на шовкові дива, розсіпані по прилавку.

Драйєр замовк, потім тихенько засміявся. Знову вийнявши ліхтарик, він повів Франца темним бобриком у туманні нетрі зали, на ходу відкинувши полотно з якогось столика, висвітливши грайливі, як очі, незграбні запонки на блакитній оксамитовій подушці, — а трохи далі зіштовхнув на підлогу величезний шкіряний м'яч, який беззвучно покотився в сутінки. Знову вони попрямували по кам'яних коридорах, і, замикаючи останні двері, Драйєр посміхався, згадуючи легке, таємниче безладдя, яке він залишив за собою, і якось не думаючи про те, що комусь іншому, можливо, доведеться за це відповідати.

Він гукнув таксомотор, коли вони вийшли з темного двору на мокру, вогнисту вулицю, і запропонував Франца підвезти. Але Франц, давлячись чудовим хвилюванням, що раптом наповнив його, побачивши нічну вулицю, глухо сказав, що піде пішки.

— Як хочеш, — розсміявся Драйєр і, висунувшись із таксомотора, крикнув наостанок: — Завтра, рівно о дев'ятій, у контору!

На глянцевому, гладкому асфальті були невиразні, що зливаються, відбиття, — червонуваті, лілуваті, — ніби зтягнуті плівкою, яку там і там дощові калюжі проривали великими дірами, і в них прозирали живі справжні фарби, — малинова діагональ, синій сегмент, просвіти в перекинутій вологий світ, запаморочливу, геометричну різнобарвність. Перспективи були мінливі, ніби вулицю струшували, змінюючи поєднання незліченних кольорових уламків у чорній глибині. Проходили стовпи світла, відзначаючи шлях кожного автомобіля. Вітрини, лопаючись від тугого саява, сочилися, пирскали, проливались у чорноту.

І на кожному кутку, як знак небувалою щастя, стояла світлонога жінка, але часу не було зазирнути їй в обличчя, вже кликала вдалині інша, за нею — третя, — і Франц уже знав, уже знав, куди ведуть ці живі, таємничі маяки. Кожен ліхтар, що зіркою розпливався в темряві, кожен рум'яний відблиск, кожне здригання переміщуваних, перекликаючих вогнів, і чорні постаті, що повіряли один одному задушливі, солодкі таємниці в поглибленнях під'їздів, і чийсь напіврозкриті губи, що ковзнули повз, і чорний, вологий, ніжний асфальт, — все набувало значення, поєднувалося в одне, отримувало ім'я...

Спітнілий, мліючий від зростаючої млості, він, наче сомнамбула, притягнутий назад ще не охололою подушкою, цмокаючи і зітхаючи, повільно повалився на ліжку, не помітивши, як увійшов до будинку, як потрапив до себе в кімнату. Він провів долонями по своїх теплих, волохатих ногах, витягнувся з дивним відчуттям кружляння і легкості, — і

майже відразу сон з поклоном видав йому ключі міста, він зрозумів значення всіх вогнів, гудків, жіночих поглядів, все злилося повільно в один блаженний образ. Він ніби знаходився в якійсь дзеркальній залі, яка дивом обривалася до води, вода сяяла в найнесподіваніших місцях, і попрямувавши до дверей, повз цілком доречну мотоциклетку, яку пускав у хід квартирний господар, — Франц, у передчутті нечуваної насолоди, двері обережно відкрив і побачив Марту, що сиділа на краю ліжка. Він швидко підійшов, але в ногах у нього плутався Том, і Марта сміялася і відганяла собаку. Він тепер близько бачив її блискучі губи, шию, що роздмухувалась від сміху, — і поквапився, відчуваючи, як наростає в ньому нестерпна насолода; і він уже майже доторкнувся до неї, але раптом не стримав закипілого блаженства.

Марта зітхнула і розплющила очі. Їй здалося, що її розбудив близький шум. Справді, — на сусідньому ліжку особливо розв'язно хропів її чоловік. Вона відразу згадала, що лягла спати, не дочекавшись його приходу. Підвівшись, вона гучним голосом покликала його, потім, потягнувшись через нічний столик, почала грубо сіпати йому волосся. Вільне хропіння обірвалося. Спалахнула на столику лампа. "Пробудження звіра", — сказав Драйєр, сонно посміхаючись і, як дитина, протираючи очі кулаками. "Де ти був?" — різко спитала Марта. Він туманно глянув на її оголене плече, на довге, темне пасмо, що падало їй на щоку, — і, повільно відкидаючись знову на подушку, тихенько засміявся.

— Показував йому магазин, — затишно пробурмотів він... — Нічний урок... дуже цікаво...

Марта одразу розм'якла. Їй стало надзвичайно легко і радісно. Вона мовчки повернула вимикач. Тиша.

— Поїдемо в неділю верхи, га? — раптом промовив у темряві голос. Але вона вже спала. Голос повторив своє запитання, — пошепки, у ще запитальнішій формі; зачекав. — Потім — сонне зітхання, скрип ліжка, мовчання — і знову — хропіння, що повільно розбігалось.

Вранці, поки він поспішно кокав ложечкою по яйцю, перед тим як махнути в контору, покоївка йому доповіла, що автомобіль в порядку і вже подано. Драйєр при цьому згадав, що останні дні, — особливо після недавньої катастрофи, — йому раз у раз приходила в голову присмішна думка, яку він все якось не встигав до кінця продумати. А треба діяти обережно, обхідними шляхами, як витончений детектив; інакше, мабуть, нічого не досягнеш. Він залпом випив кави — і, поморгуючи, почав собі наливати другу чашку. "Я, мабуть, помиляюся... сміховище, все-таки..." Він проковтнув цукрову рідоту на дні чашки, кинув на стіл серветку і квапливо вийшов. Серветка повільно сповзла з краю столу і мляво впала на килим.

Так, з автомобілем все було гаразд. Сяяв він чорним лаком, шибками вікон, металом ліхтарів, сяяла гербовидна марка на сріблі над решетом радіатора: золотий крилатий чоловічок на емалевій блакиті. Шофер, посміхаючись у легкому збентеженні, показуючи жовті нерівні зуби, зняв свій синій картуз і відчинив повні відбитками дверцята. Драйєр спідлоба глянув на нього.

— Здрастуйте-здравствуйте, — сказав він. — Отже, ми знову разом. — Він застібнув на всі гудзики пальто і вів далі: — Це, мабуть, обійшлося дорого... ні, — я ще рахунки не подивився. Але не в тому річ. По суті кажучи, я готовий і дорожче платити за таке задоволення. Трах, трах і ще раз трах. Чарівність. Але ні дружина моя, ні поліція не розуміють цього задоволення...

Він подумав, що ще сказати, але не вигадав, розстебнув знову пальто і сів у автомобіль.

«Фізіономію його я оглянув ґрунтовно, — думав він під ніжне муркотіння мотору. — І все-таки нічого ще не можна вирішити. Очі, звичайно, веселенькі, мішечки під ними, але це може бути від природи. Щоки, ніс у червоних жилочках, одного зуба не вистачає, — тут теж немає гріха, буває з кожним. Наступного разу треба його добре понюхати».

Того ранку, як було вирішено, він представив Франца пану Піфке. Піфке був, як то кажуть, "з голочки" одягнений чоловік, представницький, щільний, зі світлими віями, з дитячим кольором шкіри, з обличчям, що розсудливо зупинилося на півдорозі до глечика, і з діамантом другорядної води на пухкому мізинці. До Франца він відчув повагу, як до племінника господаря, Франц же з заздністю дивився на архітектурні складки його штанів і на прозору хустку, що схилилася з грудної кишеньки.

Про вчорашній химерний урок Драйєр не згадав, а найцікавіше те, що Франц у відділ краваток зовсім і не потрапив, а був визначений Піфке, з повного схвалення Драйєра, у відділ спортивний. Піфке взявся за роботу ревно, — і його прийоми навчання значно відрізнялися від прийомів Драйєра: у них було набагато більше арифметики, ніж Франц очікував. Не очікував він і на те, що так скиглитимуть ноги від безперервного стояння, і що так буде скиглити обличчя від механічної привітності. У його приміщенні було куди тихіше, ніж в інших, бо справа була восени. Досить жваво йшли всякі гімнастичні пружини, лопатки і целулоїдові м'ячики для дрібного лупання в пінг-понг, боксові рукавички, що на дотик справляли враження відчуття якоїсь скрипучої огрядності, палиці для хокею, вовняні шарфи в різнокольорових смугах, футбольні чоботи на гумових кнопках, з довгими білими шнурками. Завдяки існуванню в столиці критих басейнів для плавання та величезних сараїв для гри в теніс, був ще невеликий попит на купальні костюми та на ракети. Але разом з літом справжня їхня пора минула, забуті були гумові негри та риби, білі туфлі, козирки проти сонця, — тим часом як для іншого приладдя спорту, для жовтих і коричневих лиж, плоских санчат, призначених м'язистому пузу, великих санок з кермом і гальмом, блискучих ковзанів різноманітного вигляду, — час ще не настав. Таким чином, навчанню Франца ніякий вплив покупців не заважав, і було в нього повне дозвілля вивчити справу. Колегами його були дві панночки, одна руда, гостроноса, інша енергійна, з кислим запашком, що супроводжував її невід'ємно, і атлетичного складу, до лоску поголений молодий чоловік у таких же черепахових окулярах, які носив Франц. Він недбало йому розповів про призи, які брав на змаганнях плавання, і Франц позаздрив йому, оскільки сам плавав відмінно. З ним же, овіяний його порадами, Франц вибирав собі матерію для костюма, краватки, сорочки, шкарпетки. І він же допоміг йому розібратися в таємницях продажу набагато більше, ніж Піфке, справжня справа якого була розгулювати по магазину, урочисто і чемно влаштовуючи там і там побачення між покупцем і прикажчиком.

У перші дні, трохи розгублений, трохи оглушений, з ломотою у всьому тілі, Франц просто перебував у куточку, намагаючись не звертати на себе увагу і жадібно стежачи за діями атлета та обох панночок, запам'ятовуючи їхні професійні інтонації та рухи, і раптом, так несподівано, так нестерпно-живо, уявляючи проділ і темний шиньйон. Потім, підбадьорений дбайливими поглядами товариша по службі, сповнений його спокійних натяків, він почав і сам продавати.

Він назавжди запам'ятав першого покупця — товстого пана, який попросив м'яч. М'яч... Тієї ж хвилини цей м'яч у його уяві застрибав, розмножився, розсипався, і він

відчув у себе в голові всі м'ячі, всі м'ячики, що були в магазині, — великі шкіряні з пошитих частин, і бархатисто-білі, з фіолетовим підписом фірми, і маленькі, чорні, тверді, як камінь, і легкі, прелегкі, помаранчеві, що стрибають з лепетним звуком, і целулоїдові, і мотузкові, і дерев'яні, і кістяні, — і всі вони розкотилися в різні боки, залишивши один, сяючий, як у рекламі, м'ячик, коли покупець спокійно додав: “Мені потрібний м'ячик для мого собаки”.

— Третя полиця праворуч, фірми «Туфпруф», — мимохідь шепнув атлетичний колега, і Франц, з радісною усмішкою, з бісером поту на лобі, з туманом на окулярах, рвонувся, заметушився — і, нарешті, знайшов.

І порівняно дуже скоро, через якийсь місяць він зовсім звик до справи, вже не хвилювався, не боявся перепитувати недорікуватих, зверхньо давав поради худорлявим. Досить стрункий, досить широкий у плечах, не пухкуватий, як Піфке, але й не жилявий, як колега-атлет, Франц із задоволенням відзначав своє проходження в дзеркалах і байдуже думав, що прикажчиці — та, з рижинкою, і та, з запашком, — таємно їм захоплені. Він завів собі самописну ручку зі срібною зачіпкою, два патентовані олівці, і в хорошій перукарні півколом поголив шию. Прищики на переніссі спочатку були запудрені, потім пройшли зовсім. Вичавлені були найдрібніші вугри, що дружно жили з боків носа, біля незграбних його ніздрів. Перестала блиснути западинка підборіддя, і він щодня голився, знищуючи не тільки тверде темне волосся на щоках і на шиї, а й легкий пух на вилицях. Він почав пестити руки і вживав запашну воду для волосся. Взагалі, він зійшов би за пристойного, звичайного прикажчика, якби ось не ця трохи хижа незграбність ніздрів, та якась дивна слабкість в обрисах губ, ніби він захекався, та очі за склом окулярів, — неспокійні очі, нечистого кольору, із завжди запаленими жилками на білках. І недобре було, що одне коричневе пасмо мало звичай відклеюватися і спадати йому на скроню, аж до брови.

Але зрештою, — Піфке, прикажчик-плавець, блискучі ракети з бурштиновими струнами, і бадьорий діалог з покупцем, і автоматичний запис, і ці полиці, ящики, виставки, прилавки — і решта величезної частини магазину, що гуде за перегородкою, — усе це було поверхнево, проходило повз, не зачіпало, не займало, — ніби він був однією з тих молодих постатей з восковими обличчями, в костюмах, випрасуваних праскою ідеалу, що стояли на підмостках з трохи простягнутими, зігнутими в ліктях руками. Молоді покупниці чи швидконогі стрижені прикажчиці інших відділів анітрохи не хвилювали його. Як кольорові, комерційні оголошення, які, без музики, довго миготять перед початком спокусливого фільму, — все це було необхідним і незначним. О сьомій годині це обривалося. Тоді починалася музика.

Майже щовечора, — і яка жахлива туга приховувалась у цьому «майже», — він бував у будинку Драйєра. Обідав він там тільки в неділю, та й то не завжди; у будні ж їв у ресторанчику неподалік магазину. Зате вечорами, ось уже більше місяця, ось уже, мабуть, двадцять, двадцять п'ять вечорів...

Завжди було те саме: дзижчання хвіртки, ліхтар, що освітлював стежку, сире дихання газону, хрускіт гравію, дзвінок, що летить у будинок у погоню за покоївкою, біле світло, спокійне, кінське обличчя Фріди, — і раптом — життя, ніжний грім музики із труби радіо...

Вона зазвичай була одна; Драйєр приїжджав якраз до вечері — завжди дуже точно, і завжди попереджав телефоном, коли спізнювався. У його присутності Франц почував себе дуже ніяково, і тому виховав у собі, в ті дні, якусь похмуру фамільярність по

відношенню до Драйера. Поки він був наодинці з Мартою, він весь час відчував десь на потилиці тиск, важку тяжкість, і в грудях була задуха, в ногах — слабкість, долоня довго зберігала суху прохолоду її міцного рукостискання. З точністю до пів дюйма він відзначав ту рису, до якої вона показувала ноги, коли ходила по кімнаті, коли сиділа, поклавши ногу на ногу, і відчував, майже не дивлячись, тугий теплий лиск її панчохи, здуття лівої ікри, підпертою правим коліном, складки на спідниці, пологі, ніжні, до яких хотілося притулитися обличчям. Іноді, коли вона, вставши, крокувала повз, до труби радіо, світло так падало, що в легкій тканині спідниці прозирали тіні її ніг вище колін, а раз у неї драбинкою порвалася панчоха, і, облизнувши палець, вона швидко провела їм по шовку. Зрідка, переборов важкий тягар, він підводив очі, і, користуючись миттю, коли вона дивилася вниз чи вбік, шукав хоч якогось недоліку, на якому він міг би оперти думку і позбутися безнадійного хвилювання. Іноді, мимохідь, йому здавалося, що він знайшов щось — негарну рисочку біля рота, щербинку над бровою, надто похмуру опуклість губ у профіль і тінь пушку над ними, особливо помітну, коли з її обличчя сходила пудра; але найменший поворот голови, найменша зміна виразу знову надавали її обличчю такої краси, що він не міг довше дивитися. Ось такими швидкими, короткими поглядами він вивчив її всю, передчував рух її швидко піднятої руки, коли гребінець відлипав одним кінцем від важкого шиньйону, знав синус і косинус темного пасма, що дугоподібно прикривало вухо; але, можливо, найбільше його мучила її гола, біла, ніби ніжно-зерниста шия і ті межі наготи, які проводила та чи інша сукня. Був вечір, коли він побачив коричневу плямку на її руці. Був вечір, коли, при випадковому повороті її тулубу, при випадковому нахилі, він помітив неясну тінюву западину, і відчув полегшення, коли сірий шовк ліфа знову тісно обтягнув її груди. І був вечір, коли вона збиралася на бал, і він був вражений тим, що в неї під пахвами біло, як у статуйі.

Вона розпитувала його про дитинство, про матір, про рідне його містечко. Якось Том поклав морду до нього на коліна і, позіхнувши, обдав його нестерпним запахом — чи то оселедця, чи то просто тухлятини. "От так пахне від мого дитинства", — тихо сказав Франц; вона не розчула чи не зрозуміла, перепитала, але він не повторив. Він розповідав їй про школу, про пил і нудьгу шкільних буднів і про те, як сусідній м'ясник, шановний пан у білому жилеті, приходив до них у гості і з огидним професійним виглядом їв баранину. "Чому "огидно"? — здивовано перебивала Марта. — Ви ж сказали, що він цілком вихований». — "Бог знає, що мелю", — дорікав себе Франц і з механічним захопленням сотий раз описував річку, теплі містки, веселу купальню і канат, що не служив йому кордоном.

Вона включала радіо, він благоговійно слухав урок іспанської мови, мова про користь спорту та солодку гнусаєву музику. Вона докладно розповідала йому про останню кінематографічну новинку, про успіх Драйера в дні інфляції і про те, як виводити фруктові плями. І в цей час вона думала: "Коли ж він нарешті розхитається?" — і разом з тим її бавило і якимось навіть чіпало, що їсть він такий невпевнений, безглуздий, і що без її допомоги він, мабуть, зовсім не розхитається. Але потроху почуття досади починало переважати. Час йшов на дрібниці, як йдуть на дрібниці гроші, коли через залізничний страйк застряєш у нудному місті. Невиразна образа їй шепотіла, що ось у її сестри було вже три коханці, один за одним, а у молоденької дружини Віллі Грюна — два — і зараз. Тим часом їй ішов тридцять п'ятий рік. Час, час. Поступово вона отримала чоловіка, чудову віллу, старовинне срібло, автомобіль, тепер черговий подарунок Франц. І все це було не зовсім так просто — якийсь був прибудний вітерець, якась підозріла ніжність...

Франц, очманівши від безсоння, відчинив вікно. Бувають такі ночі пізньої осені, коли раптом, звідки не візьмися, проходить теплий вологий подих, випадково затримане зітхання літа.

Він стояв, тримаючись за рами, потім висунувся, похмуро випустив довгу слину і прислухався, чекаючи, щоб шльопнувся плювок об панель. Але він жив на п'ятому поверсі і нічого не почув. Тоді він зачинив вікно, випив залпом, — хоч пити не хотілося, — води, що віддавала м'ятним порошком, і знову ліг. Він схаменувся цієї ночі, що знає Марту вже більше місяця, мучиться нестерпно. І напівкапостною, напіввиспреною мовою, якою він сам із собою говорив, Франц зашепотів у подушку: «Будь, що буде... Краще змінити поприщу, ніж дати черепу луснути по швах. Я завтра, завтра схоплю її і повалю — на диван, на підлогу, на битий посуд — все одно...»

Завтра настало. Тремтячи від легкого ознобу, він чомусь змінив білизну та шкарпетки раніше, ніж вирушити до неї. Вирушив. Дорогою переконував себе, що вона безперечно його любить, тільки не показує, з гордості. І це шкода. Схилилася б до нього, як би випадково, торкнулася б щоки при сліпому спільному огляді альбому. Тоді було б легше. Але тут він підтягнувся і сказав собі: "Це слабкість, не потрібно слабкості"... Нехай вона буде сьогодні ще холоднішою, ніж зазвичай, — все одно, — сьогодні, сьогодні, сьогодні... Поки він дзвонив біля дверей, майнула гостра надія, що може бути, випадково, Драйер уже вдома. Драйера не було вдома.

Проходячи через перші дві кімнати, він так жваво уявив, як, ось зараз, штовхне ті двері, увійде до вітальні, побачить її у відкритій сірій сукні, одразу обійме, міцно, до хрускоту, до непритомності, — так жваво уявив він це, що на мить побачив попереду свою спину, що віддалялася, свою руку — он там, у трьох сажнях звідси — двері, що відчиняли, — а оскільки це було проникнення в майбутнє, а майбутнє не дозволено знати, то він і був покараний. По-перше, він зачепився за килим, біля самих дверей, і відчинив двері з розмаху. По-друге, вітальня була порожня. По-третє, коли Марта увійшла, вона виявилась в бежевій сукні, із закритою шиєю. По-четверте, він відчув таку знайому, важку, гарячу боязкість, що дай Боже триматися, як слід, говорити виразно, — про інше не можна було й думати.

Марта вирішила, що сьогодні він уперше її поцілує. Передчуваючи це, вона не відразу сіла біля нього на диван, — за традицією ввімкнула радіо, принесла срібну скриньку з віденськими цигарками, подивилася в дзеркало, змінивши при цьому — як усі жінки — вираз губ, почала розповідати, що Драйер затіяв учора якесь таємниче діло, — вигідне, сподіватимемося, — підняла і поклала на крісло якусь рожеву вовняну хустку, і тільки тоді м'яко сіла поруч із Францем, підібгавши ногу і поправивши складки спідниці.

Він ні з того, ні з цього почав розхвалювати Драйера, говорити, як він йому вдячний, як полюбив його... Марта задумливо кивала. Він то затягувався, то тримав цигарку біля самого коліна і водив картонним кінчиком по штанині. Димок, струменем примарного молока, повз по чіпкому ворсу. Марта простягла руку і, посміхаючись, торкнулася його коліна, ніби граючи цим повзучим серпанком. Він відчув ніжний натиск її пальців.

— ...І моя мати, у кожному листі, так кланяється йому... так дякує...

Димок розвіявся. Марта підвелася і зупинила радіо. Франц закурив знову. Вона, накинувши рожеву хустку, з далекого кута пильно дивилася на нього. Він, з дерев'яним сміхом, розповів анекдот із вчорашньої газети. Потім, штовхнувши двері лапою, з'явився дуже сумний і гладкий Том, і — здається вперше — Франц з ним поговорив. Нарешті — на щастя — приїхав Драйер.

Коли, близько десяти повернувшись додому, Франц навшпиньки проходив коридором, він почув глухе хихикання за хазяйськими дверима. Двері були напіввідчинені. Він мимохідь зазирнув у кімнату. Дідусь-господар, в одній спідній білизні, стояв рачки і, нахиливши сивувато-багряну голову, дивився — між ніг — на себе в трюмо.

РОЗДІЛ V

Нова справа Драйєра, точно, відрізнялася деякою таємничістю. Почалося з того, що якось у середу, на початку листопада, до нього з'явився незнайомий пан з невизначеним прізвищем і невизначеною національністю. Він міг бути чехом, євреєм, баварцем, ірландцем — це справа особистої оцінки.

Драйєр сидів у своєму конторському кабінеті, величезному й тихому, з величезними вікнами, з величезним письмовим столом, з величезними шкіряними кріслами, — все це на шостому поверсі величезного будинку, — коли попередньо пройшовши оливковим коридором, повз скляні області, повні ураганної тріскотні печатних машинок, увійшов до нього цей невизначений пан.

На картці, яка випередила його хвилини на дві, було під прізвищем зазначено: "винахідник". Драйєр любив винахідників. Він месмеричним жестом уклав його в шкіряну благодать крісла (з попільничкою, приробленою до ручки, — вірніше, ручищі), а сам, граючи на диво відточеним олівцем, сів до нього впівоберта, дивлячись на його густі брови, що ворушилися, як чорні мохнаті гусениці, і на темно-бірюзовий відтінок свіжовиголених щік; краватка була в нього бантиком, — синя, у білу горошину.

Винахідник почав здалеку, і Драйєр схвально посміхнувся. До будь-якої справи треба приступати отак, — з майстерною обережністю. Понизивши голос, він від передмови перейшов, з похвальною непомітністю, до суті. Драйєр відклав олівець. Детально і вкрадливо маляр — чи француз, чи поляк — виклав свою справу.

— Це, значить, не віск? — спитав Драйєр.

Винахідник підняв палець:

— Зовсім. Ось це один із секретів. Пружна, еластична речовина, пофарбована в рожевий або жовтуватий колір, — на вибір. Я особливо напіраю на її еластичність, на її, так би мовити, рухливість.

— Цікаво, — сказав Драйєр. — А ось цей електричний двигун, — я не зовсім розумію... Що ви називаєте, наприклад, скорочувальною передачею?

Винахідник посміхнувся:

— У тому-то й річ. Зрозуміло, було б набагато простіше, якби я показав вам креслення; але, зрозуміло, знову-таки, я ще не схильний це зробити. Я вам пояснив, як ви можете використати мою знахідку. Тепер питання зводиться до наступного: чи ви згодні дати мені грошей на фабрикацію перших зразків?

— Скільки? — з цікавістю спитав Драйєр.

Винахідник докладно відповів.

— А ви не думаєте, — сказав Драйєр з бешкетним вогником в очах, — що, можливо, ваша уява коштує набагато дорожче. Я дуже поважаю і ціную чужу уяву. Якби, скажімо, до мене прийшов чоловік і сказав: "Мій дорогий пане директоре! Я хочу помріяти. Скільки ви заплатите мені за те, що я мріятиму?" — тоді я, мабуть, вступив би з ним у переговори. Ви ж мені пропонуєте одразу щось практичне, фабричне виробництво,

втілення, — і таке інше. Така важливість — втілення. Вірити у мрію — я зобов'язаний, але вірити у втілення мрії...

Винахідник спершу не зрозумів, потім зрозумів і образився.

— Іншими словами, ви просто відмовляєтесь? — спитав він похмуро.

Драйер зітхнув. Винахідник цокнув язиком, кивнув і відкинувся у кріслі, зчіплюючи та розчіплюючи руки.

— Це моє життя, — промовив він нарешті, дивлячись в одну точку. — Я дванадцять років бився над цим, — над цією м'якістю, гнучкістю, стилізованою одухотвореністю, якщо можу так висловитися...

— Можете, звісно, можете, — сказав Драйер. — Це навіть дуже добре... Скажіть мені, — він знову взявся за олівець, — ви вже зверталися до когось із такими пропозиціями?

— Ні, — сказав винахідник. — Це вперше. Я щойно сюди приїхав.

— Ваша мрія чарівна, — задумливо промовив Драйер. — Не приховую від вас — чарівна...

Той несподівано розлютився:

— Киньте, добродію, твердити про мрію. Вона збулася, вона перетворилася на дійсність, — даремно, що я бідняк і не можу сфабрикувати цю дійсність. Але дайте мені можливість вам довести... Мені казали, що ви цікавитеся всякою новизною. Подумайте тільки, яка це краса, яка прикраса, яка дивовижне — дозвольте навіть сказати, художнє досягнення.

— Яку, одначе, ви мені даєте гарантію? — спитав Драйер, насолоджуючись ненавмисною забавою.

— Гарантію людського духу, — різко сказав винахідник.

Драйер посміхнувся:

— Оце справа. Ви повертаєтеся до моєї ж постановки питання. Це справа.

Він подумав і додав:

— Я, мабуть, просмакую вашу пропозицію, може, уві сні побачу те, що ви винайшли, або, принаймні, моя уява просочиться ним. Зараз не можу вам сказати ані так, ані ні. Ви ж підіть додому, де ви, до речі, зупинилися?

— Готель «Відео», — сказав винахідник, дуже хвилюючись.

— Знайома назва, — тільки не можу згадати, чому... «Відео»... Ні, не знаю. Ви ж, говорю, підіть додому, перевірте ще раз вашу мрію, подумайте про те, чи не грішно буде, якщо, раптом, таку красу фабрика знебарвить, замучить, уб'є, — і потім, скажімо, через тиждень, десять днів, я вас викликаю, — ви, отже, приходьте, і, — вибачте, що натякаю на це, — трохи докладніше, довірливіше.

Коли відвідувач пішов, Драйер кілька хвилин просидів нерухомо, глибоко заклавши руки в кишені штанів. «Він не шарлатан, — подумав він, — або, принаймні, не знає, що шарлатан. Мабуть, можна буде потішитися. Якщо він має рацію, якщо все так, як він каже, — то справді може вийти курйозно, дуже курйозно...» М'яко загудів телефон, і на якийсь час він забув винахідника.

Увечері, проте, він натякнув Марті, що збирається затіяти зовсім нову справу, і коли вона запитала, чи вигідна вона, — примружився, закивав: «Дуже, дуже, душа моя, вигідно». Наступного ранку, пирхаючи під душем, він вирішив, що винахідника більше не прийме; але вдень, у ресторані, згадав його із задоволенням і вирішив, що справа чудова. Повернувшись додому, на вечерю, він мимохідь сказав Марті, що справа провалилася. Вона була в новій бежевій сукні і чомусь куталася в рожеву хустку, хоча

було зовсім тепло в хаті. Франц, як завжди, був смішно похмурий, але дуже скоро пішов, — сказавши, що надто багато куриє і відчуває сильний головний біль. Як тільки він пішов, Марта пішла спати. У вітальні, на столику біля дивана, залишилася відкрита срібна скринька. Драйєр взяв звідти цигарку — віденську, з картонним мундштуком, — і раптом засміявся: "Скоротлива передача... одухотворена гнучкість... Він не бреше... мені страшенно подобається його ідея".

Коли він, у свою чергу, піднявся до спальні, Марта, мабуть, уже спала. Нарешті, через кілька століть, світло згасло. Вона тоді розплющила очі і прислухалася. Хропе. Вона лежала горілиць, дивлячись у темряву, і сердилася на хропіння, на якийсь блиск у кутку спальні і, між іншим, на саму себе. «Потрібно — зовсім інакше, — нарешті подумала вона. — Завтра ввечері я зроблю інакше. Завтра ввечері...»

Але ні наступного вечора, ні в суботній Франц не з'явився. У п'ятницю він пішов до кінематографа, у суботу — до кафе. У кінематографі волоока дурепа з чорним сердечком замість губ і з віями, як спиці парасольки, зображала багату спадкоємицю, що зображала, у свою чергу, бідну конторську панночку, — а в кафе виявилось до чортяки дорого, і якась нарум'янена дівчина, з відразливою золотою пломбою, курила і дивилася на нього, і хитала ногою, і побіжно посміхалася, струшуючи попіл. «Я не можу більше, — протяжно зі стоном шепотів Франц. — Вона перебиває життя, у роті від неї пересохло, немає сил... Так було просто — її схопити, коли вона до мене торкнулась. Болісно... Почекай, чи що, — не бачити її кілька днів?.. Але тоді не варто жити... Наступного разу, ось клянусь, клянусь... матінкою клянусь...»

У неділю він устав пізно, мляво виніс відро з мильною водою і, проходячи повз хазяйські двері, глянув на неї зі страхом і ненавистю. Він вирішив було вийти пройтися, але хльостав по шибках бурхливий дощ. У кімнаті було холодно. Від нічого робити він добре протер окуляри, відкоркував пляшечку з чорнилом, зарядив самописну ручку і став писати матері.

«Дорога матінко, — писав він своїм неохайним великим почерком, — як ти поживаєш? Як поживає Еммі? Ймовірно...» Він зупинився, викреслив останнє слово і замислився, колупаючи кінцем ручки в носі. Ймовірно... зараз вирушає до церкви; потім буде куховарити недільний обід... Курка, бідні лицарі... Вдень — кава зі збитими вершками... Що їй до нього? Вона завжди любила Еммі більше. Кругленька, червонобура — біла його по щоках, коли йому вже було сімнадцять, вісімнадцять, дев'ятнадцять років. Минулого року... А коли він був зовсім малюк (бліденький, кругловидий, уже в окулярах), якось, на Великдень, вона хотіла змусити його з'їсти шоколадну цукерку (у вигляді коричневого зайчика), — яку сестричка тишком облизала. За те, що Еммі облизала цукерку, призначену йому, мати просто лягнула її легенько по задку, а його, за те, що він замуслений шоколад відмовився навіть торкнутися, — так вдарила з розмаху по обличчю, що він злетів зі стільця і, стукнувшись головою об підлогу, зомлів. Любов до матері була його першим нещасним коханням. Краще було, мабуть, коли вона відверто гнівалася на нього, ніж коли байдуже йому посміхалася або, при гостях, ласкаво його щипала. Напередодні його від'їзду вона забула в його кімнаті свою вовняну хустку, і він чомусь підклав її на ніч під голову, але не міг спати, а, як дурень, плакав. Можливо, вона все-таки зараз сумує за ним? Цього вона не пише...

Приємно все-таки пожаліти себе, — до сліз приємно. А Еммі — гарна дівчина... Вийде за м'ясника у білому жилеті; вийде, — як пити дати... І правильно вчинить, — справа у

нього солідна, найкращий м'ясник у місті. Проклятий дощ... А що настрочити — все-таки невідомо... Описати, чи що, кімнату.

“У мене, як я вже тобі писав, чудова кімната з дзеркалом. Ліжко м'яке. Хазяїн вранці сам підмітає. Біля вікна, у лівому кутку...”

Цієї миті пролунав легкий стукіт, і двері прочинилися. Господар просунув голову, посміхнувся, підморгнув і, сховавшись, сказав комусь за дверима: “Так, він удома; завітайте...”

Вона була у своєму ніжному кротовому пальті, широко розкритому на картатий вовняній сукні, по сірому низько насунутому капелюсі встигли розсипатися темні зірки дощу, що перехопив її між таксомотором і під'їздом, шовкові ноги були тісно зсунуті і від цього здавались ще стрункішими. Стоячи нерухомо, вона простягла назад руку, зачиняючи за собою двері, — і пильно, без посмішки, дивилася на Франца, наче не очікувала побачити його. Він покрит долонею кадик, — бо був без комірця, — і, сказавши довгу фразу, з подивом помітив, що, мабуть, слів не надрукувалося, ніби стукав на друкарській машинці, в яку забув вставити стрічку.

— Вибачте, що так заходжу... — сказала Марта. — Але мені нема куди подітися від дощу... — І погляд її ніби розтулився, випустив його, ковзнув убік. Франц одразу ослаб, розм'якнув і, задихаючись від знайомого серцебиття, блідий, миготливий, з нижньою губою, що відвисла, став допомагати їй знімати пальто. Підкладка була малинова, шовкова, тепла, просякнута духами. Її пальто і капелюх він поклав на ліжко, і останній спостерігач у його свідомості, стійкий, маленький, що ще залишився на посту, після того, як штовхаючись і спотикаючись, розбіглися всі інші думки, підказав, що ось так пасажир у поїзді відзначає місце, що зараз займе.

Марта сказала:

— Що це таке? я думала, що ви будете раді, а ви мовчите...

— Я говорю, — відповів Франц, намагаючись перекричати безладне гудіння, — говорю... я весь час говорю...

— У вас залишилося мило у вусі, — сказала Марта, — стривайте, я витру.

Вони обидва стояли посеред кімнати, Франц стегном спирався на край столу, який раптом почав тихо потріскувати. Виявилось, що він тримає її руку, притискає до губ, до носа, весь ідучи головою в цю гарячу, слухняну долоню. Вільною рукою вона гладила його по волоссю, морщачись від насолоди, накручуючи на пальці їх м'які, висушені вежеталем пасма. Франц жмурився, дихав. Якась дика ніжність змінила в ньому все гостре, незграбне, грубе, що нещодавно так мучило його. Вона, мабуть, зняла йому окуляри, бо тепер він відчував ці небувалі пальці на своїх віках, на бровах. Тепер він знав, що за хвилину буде таке щастя, перед яким ніщо найпристрасніший сон. Зволікаючи, він узяв її за кисті, розплющив очі, з теплого туману стало наближатися її обличчя. Але не дійшовши його губ, воно зупинилося.

— Будь ласка, — пробурмотів він, — будь ласка... Я благаю...

— Дурний! — сказала вона тихо, — треба ж замкнути двері... Стривай...

Райська теплота на мить ковзнула геть, двічі обережно хруснув ключ у замку; теплота повернулася.

— Ну от, — туманно посміхаючись, сказала Марта.

Він відчув у себе на потилиці її напружену долоню, тихо тицьнувся губами в жаркий куточок її напіввідкритого рота, ковзнув, знайшов, і весь світ одразу став темно-рожевим. І потім, коли, слідуючи невиразному закону поступовості, несвідомо виведеному ним з

того, що він чув чи читав, Франц видихав у її волосся, у теплу шию, повторювані слова, сенс яких був тільки в їхньому повторенні, — і коли, вже сидючи з нею поряд на краю ліжка, не відриваючись губами від її скроні, стягував з її ноги черевик, смикав сирий підбор, — він відчував зовсім не те безпорадне, квапливе хвилювання, яке йому не раз снилося, а якусь благодатну силу, торжество, чарівну безпеку.

Але принагідно були маленькі пригоди: якимось чином його окуляри опинилися у Марти на колінах, і він за звичкою їх начепив; невелике зіткнення сталося між ним та її сукнею, — поки не з'ясувалося, що воно знімається просто через голову; його права шкарпетка була з діркою, і виглядав ніготь великого пальця; і подушка могла бути чистішою.

Ліжко рушило, попливло, трохи порипуючи, як уночі у вагоні. «Ти...» — тихо сказала Марта, лежачи навznak і дивлячись, як біжить стеля.

Тепер у кімнаті було пусто. Речі лежали і стояли в тих недбалих положеннях, які вони приймають за відсутності людей. Чорна самописна ручка дрімала на незакінченому листі. Круглий дамський капелюх, як ні в чому не бувало, виглядав з-під стільця. Якась затичка, вимазана з одного кінця синявою чорнила, подумала-подумала та й покотилася, тихенько, півколом по столу, а звідти впала на підлогу. Вітер за допомогою дощу спробував відчинити раму вікна, але це не вдалося. У шкапу, вибравши мить, потай плюхнувся з вішалки халат, — що робив уже не раз, коли ніхто не міг почути.

Але раптом дзеркало застережливо блиснуло, відбивши чарівну голу руку, яка в знемозі витяглася і впала, як мертва. Ліжко повільно приїхала назад. Марта лежала із заплющеними очима, і посмішка утворила дві серпоподібні ямки з обох боків її стисненого рота. Пасма, колись непроникні, були тепер відкинуті зі скронь, і Франц, спершись на неї, дивлячись на її ніжне голе вухо, на чисте чоло, знову знайшов у цьому обличчі ту подібність з мадонною, яку він, ласий на такого роду порівняння, уже зазначав.

У кімнаті було холодно.

— Франц... — сказала Марта, не розплющуючи очей. — Франц... це ж був рай... Я ще ніколи, ніколи...

Вона пішла за годину. Перед виходом добре вивчила всі кути кімнати, упорядкувала всі речі Франца, поставила інакше стіл і крісло, помітила, що всі його шкарпетки — рвані, на всіх підштаниках не вистачає гудзиків, — і сказала, що взагалі треба прикрасити кімнату, — скатертини вишиті чи що, та неодмінно — кушетку, та дві-три яскраві подушки. Про кушетку вона нагадала старенькому хазяїнові, який тихо прогулювався туди-сюди коридором. Посміхаючись то їй, то Францу, потираючи сухо шелесткі долоні, він сказав, що як тільки дружина приїде, буде й кушетка. І оскільки, за честю кажучи, ніякої кушетки лагодити він не давав (у порожньому кутку раніше стояло чуже піаніно), і тому що, крім того, дідусь був неодружений, — він з великим задоволенням відповів Марті. Та й взагалі він був задоволений життям, цей сірий дідусь у домашніх чобітках на пряжках, — особливо з того часу, як відкрив у собі дивовижний дар — перетворюватися ввечері, на вибір, або на товстого коня, або на дівчинку років шести, в матросці. Бо насправді — але це, звісно, таємниця, — він був знаменитий ілюзіоніст і фокусник, Менетекелфарес.

Марті сподобалася його чемність, але Франц попередив її, що той дивакуватий.

— Ах, мій любий, — сказала вона, спускаючись сходами, — це все дуже, дуже добре. Цей тихий старий краще, ніж якась цікава, балакуча карга. До завтра, мій любий... А коли

його дружина приїде, ми просто знайдемо собі іншу кімнату. Можеш поцілувати мене, тільки швидко...

Вулиця, де жив Франц, була тиха, бідна, що кінчалася глухим кутом, а іншим кінцем виходила на невелику площу, де по вівторках і п'ятницях розставляв свої лотки скромний ринок. Звідти розтікалися дві вулиці, ліворуч кривий провулок, де в дні політичних урочистостей стирчали з вікон брудно-червоні прапори; праворуч — довга, людна вулиця, на якій, між іншим, була крамниця, де всяка річ коштувала п'ять грошей, чи то пара підв'язок, чи то бюст Шиллера. Ця вулиця впиралася в кам'яний портик, з білою літерою на синьому склі, кінцева станція підземної дороги. Там треба було згорнути ліворуч, бульваром, далі будинки обривалися, подекуди будувалася вілла або ширилася зелена пустка, поділена на городи. Потім знову будинки — величезні, рожеві, щойно створені. Марта завернула за ріг останнього з них і опинилася на своїй вулиці. Особнячок був в іншому кінці, — недалеко від широкого проспекту, де були два види трамвая, 113-й і 108-й, і один вид автобуса.

Вона швидко пройшла по гравійній стежці, що вела до ганку, — і цієї миті сонце, прокотившись м'яким слідом замшевих хмар, знайшло дірку і квапливо прорвалося. Деревця вздовж стежки одразу спалахнули мокрими вогниками, і павутиння подекуди розкинуло райдужні спиці. Газон заіскрився. Скляним крилом блиснув горобець, що пролетів.

Коли вона увійшла до передпокою, перед її очима у порівняльній темряві попливли рум'яні плями. Будинок був порожній; у їдальні — ще не накрито; у спальні, на килимі, на синій кушетці, — акуратно складене сонце. Вона почала перевдягатися, щасливо та ніжно посміхаючись дзеркалу.

І трохи згодом, коли вона вже стояла посеред спальні, в легкій темно-червоній сукні, трохи підфарбована, з гладкими скронями, долинув до неї знизу ліричний гавкіт Тома, і потім — гучний голос, що здався їй незнайомим. Сходячи сходами, вона зустріла на повороті чужого пана, який швидко піднімався, посвистуючи і вдаряючи стеком по балюстраді. “Доброго дня, моя душе, — сказав він, не зупиняючись, — я через десять хвилин буду готовий”. — І останні дві-три сходинки перейшовши одним кроком, він весело крякнув, причому скоса подивився вниз на її проділ, що спливав. «Поспішай, — сказала вона, не оглядаючись. — І, будь ласка, щоб від тебе не пахло манежем”. Нагорі, з легким сміхом, зачинилися двері.

І потім, за обідом, оточена соковитою розмовою і тим особливим, чи то скляним, чи то металевим, дзвоном, властивим людському харчуванню, Марта продовжувала не впізнавати господаря будинку — його рухливі вуси підстрижені і манеру його швидко кидати собі в рот то редиску, то шматочок булочки, яку він м'яв на скатертині, поки говорив.

Праворуч від неї сидів грубуватий титулований старий, зліва товстий Віллі Грюн, з рум'янцем на всю щоку, з трьома правильними складками жиру ззаду, над комірцем; поряд з ним шуміла його мати, теж огрядна, теж витрішкувата, що говорила скрипучим голосом, що переходив у тряський клекочучий сміх; а біля старого блищала вогнем довгих, довгих сережок молода пані Грюн, напудрена до смертельної білизни, з неприродно-вузькими і дугоподібними бровами; і між ними, там, там, навпроти Марти, прихований то м'ясистою жоржиною, то кришталем, сидів, говорив, сміявся зовсім зайвий, зовсім чужий пан. Все, крім цього пана, було добре, приємно, — і гусак, що вдався на славу, і важкий добродушний профіль лисого Віллі, і розмова про автомобілі і

сальний анекдотець про мисливський павільйон, повідомлений їй титулованим старим. Їй здавалося, що вона сама багато говорить, а насправді вона все більше мовчала, але мовчала так звучно, так чуйно, з такою живою усмішкою на напіввідкритих блискучих губах, з таким світлом в очах, підведених ніжною темрявою, що справді здавалася незвичайно говіркою. І Драйер, поглядаючи на неї з-за товстих рожевих кутів жоржин, насолоджувався нею, слухаючи щасливу промову її очей, белькотіння її блискучих рук, — і свідомість, що вона таки щаслива з ним, якимось змушувало його забути рідкість і байдужість її нічних визволень.

— Я рахую про себе, рахую... рахую... — зізналася вона Францу в одну з найближчих зустрічей, коли він раптом почав добиватися в неї, чи любила вона колись чоловіка.

— Я, значить, перший? — спитав він жадібно. — Перший?

Вона, замість відповіді, скалячи вологі зуби, повільно вщипнула його за щоку. Франц обхопив її ноги і дивився на неї знизу вгору і трохи поводив головою, намагаючись захопити в рот її пальці. Вже одягнена, готова до відходу і все ще не наважуючись піти, вона сиділа в плетеному кріслі, а він тулився на колінах перед нею, розпатланий, у миготливих окулярах, у нових білих підтяжках. Щойно він перевзув її ноги, — вона носила, поки була в нього, нічні туфельки з червоними помпончиками, і ці туфельки (його скромний, але продуманий подарунок) залишалися у нього у верхньому відділенні нічного столика і виймалися звідти, щойно вона поверталася. Та й взагалі вся кімната, безперечно, погарнішала. На столі в синій вазі з одним довгастим відблиском рожевіли три жоржини. З'явилася мереживна скатертинка, а скоро мала в'їхати кушетка, і для неї Марта вже придбала дві павиноного кольору подушки. У целулоїдовій коробочці на умивальнику лежало улюблене мило Марти — блідо-коричневе, що пахло фіалкою. Білизна в ящиках була переглянута, перерахована, на нових підштаниках красувалися чіткі мітки, дві нові краватки, темна і світла, висіли на мотузку з внутрішнього боку дверцят шафи. І був один повільно назріваючий, чарівний проект: смокінг!

Франц змужнів від кохання. Це кохання було чимось на зразок диплома, яким можна пишатися. Весь день його розбирало бажання комусь показати диплом. О чверть на восьму (Піфке, думаючи догодити господареві, відпустив його трохи раніше за інших), він захекавшись, влітав до себе в кімнату. За кілька хвилин з'являлась Марта. О чверть на дев'яту вона йшла. А без четвертини дев'ять Франц вирушав вечеряти до дядька.

Тепле текуче щастя заповнювало його всього, ніби не кров'ю були налиті жили, а ось цим щастям, що б'ється в кисті, у скроні, що стукає в груди, що виходить з пальця рубіновою крапелькою, якщо уколе випадкова шпилька; а зі шпильками йому доводилося багато мати справи в магазині, — і добре ще, що був він у такому відділі, де не доводилося зі шпильками в роті харіусом витися навколо неспокійного пана в однорукому, поцяткованому намітками, викресленому крейдою піджаку. Але взагалі руки в нього стали спритнішими, він не роняв легких картонних кришок, як у перші дні. І ці швидкі прилавкові вправи ніби готували його руки до інших, теж швидких, теж легких рухів, що пронизливо хвилюють Марту, бо його руки вона особливо любила, і найбільше любила їх тоді, коли швидкими, ніби музичними дотиками вони знімали з неї сукню і пробігали її молочно-білою спиною. Так, прилавок був німою клавіатурою, де Франц репетирував щастя.

Зате, як тільки вона йшла, як тільки наближалася година вечері, і треба було зустрітися з Драйером, все мінялося. Як іноді, уві сні, безневинний предмет вселяє нам страх і вже потім страшний нам щоразу, як насниться, — і навіть наяву зберігає легкий

присмак жахиття, — так присутність Драйєра стала для Франца витонченою тортурою, чарівною загрозою. Коли вперше, через півгодини після побачення він пройшов, нервово позіхаючи і поправляючи на ходу окуляри, коротка відстань між хвірткою і ганком, коли вперше як таємний коханець господині будинку, підозріло блиснув окулярами на Фріду і, потираючи мокрі від дощу руки, переступив поріг, Францу було так страшно, що він з переляку огризнувся на Тома, що зустрів його у вітальні з майже людською радістю, і, чекаючи появи господарів, почав забобонно шукати в квітчастих очах подушок якихось грізних ознак біди. Його занудило від жаху, коли, з несподіваним стукотом, із двох різних дверей, як на різко освітленій сцені, одночасно увійшли Марта та Драйєр. Він витягнув по швах руки, і йому здавалося, що в цій позі він швидко піднімається вгору, крізь стелю, крізь дах, у темряву, а насправді витягнутий, спустошений, він вітався з Мартою, вітався з Драйєром — і раптом з небуття, з невідомої висоти, щільно впав на ноги посеред кімнати, коли Драйєр, як завжди, описав вказівним пальцем швидке коло і легенько тицьнув його в пуп, соковито квохнувши; і Франц, як завжди, перебільшено йойкнув, захихикавши животом, — і, як завжди, холодно сяяла Марта. Страх не зник, а тільки на якийсь час приглух: один необережний погляд, одна красномовна посмішка, і все роз'ясниться, і буде жах, який не можна уявити. З того часу, коли він входив у цей будинок, йому здавалося, що ось, тепер Марту вистежили, вона у всьому зізналася чоловікові, — і катастрофічним блиском зустрічала його люстра у вітальні.

Кожен жарт Драйєра він з трепетом поскаблював, зважував, приносив до нього, чи немає натяку, підступної тріщини, підозрілого горбка... Але нічого цього не було. Спостережливий, гострозорий Драйєр переставав дивитися пильно після того, як між ним і розглянутим предметом ставав образ цього предмета, що сподобався йому, заснований на першому гострому спостереженні. Схопивши одним поглядом новий предмет, правильно оцінивши його особливості, він уже більше не думав про те, що предмет сам по собі може змінюватися, приймати непередбачувані риси і вже більше не збігатися з тим уявленням, яке він склав. Так, з першого дня знайомства, Франц уявлявся йому кумедним провінційним племінником, так само, як Марта, ось уже сім років, була для нього все тією ж господарською, холодною дружиною, що зрідка осяяла нечуваною усмішкою. Обидва ці образи не змінювалися по суті, — хіба що поповнювалися поступово гармонійними рисами, які природно йдуть до них. Так художник бачить лише те, що властиве його первісному задуму.

Зате Драйєру робилося якось лоскітно, коли предмет не відразу піддавався його пильності, не відразу повертався так, щоб він міг одним поглядом вловити його сором'язливі переливи. Місяця два минуло з того вечора, коли чорний Ікар на п'ять секунд збожеволів, — і Драйєру все ще не вдалося встановити дещо щодо шофера. Він заходив у гараж, непомітно шофера обнюхував, стежив за його ходом чи раптово в такий небезпечний час, — скажімо, в суботу надвечір, — викликав його до себе і, насилу підтримуючи незначну розмову, спідлоба спостерігав, — чи не занадто він розв'язаний, чи не надто вологим та задоволеним блиском грають його рухливі очі. І іноді він мріяв, що ось, якось йому докладуть, що в цю хвилину шофер не може, на жаль, не може прийти на виклик. А то йому здавалося, що Ікар бере повороти трохи швидше, трохи життєрадісніше, ніж зазвичай... Саме в такий день безтурботних поворотів (що особливо було цікаво, зважаючи на те, що напередодні несподівано випав перший сніг і сьогодні слизько розтанув) він помітив з вікна пана, що ніби на шарнірах, дрібними кроками переходив вулицю, — і одразу чомусь згадав розмову з наймилішим винахідником.

Приїхавши до контори, він одразу наказав зателефонувати до нього в готель «Відео», і дуже зрадів, коли секретар доповів, що винахідник зараз з'явиться. Але ні Драйер, ні секретар, ні взагалі хтось у світі ніколи не дізнався, що винахідник із синіми щоками жив, випадково, саме в тому номері, де після приїзду переночував Франц, — де з вікна було видно тепер уже голий ясен, і де можна було помітити, — якщо дуже-дуже ретельно придивитися, — що в'ївся дрібний скляний пил у лінолеум біля рукомийника. Те, що доля поселила винахідника саме там, є знаменним. Цей шлях пройшов Франц, — доля раптом схаменулась, послала — навздогін, — синьоцоку людину, — яка про це, звичайно, нічого не знала, і ніколи не дізналася, — як взагалі про це ніколи не дізнався ніхто.

— Ласкаво просимо, — сказав Драйер, — сідайте.

Винахідник сів.

— Отже? — спитав Драйер, граючи олівцем. Винахідник висякався і, акуратно запакувавши вивержене, довго пхав хустку в кишеню.

— Я до вас із тією ж пропозицією, — сказав він, нарешті, і зчепив вузькі волохаті руки.

— Нові якісь подробиці? — натякнув Драйер, малюючи олівцем концентричні кола на промокальному папері.

Винахідник кивнув і, понизивши голос, почав говорити. На столі загудів телефон. Драйер, ніжно посміхнувшись до відвідувача, енергійно приклав слухавку до вуха.

— ... Це я. Я забула: ти ніби казав, що сьогодні не вечеряєш удома?

— Так, моя душа.

— А повернешся пізно?

— За північ. Засідання правління. Піди кудись, якщо тобі нудно.

— Не знаю. Може, так і зроблю.

— Чудово, — закивав Драйер, — до побачення... Ах стривай, я хотів ще...

Але вона вже повісила слухавку.

Винахідник вдавав, що не слухає. Драйер помітив і, заради червоного слівця, тонким зворушливим голосом сказав: «Це моя маленька подруга...»

Винахідник ввічливо посміхнувся і далі продовжив свої роз'яснення. Драйер розпочав нову серію концентричних кіл. Секретар приніс пачку листів і безмовно зник. Винахідник говорив. Драйер раптом відкинув олівець, м'яко розвалився в кріслі, і чарівність, уже раз випробувана, знову оволоділа ним.

— Як ви сказали? — вкрадливо перебив він, — благородна повільність лунатика?

— Так, якщо бажано, — сказав той. — А з іншого боку, — природна спритність.

— Продовжуйте, продовжуйте, — замружився Драйер, — справжня ворожба...

РОЗДІЛ VI

Це був непоказний, насуплений ресторанчик на вулиці, де жив Франц. Троє чоловіків мовчки дулися в скат. Дружина одного з них, бліда, як пласт телятини, що охолола, сонно стежила за грою. Худенька панночка з тиком гортала в кутку старий ілюстрований журнал, у якому вже давно чийсь хімічний олівець хижо заповнив порожнечі хрестословиць. Жінка у кротовому пальті (що приємно вразив шинкарницю) і юнак у черепахових окулярах пили вишневу наливку і дивилися один одному в очі. П'яний хлопець у картузі постукував по товстому склу, за яким металевою ковбасою збилися монети, — програш усіх тих, хто, сунувши в щілину один гріш, рукояткою посував туди-сюди бляшаного жонглерчика, поки скочувала горошинка по звивистих жолобках. Було

темно, тихо і димно. Риб'ячим блиском відливала стійка, змерзла від пивної піни. Шинкарниця, з двома зеленими вовняними футболами замість грудей і з безліччю рожевих ластовинь на обличчі, позіхаючи, дивилася туди, де лакей, напівприхований ширмою, пожирав пухку гору вареної картоплі. На стіні був дерев'яний годинник, якимось чином вроблений в оленячі роги, і олеографія — зустріч Бісмарка з Наполеоном III. Картярі шелестіли все тихіше.

— Ми добре вибрали, тут нас ніхто не зустріне...

Він стиснув під столом її руку:

— Чи не запізно, моя люба, — може, пора?

— Твій дядько повернеться тільки опівночі, навіть пізніше... Час є.

— Вибач, що я завів тебе в такий шинок.

— Та ні, ні... Я кажу тобі: ми добре вибрали. Ми ще вип'ємо чого-небудь.

— Ти тут, як королева. Інкогніто. Я хотів би з тобою пити шампанське. І щоб навколо танцювали...

Вона сперлася на стіл, відтягнувши щоку кулаком, і в дивній тиші йому здалося, що він чує, як цокають годинники на її кисті, — золоті, завбільшки з котяче око. Вона зітхнула, водночас усміхнулася. Мовчання.

— А скажи, — ти ситий? Ти такий у мене худенький...

— Ах, що ти... І чи не все одно? Я все життя був нещасним. А тепер ти зі мною. Це якийсь неймовірний сон...

Гравці завмерли, дивлячись у карти. Біда одутла жінка, що сиділа біля них, схилилася без сил до чоловікового плеча. Панночка задумалася, і щока її перестала тремтіти. Ілюстрований журнал на держакі поник листами, як прапор у безвітря... Тиша... Заціпеніння.

Вона перша ворухнулася; і він, струшуючи з себе дивну дрімотність, замиготів, обсмикнув відвороти піджака.

— Я люблю його, а він бідний, — сказала вона жартома, сказала і раптом змінилася в обличчі. Їй привиділося, що ось у неї теж, як і в нього, ні гроша за душею — і ось удвох, тут, в убогій шинці, у сусідстві сонних ремісників, п'яниць, дешевих шльондр, у оглушливій тиші, за липкою чарочкою, вони коротають суботню ніч. З жахом вона відчула, що ось цей ніжний бідняк справді її чоловік, її молодий чоловік, якого вона не віддасть нікому... Заштопані панчохи, дві скромні сукні, беззуба гребінка, кімната з опухлим дзеркалом, малиново-бурі від прання та куховарство руки, цей шинок, де за марку можна царствено напитися... їй зробилось так страшно, що вона нігтями вп'ялася в його кисть.

— Що трапилося? Мила моя, я не розумію?..

— Вставай, — сказала вона. — Заплати та й підемо. Мені нема чим дихати в цій задусі...

І потім, увібравши холод ясної листопадової ночі, вона миттєво розбагатіла знову, притулилася до нього, швидко переступила, щоб іти з ним у ногу, — і в складках хутра він намацав її теплу руку.

Наступного ранку, у ліжку, у світлій своїй спальні, Марта з усмішкою згадала безглузду тривогу. «Все так просто, — заспокоювала вона себе. — Просто — у мене коханець. Це має прикрашати, а не ускладнювати життя. Так воно і є: приємна краса. І якби, скажімо...»

Але дивно: вона нікуди не могла звернути увагу: вулиця Франца закінчувалася глухим кутом. Думка потрапляла в цей глухий кут — незмінно. Не можна було уявити, що Франца немає, що хтось інший у неї на прикметі. І сьогодні, і всі майбутні були просякнуті, забарвлені, осяяні — Францем. Вона спробувала подумати про минуле, про ті роки, коли вона Франца ще не знала, — і раптом у неї в уяві встало те містечко, де вона якось побувала проїздом, і серед туману цього містечка, щойно поміченого нею, був ніколи не бачений наяву, але так швидко описаний Францем, будинок, білий, із зеленим дахом, — і за рогом цегляна школа, і худенький хлопчик в окулярах, і нелюбляча мати. Те незначне, що їй розповів Франц про своє дитинство, було яскравіше і важливіше за все, що вона справді пережила; і вона не розуміла, чому це так, сперечалася сама з собою, вражена у своїй любові до простоти, прямої, ясності.

Особливо чутливий був розлад, коли доводилося зайнятися якимось господарським задумом, або дорогим придбанням, що ніяк не стосувалося Франца. Якось, наприклад, спливла думка, що добре б купити інший автомобіль, — але раптом вона сказала собі, що Франц тут ні до чого, обійдений, випущений, — і хоча їй давно мріявся якийсь лімузин модної марки замість набридлого Ікара, все задоволення такого придбання було отруєно. Інша річ — сукня, яку вона одягала для Франца, недільний обід, який вона складала з його улюблених страв... І спершу все це було дивно їй, — ніби вона вчилася жити по-новому і не одразу могла звикнути.

Її дивувало, що в неї в будинку (особливо вподобаному їй з того часу, як Франц став у ньому, як то кажуть, «своєю людиною») живе ще хтось інший. А був він тут як тут, жовтовусий, шумний, їв за одним столом з нею і спав на ліжку поряд, — і її хвилювали його грошові справи, так само, як у той — уже далекий — рік, коли повноцінними грошиками сипався, сипався до нього — баласт, що викидався з повітряних куль інфляції. Ось цей її інтерес до справ Драйєра не поєднувався з новим, пронизливим сенсом її життя, — і вона відчувала, що не може бути цілком щасливою без такого поєднання, проте не знала, як досягти гармонії, як знищити розлад.

Він їй якось показав листок, де приблизно підрахував свій стан. «Досить, — запитав він з усмішкою, — як ти вважаєш?» Вона подумала, що справді таких грошей вистачить на багато років лінивого життя. Але доки існує Драйєр, він має продовжувати заробляти. Тому вона знизала плечима і мовчки віддала йому листок назад. Вони стояли біля письмового столу, де лицар тримав свій запалений ліхтар, — і з особливої тиші відчувалося, що за вікнами м'яко валить сніг. Так воно й було: грудень видався сніжний, із міцними морозами, — на радість пам'ятливим газетним старожилам. Драйєр сунув записник назад у кишеню і схвильовано глянув на годинник. Нині вони втрюх, він, дружина та племінник, зібралися до мюзик-холу. Він, як хлопчик, боявся запізнитись. Марта потяглася за газетою, що лежала на столі, переглянула оголошення та хроніку, прочитала про те, що за п'ятсот тисяч продається розкішна вілла, що не можна, на жаль, очікувати підвищення температури, і що перекинувся автомобіль, причому був убитий актор Курт Вінтер, який їхав до хворої дружини. У сусідній кімнаті Франц, заклавши руки в кишені, похмуро слухав жирний голос радіо.

У Театрі (просторому, багатолюдному, з гігантською сценою, що ще не розкрилася) вони тіснилися в одній з тих надзвичайно вузьких лож, у яких відразу так ясно відчуваєш, що це за незручна, карикатурно-довга, кістково-суглобово-мурашлива штука, — пара чоловічих ніг. Особливо важко було довготелесому Францу: мало того, що нижні його кінцівки миттєво обважніли, зануріли, — Марта, незворушно поглядаючи по сторонах,

шовковим боком коліна міцно, солодко притулилася до його правої незграбно зігнутої ноги, тим часом як Драйер, що сидів ліворуч і трохи позаду, легенько сперся об його плече і лоскотав йому вухо кутом програми. Францу було нестерпно страшно, що ось чоловік щось помітить, але відсторонити ногу він не міг, місця не було, та крім того, Марта зрідка рухала гомілкою, і тоді по всьому тілу в нього пробігали якісь шовкові іскри, від яких не можна було відмовитись.

— Такий величезний театр, — промовив він, трохи зводзячи плечима, щоб непомітно звільнитися від огидної, у золотистих волосинках, руки Драйера. — Уявляю, скільки вони заробляють за вечір! Місць, мабуть, тисячі дві...

Драйер, перечитуючи вдруге програму, сказав:

— Ага, — ось це буде цікаво: п'ятий номер, — велосипедисти-ексцентрики.

Світло повільно померкло, щільніше пригорнулася нога Марти, заграла музика.

Чимало кумедного показали їм цього вечора: пан у циліндрі набакир жонглював сріблястими пляшками; чотири японці літали на трохи рипілих трапеціях, у перервах кидаючи один одному тонку кольорову хустку, якою вони ретельно витирали долоні; клоун, у спадаючих шохвилини штанах, м'яко гупав по сцені, — ковзав зі свистом і голосно ляскався ничком; білий, мов запудрений, кінь ніжно переставляв ноги в такт музиці; сім'я велосипедистів витягувала з властивостей колеса все, що можливо; тюлень, відливаючи лоснистою чорнотою, гортанно і волого кричачи, як купальник, що захлинувся, — слизько, гладко, ніби змашений салом, стрибав по дошці в зелену воду басейну, де напівгола дівчина цілувала його в уста. Драйер зрідка ахав від задоволення і штовхав Франца. А після того, як тюлень, отримавши в нагороду рибу (яку він соковито хапнув на льоту), був відведений, — завіса на мить засмикнулася, і, коли відчинилася знову, посеред сцени, у напівтемряві, стояла осяяна жінка в срібних туфлях, у лускатій сукні і грала на скрипці, що світиться. Прожектор старанно обдавав її то рожевим, то зеленим світлом, мерехтіла діадема на її чолі, вона грала тягуче, солодко, — і Марта відчула раптом таке хвилювання, такий прекрасний смуток, що напівзаплющила очі і в темряві відшукала руку Франца, і він відчув те ж саме, що і вона, щось мліюче, чарівне, співзвучне їхньому кохання. Музична феєрія (так значилося в програмі) виблискувала і нила, зіркою спалахувала скрипка, то рожеве, то зелене світло осявало музикантку... Драйер раптом не витримав.

— Я заплющив очі й вуха, — сказав він плаксивим голосом. — Скажіть мені, коли ця гидота скінчиться.

Марта здригнулася; Франц, одразу не зрозумівши, про що йде мова, подумав, що все загинуло, — що Драйер усе зрозумів, — і такий жах наринув на нього, що навіть виступили сльози. Одночасно сцена згасла, і театр заgrimів, як злива, що хлинула на залізний дах.

— Ти абсолютно нічого не розумієш у мистецтві, — сухо сказала Марта, обернувшись до чоловіка. — А тільки заважаєш іншим слухати...

Він закотив очі і випустив повітря; потім, перебільшено заметушивши, швидко смикаючи бровами, як людина, яка хоче швидше забутись, — відшукав у програмі наступний номер.

— Оце річ, — вигукнув він. — «Еластична продукція братів Реллі»; після чого — «всесвітньо знаменитий чарівник». Подивимося.

«...Минулося, — думав тим часом Франц. — Цього разу — минулося. Ух... Треба бути вкрай обережним... Власне кажучи, має бути відома чарівність в тому, що вона ось — моя, а він сидить поруч і не знає. І все ж таки страшно, — Господи, як страшно...»

Вистава завершилася кінематографічною картиною, як це прийнято у всіх цирках і мюзик-холах з тих давніх-давен, як з'явився перший спокусливий "біоскоп". На миготливому екрані, дивно плоскому — після живої сцени, — шимпанзе в принизливій людській сукні здійснював людські, принизливі для звіра дії. Марта сміялася, примовляючи: «Ні, який розумний, який розумний!..»

Франц здивовано цокав язиком і серйозно стверджував, що це загримована дитина.

Коли вони вийшли на морозну вулицю, осяяну фасадом театру, і підкотив вірний Ікар, Драйєр, схаменувшись, що останні дні він якось перервав свої спостереження над шофером, і трохи розгнівавшись на себе за те, що досі не прийшов до певного висновку, подумав, що зараз якраз дещо підглянути. Він пильно глянув на шофера, який поспішно натягував хутрянні рукавиці, і спробував носом зловити пару, що виходила з рота. Той зустрів його погляд і, показуючи коричневі корінці зубів, запитливо і безневинно підняв брови.

— Холодно-холодно, — швидко сказав Драйєр. — Чи не правда?

— Яке там!.. — відповів водій. — Яке там...

«Невловимий, — подумав Драйєр. — А майже напевно, — поки ми були в театрі... Рум'яний, очі — щасливі... А втім, — чорт його знає... Ну, подивимося, як він буде кермувати».

Але кермував водій добре. Франц, який благоговійно сидів на передньому стільчику, слухав гладку швидкість, розглядав квіти у вазочці, телефон, годинник, срібну попільничку. Снігова ніч у розпливчастих зірках ліхтарів шелестіла повз широке вікно.

— Я тут вийду, — сказав він, обернувшись. — Мені звідси близько пішки...

— Підвезу, підвезу, — відповів Драйєр, позіхаючи. Марта спіймала погляд Франца і швидко, ледь помітно похитала головою. Він зрозумів. Драйєр, який звик бачити його у себе в будинку чи не щовечора, не поцікавився дізнатися, де «по суті кажучи» він живе, — і це потрібно було так і залишити в мовчазній і сприятливій невідомості. Він нервово кашлянув і сказав:

— Ні, правда... Мені хочеться розім'яти ноги.

— Воля твоя, — крізь позіхання промовив Драйєр і постукав кулаком у переднє скло.

— Навіщо стукати? — у дужках помітила Марта. — Я не розумію тебе... Адже для цього є трубка.

Франц, опинившись на безлюдній, білій вулиці, поставив комір, засунув кулаки в кишені, і, згорбившись, швидко пішов до свого будинку. Щонеділі, на ошатній вулиці в західній частині міста, він ходив зовсім інакше, — але тепер було не до того, — міцно пробирав мороз. Ту недільну столичну ходу спочатку не так легко засвоїти; полягала вона в тому, щоб, витягнувши і схрестивши руки (неодмінно в гарних рукавичках) на животі, — ніби притримуєш пальто, — ступати дуже повільно і плавно, викидаючи ноги носками нарізно. Так ходили всі молоді чепуруни тією ошатною вулицею, — зрідка оглядаючись на жінок, — не змінюючи при цьому положення рук, а лише трохи смикнувши плечем; і знову — нарізно, нарізно, раз-два, дуже повільно. Але такої ночі, на безлюдному морозі, людина ходить не напоказ.

Проте Франц незабаром розігрівся, і навіть почав посвистувати. До біса її чоловіка. Не треба боятися. Таке блаженство, — адже це дається не кожному. Що вона зараз робить?

Напевно, приїхала, роздягається. Білі стегна з двома ямками. І, зрозуміло, вона не збрехала, коли поклялася, що тільки дуже рідко, тільки за обов'язком служби — коли б інакше було підозріло. Ні, це неприємна думка... жовтошерста гадина. Лізе мабуть. До біса! Тепер вона сіла на ліжку. Ще три-чотири будинки, і ось вона скинула туфлі. Коли дійду до того ліхтаря, вона опустить голову на подушку. Тепер я перейду вулицю. Так. Вона згасила світло. Вони мають спільну спальню. Знову ця мерзота... ні, цього сьогодні не може, не повинно бути. Ось ще один квартал — так, — і вона заснула. Площа. Вона спить. Завтра п'ятниця, тут буде базар. Ось нарешті і моя вулиця. Чудова скрипка, і так казково... прямо райське щось... І чарівник гарний був. Ймовірно, це все дуже прості фокуси, легко загалом розкусити, в чому річ... Тепер вона міцно спить. Знову щось сталося з цим ключем, — хай йому біс. Вертиш, крутиш... Світло на сходах знову не працює. Так можна загуркотіти, коли оступишся... І ось цей ключ теж мудрує...

У тьмяно освітленому коридорі, біля відчинених дверей своєї кімнати, стояв дідусь-господар і несхвально хитав головою. Був він у сірому халатику, у картатих домашніх чобітках.

— Ай-я-яй! — промовив він, коли Франц порівнявся з ним. — Ай-я-яй... Знову після одинадцятої лягаєте. Недобре, пане.

Франц сухо побажав йому добраніч і хотів пройти, але той вчепився йому в рукав.

— Втім, я не можу сердитися сьогодні, — сказав він проникливо. — У мене радість: дружина приїхала.

— Вітаю, — сказав Франц.

— Але всяка радість, — вів далі дідусь, не відпускаючи його рукава, — усяка радість недосконала. Моя бабця приїхала хвора.

Франц співчутно хмикнув.

— І ось, — крикнув ясным голосом дідусь. — Вона сидить у кріслі... Подивіться.

Він ширше прочинив двері, і, точно, Франц побачив над спинкою крісла стареньку сиву потилицю з якоюсь наколочкою на маківці.

— Ось, — повторив старий, дивлячись на Франца блискучими, немиготливими очима.

Франц, не знаючи, що сказати, безглуздо посміхнувся.

— А тепер — добраніч, — виразно промовив дідусь, і шмигнувши до себе в кімнату, зачинив двері.

Франц пішов, але раптом зупинився.

— Слухайте, — сказав він через двері, — а як щодо кушетки?

Мовчання.

Він постукав.

І раптом почувся хрипкий, напружений, фальшивий голосок.

— Кушетка вже поставлена, — скрипнув голосок. — Я дала вам мою власну кушетку.

— Диваки! — гидливо посміхнувся Франц і пішов до себе. У його кімнаті справді було поповнення меблевого сімейства. Поповнення тверде, старе, сизе, в дрібних червоних квіточках. Марта, коли прийшла наступного дня, зморщила ніс і так залишившись — зі зморщеним носом, — кушетку помацала, намацала хвору пружину, підняла мляву бахрому. «Ну що ж, нічого не вдієш, — сказала вона нарешті. — Я з його старою сваритися не маю наміру. Дай-но сюди ці дві подушки. Так, ніби краще виглядає...» — І незабаром вони звикли до неї, до її сизої ветхості, до примх її пружин і до її манери несхвально скрипіти, коли на неї сідали.

Але не однією кушеткою збагатилася кімната Франца. Одного разу, в особливо благодішну хвилину, Драйєр дав йому понад належні гроші ще деяку суму, і через тижнів зо два (варто зазначити, наближалось Різдво) у платтяній шапі з'явився новий мешканець: довгоочікуваний смокінг.

— От і добре, — сказала Марта, пощипуючи матерію. — Тепер залишається одне: треба тобі навчитися танцювати. Прийдеш завтра — ми після вечері під грамофон і потанцюємо.

Франц здуру з'явився у новому смокінгу. Вона пожурила його за те, що так, даремно, смокінг тріпає; однак, знайшла, що він йому личить. Було близько дев'ятої. Вечеряли зазвичай о дев'ятій. Драйєр мав приїхати з хвилини на хвилину. Він у цьому сенсі був дуже акуратний, завжди попереджав телефоном, що на стільки повернеться раніше чи пізніше, бо надзвичайно любив чути в телефон тихий рівний голос дружини, голос у ніжній перспективі. Марта завжди дивувалася його точності, — і незважаючи на те, що сама ставилася до часу дбайливо і уважно, точність чоловіка в даному випадку її дратувала. Нині він не телефонував, а між тим минуло двадцять хвилин, півгодини, — і він не з'являвся. Франц, боячись зім'яти штани, уникав сідати, крокував вітальнею, зрідка підходячи до крісла Марти, але не наважуючись поцілувати її, як хотілося б, — у шию, під шиньйон.

— Я голодна, — сказала Марта, — не розумію, чому він не їде...

— Давайте заведемо грамофон, — запропонував Франц. — Ви повчите мене поки що.

— Немає настрою. Після вечері інша річ. Я вам говорю, що я голодна. І хочеться випити чогось гарячого.

Минуло ще десять хвилин. Вона швидко підвелася і зателефонувала.

Величезний ніжний омлет, подертий рудим кропом, одразу її оживив.

— Закрийте, — сказала вона Францу з усмішкою, кивнувши до дверей, які Фріда, що зранку шаленіла від зубного болю, забула за собою прикрити. Коли Франц повернувся на своє місце, вона посміхнулася ще значніше. Це було, якимсь, вперше, що вона у себе вдома вечеряє наодинці з Францем. Так, смокінг йому йде. Подарувати б йому ще гарненькі запонки...

— Любий мій, — сказала вона тихо і по скатертині простягла до нього руку.

— Обережно, — прошепотів Франц, озираючись. Він не довіряв стінам. Уважно дивився на нього дідусь у сюртуку на темному портреті. Буфет, поблискуючи, дивився на всі очі. Щось було напружене у складках порт'єри. Добре, що Том залишився в передпокої. Але зараз може увійти покоївка. У цьому будинку треба говорити один одному «ви» і не дозволяти собі ніяких вольностей. Все ж таки, не в змозі опиратися її усміхненому бажанню, він провів долонею по її голій руці. Вона повільно відтягла руку, сяючи та облизуючись. Йому здалося, що ось тепер через порт'єру раптом виступить Драйєр.

— Їжте, пийте, будьте, як удома, — сказала, сміючись, Марта. Вона була сьогодні в чорній сукні з тюлем, волосся її, розділене найтоншою блідою рисою проділу, відливало ебеновим блиском. Низька лампа в помаранчевому абажурі обгортала стіл різким ошатним світлом. Франц, блищачи на Марту обожнювальними окулярами, смоктав ніжку холодного курчати. Вона раптом потяглася до нього, взяла з його руки напівобгризену кісточку і, сміючись одними очима, почала її смачно гризти, відставивши п'ятий палець. Губи її стали соковитішими, яскравішими. Франц, подавшись уперед, пошепки промовив: «Ти чудова. Я обожнюю тебе», — потім відкинувся, глянувши на порт'єру.

— Так би вечеряти щовечора, ти та я, — зітхнула Марта. Вона на мить нахмурилася, труснула головою і завзятим, трохи фальшивим тоном вигукнула, підсунувши чарку:

— Налийте мені коньяку, мій любий Франце.

— А я не питиму, боюся, — не навчуся потім танцювати, — сказав Франц, обережно нахилиючи графинчик.

Але що їй було зараз до танців... їй хотілося сидіти в цьому овальному озері світла довго-довго, переймаючись почуттям, що так буде знову завтра, післязавтра, до кінця життя... Моя їдальня, мій сервіз, мій Франц.

Раптом вона схопилася за свою ліву кисть, повернула годинник, який завжди намагався знаходитися там, де троїлася блакитна вена, здивовано повела бровою.

— На цілу годину запізнився, — ні, більше... Нічого не розумію. Натисніть дзвінок, будь ласка, — ось над вами висить.

Йому стало неприємно, що її ніби турбує відсутність чоловіка. Запізнився так запізнився. Тим краще. Вона, власне, не має права.

— Чому треба дзвонити? — сказав він, засунувши руки в кишені.

Вона широко розплющила очі.

— Я, здається, просила вас натиснути цю кнопку...

У довгому промені її погляду він незрозуміло розм'якнув; винувато посміхнувся і зателефонував.

— Якщо ви ситі, ми можемо підвестися, — сказала Марта. — Втім, поїжте винограду. Ось цю грону.

Він став їсти виноград, ретельно випльовуючи кісточки. Примарним маятником ходила по скатертині тінь дзвінка, що трохи гойдався. Увійшла бліда осоловіла Фріда.

— Скажіть, — обернулася до неї Марта, — мій чоловік не телефонував за моєї відсутності?

Фріда завмерла, потім схопилася за скроні.

— Ах, Боже мій, — промовила вона тихо. — Ах, Боже мій... Пан директор телефонував близько восьмої... що зараз виїжджає... щоб подавали раніше... Вибачте мені...

— Ви, мабуть, збожеволіли, — холодно сказала Марта.

— Вибачте мені, — повторила покоївка.

— Цілком збожеволіли, — сказала Марта.

Покоївка промовчала і, підозріло швидко моргаючи, почала збирати брудні тарілки.

— Не треба, — огризнулася Марта, — потім.

Покоївка поспішно пішла.

— Вражаюча жінка, — пробурмотіла Марта, сердито спершись на стіл і підперши кулаками щоку. — Вона ж бачила, як ми сідали за стіл, сама ж принесла омлет. — Еге, — цього я й не зрозуміла, що вона сама бачила... Подзвони ще раз.

Франц слухняно підняв руку.

— Втім, не треба, лиши, — сказала Марта. — Я вже поговорю з нею після.

Її охопило якесь незвичайне хвилювання. Оскалившись, вона притискала до зубів стиснуті пальці, від чого вилиці у неї піднялися, а очі звузилися. Пізніше, вона встала.

— Тепер без чверті одинадцята, — сказала вона, посміхнувшись. — Довго ж він їде.

— Щось затримало, — похмуро відіззався Франц. Він був спантеличений і ображений її хвилюванням.

Вона загасила світло у їдальні. Перейшли до вітальні. Марта зняла слухавку, прислухалася, кинула слухавку назад.

— За цей час телефон не зіпсувався, — сказала вона. — Я нічого не розумію. Зателефонувати, чи що, комусь...

Франц, заклавши руки за спину, ходив туди-сюди по кімнаті, відчуваючи, що ось-ось розплачеться. Марта швидко провела пальцем по табличці, біля апарату, знайшла домашній номер секретаря чоловіка.

— Це дивно, — відповів той, — я бачив, як він поїхав додому. Так, у вашому Ікарі. Це було, дозвольте, так, близько восьмої...

— Так, — сказала Марта, і телефонна вилка брязнула.

Вона підійшла до вікна, відсмикнула блакитну порт'єру. Ніч була ясна. Вчора почалася була відлига; та знову вдарив мороз. Вона бачила вранці, як на голому льоду послизнулася літня жінка. Дуже смішно, коли човгає літня дама... Марта, не розкриваючи рота, судорожно засміялася. Франц, зважаючи на звук, подумав, що вона схлипнула і розгублено підійшов. Вона обернулася до нього і раптом вчепилася йому в плече, ковзала щокою по його обличчю.

— Обережно окуляри, — прошепотів Франц.

— Заведи грамофон, — сказала вона, відпустивши його, — будемо танцювати. І не смій лякатися — я тобі говоритиму «ти» щоразу, як мені заманеться, чуєш?

Франц почав шанобливо крутити ручку великої лакової скриньки. Коли він підняв голову. Марта сиділа на дивані, похмуро і дивно дивлячись на нього.

— Я думав, ви приготуєте платівку, — сказав Франц, — адже я не знаю, яку...

— Мені розхотілося, — промовила Марта і відвернулася.

Франц зітхнув. Він ніколи не бачив її у такому дивному настрої. Замість радіти, що чоловік затримався...

Він сів поруч із нею на диван. Прислухаючись, поцілував її у волосся, потім у губи. Вона стукала зубами.

— Дай мені хустку, — сказала вона. Він приніс рожеву в'язану хустку, яка завжди валялася в кутку, на кріслі. Вона глянула на годинник. Пів на дванадцятю.

Франц раптом підвівся:

— Я піду додому, — сказав він похмуро.

— Ти залишишся, — тихо сказала Марта.

Він глянув на неї в притул і смутно подумав, що тут щось неспроста, якась не зовсім звичайна тривога...

— Знаєш, про що я зараз згадую? — раптом заговорила Марта. — Я згадую поліцейського, який писав протокол. Дай мені твою записну книжку. І олівець. Ось; він тримав так перед собою книжку і писав.

— Який поліцейський? Про що ти говориш?

— Так, правда, тебе там не було. Я якось тепер звикла заднім числом вмішувати тебе у все, що було. Втім, я тебе вже знала тоді.

— Припини, — сказав Франц. — Мені страшно.

— Це нічого, що страшно. Це нічого, що... Вибач. Я говорю дурниці. Я просто дуже схвильована.

Вона тримала записник на колінах. Франц бачив, що вона спочатку малювала на сторінці якісь рисочки, потім раптом написала чітко «Драйер» і знову викреслила. Подивилася на нього скося — і знову написала Драйер, великими літерами. Примружилася і стала старанно, міцно закреслювати. Кінчик олівця хруснув і зламався. Вона кинула йому книжку та встала.

Франц мовчав. Тікав годинник. Марта стояла перед ним і дивилася, дивилася, наче вселяла йому щось. І раптом у нестерпній тиші грюкнули входні двері, і гримнув тріумфуючий голос Тома.

— Прийшов, — глухо сказала Марта, і на мить її обличчя дивно спотворилося.

Драйер увійшов не зовсім так бадьоро, як завжди, і не зовсім так бадьоро привітався з Францем. Франц одразу жахнувся від переляку.

— Чому так пізно? — спитала Марта. — Чому ти не телефонував?

— Так вже сталося, моя душа, так сталося.

Він хотів усміхнутися, але нічого не вийшло.

— Ну, мені пора, — поспішно і хрипко промовив Франц.

Він потім не пам'ятав, як попрощався, як одяг пальто, як опинився на вулиці.

— Це не зовсім так, — сказала Марта, — я відчуваю, що це не зовсім так. Скажи мені, в чому річ?

— Нудна справа, моя душа. Людину вбито.

— Знову жарти, жарти... — застогнала Марта.

— На жаль, ні, — тихо сказав Драйер. — Ми, бач, на всьому ходу бухнулися в трамвай. Номер сімдесят третій. Я тільки втратив капелюха, та добряче стукнувся об щось. У таких випадках найгірше за всіх доводиться водієві. Відвезли до лікарні, був ще живий, там помер. Краще не проси подробиць.

Вони сиділи один проти одного біля накритого столу. Драйер, похнюпившись, їв холодного курчата. Марта, з блідим блискучим обличчям, з дрібними крапельками поту над губою, де чорніли тонкі волоски, дивилася, притиснувши пальці до скронь, на білу-білу, нестерпно білу скатертину.

РОЗДІЛ VII

Не закінчивши захоплюючої, але дещо плутаної розмови з синьоокиим мадяром (або євреєм, або баском) про те, чи можна хірургічним шляхом (тобто виливаючи на нього відра крові!) так обробити хвіст тюленя, щоб тюлень міг ходити стійма, Драйер різко прокинувся і з відчайдушною поспішністю, ніби мав справу з пекельною машиною, зупинив будильник, що розійшовся. Ліжко Марти, охочої до холодку ранньої години, було вже порожнє. Він підвівся і відчув біль у плечі: електричний дзвінок із вчорашнього дня в сьогоднішній. Коридором, плачучи в голос, прошуміла жаліслива Фріда. Він оглянувся, зітхаючи, величезну фіолетову пляму на товстій плечині.

Вмиваючись, він з ванни чув, як у сусідній кімнаті Марта дихає і похрускує кістками, роблячи модну гімнастику. Потім закурив сигару, криво посміхнувся від болю, вдягаючи пальто, і вийшов.

Помітивши, що біля огорожі стоїть садівник (він же сторож), Драйер подумав, що добре б хоч тепер, шляхом прямого питання, розв'язати таємницю, яка так давно займала його.

— Оце біда, так біда, — статечно сказав садівник, коли Драйер підійшов. — Адже в селі — батько та чотири сестрички. Шарахнуло, виходить, на ожеледиці, — ось і капут.

— Так, — кивнув Драйер, — йому проломило голову, грудну клітку, — все.

— Гарний, веселий хлопець, — відповів садівник. — І помер. У нього від гаража ключ, мабуть, залишився. Зачинено.

— Послухайте, — почав Драйєр, — ви випадково не помітили... — річ у тому, що я дуже підозрюю...

Він затнувся. Дрібниця, час дієслова зупинив його. Замість запитати «він п'є?», треба було запитати «він пив?». Завдяки цій перестановці часу виходила якась логічна незручність. Труп не може бути п'яницею; а що було раніше — чи багато, чи мало пролилося того й того в неіснуючу тепер горлянку, — ні, це перестало бути кумедним...

— ...я щодо садової доріжки. Дуже підозрюю, що тут можна послизнутися. Ви б її піском посипали...

«Фініс... — посміхнувся він сам собі, сидячи в таксомоторі. — Ікар продам без ремонту. Ну його... Марта не хоче нової машини. Має рацію, мабуть. Потрібно перечекати».

Але Марта відмовилася від автомобіля зовсім з іншої причини. Якось дивно, підозріло виходить, якщо не користуєшся власною машиною, вирушаючи (три-чотири рази на тиждень, рівно о сьомій годині вечора) на урок ритмічних поклонінь та сплесків («Флора, прийми ці троянди...» або: «О, Сонце...»). А не могла вона користуватися нею тому, що від шофера до анонімного листа один лише крок. Потрібно, значить, звернутися до інших, — і найрізноманітніших, — способів пересування, аж до підземної залізниці, яка привозила дуже зручно з будь-якої частини міста (а окружний шлях був необхідний, хоча пішки можна було дійти за чверть години) на ту вулицю, яка виходила на площу, де по вівторках та п'ятницях продавалася риба, вовняні шкарпетки, всяка всячина. Драйєр, до речі сказати, ніколи в підземних вагонах не їздив, стверджуючи, що там завжди пахне сиром. Взагалі, — якщо дотриматися цих невеликих, але нудних застережень, він навряд чи міг здогадатися, що вона не чотири рази на тиждень, а тільки раз, — та й то не завжди, — схиляється, розсипаючи невидимі квіти, босонога, в туніці, серед семи-восьми таких самих плавних, напівголих, багатих дам.

Того дня, коли в газеті, у відділі пригод майнули комерсант Драйєр (власник магазину «Денді») та його чомусь безіменний — і, отже, вже навіки безіменний — шофер, того дня Марта прийшла трохи раніше за звичай. Франц ще не повертався зі служби. Вона сіла на сизу кушетку, що прийняла її з незадоволеним скрипом, і почала чекати. Обличчя її було нині особливо бліде, з ледве підфарбованими губами; вона одягла закриту сукню, бежеву, з гудзиками. Коли, знайомими кроками простукавши коридором, увійшов Франц (з тією різкою безцеремонністю, з якою ми входимо у власну, свідомо порожню кімнату), вона не посміхнулася. Побачивши її, Франц радісно ахнув і, не знімаючи капелюха, почав кропити Марту дрібними поцілунками.

— Ти вже знаєш? — спитала вона, і в її очах був той дивний вираз, якого він сподівався сьогодні не побачити.

— Ще б пак, — сказав він, і, вставши з кушетки, швидко стягнув з шиї різнокольорове кашне. — У магазині довідався. Мене навіть розпитували, як і що. Я, правду кажучи, вчора трохи злякався, коли він так похмуро зайшов. Жах.

— Що жах, Франце?

Він уже був без піджака, без краватки і шумно мив руки.

— Та ось шматки скла прямо в пику. Кутами. А потім важка артилерія — метал, удар металу... вибухає голова. Я такі речі так ясно собі уявляю. Прямо нудить.

Вона смикнула плечем:

— Все — нерви, Франц, нерви. Іди-но сюди.

Він підсів до неї, і, намагаючись не помічати, що сьогодні все якось по-новому, що вона поглинута якимись чужими думками, тихо спитав:

— А що, — моїх тифельок ти сьогодні не вдягнеш?

Це була умовна алегорія. Але Марта ніби й не почула.

— Франц, — сказала вона, гладячи його по руці і цим його руку утримуючи, — адже я вчора передчувала... Подумай, він дивом вискочив...

На душі в нього одразу стало темно, щось усередині нудно заскавчало; він відвернувся і хотів засвистіти, але звуку не вийшло, — і він так і залишився з похмуро випнутими губами.

— Що з тобою? Франц! Перестань дуріти. Чуєш!

Вона притягла його до себе за шию; він напружився, не давався, — але раптом її гострий, діамантовий погляд полоснув його, і він якось осів, як осідає з жалібним писком дитяча повітряна куля. Сльози образи затуманили окуляри. Він притулився щокою до її плеча.

— Я не можу так, — заговорив він тихенько підвиваючи. — Вже вчора ввечері... Ні, я не можу так. Вже вчора я відчув, що ти мене якось не по-справжньому, не цілком... Я не можу... Ти так на нього чекала, так хвилювалася! І ось тепер — продовжуєш про це. Ах, це дуже важко...

Марта заблимає здивовано. Потім зрозуміла.

— Ось воно що, — сказала вона, посміхнувшись. — Ось воно що... Чарівно!

Вона взяла його голову, подивилася йому в очі пильно і суворо, і потім повільно, з напіввідкритим ротом, наче хотіла м'яко вкусити, наблизилася до його обличчя, заволоділа його губами.

— Ех ти... — сказала вона, повільно відпустивши його, — ех ти... — повторила вона, киваючи і посміхаючись до носа. — Я хочу, щоб ти зрозумів, який ти дурний... Стривай...

Але Франц ніжно розлютився. З краю кушетки ляснула на підлогу сумка, і ніхто її не підняв. Марта стала раптом щось говорити напівголосно, квапливо і нескладно; так буває зі сплячим: застогне і швидко-швидко забурмоче, — потойбічне скоромовлення... Потім змовкає. І після мовчання, вона сказала каламутним спросоння голосом:

— Підніми, моя радість, сумку. Все, здається, розсипалося.

Він підняв. Йому знову було дуже легко і весело. Зрозуміло, що вона вчора хвилювалася. Просто — дружня тривога. Нічого тут нема особливого.

— Слухай, — сказала вона, згодом. — Слухай, Франце... як було б чудово, якби мені не треба було йти сьогодні. Ні сьогодні, ні завтра. І взагалі — ніколи. Звичайно, ми б не могли жити ось у такій крихітній кімнатці.

— Ми взяли б кімнату більше, та світліше, — впевнено сказав Франц.

— Так, — давай, помріємо. Більше і світліше. Навіть, мабуть, дві кімнати, га? Ти думаєш — три? І ще кухню...

— Але ти б не куховарила. У тебе такі дорогоцінні нігті.

— Так звичайно; у нас була б прислуга. Взяли б ту саму Фріду. Ми як говоримо, три кімнати?

— Ні, чотири, — подумавши, мовив Франц. — Спальня, вітальня, кабінет, їдальня.

— Чотири. Так. Квартиру в чотири кімнати. З кухнею. З ванною кімнатою. І спальня буде вся біла, правда? А решта кімнат буде синя. У вітальні та залі буде багато, багато квітів. І ще, у верхньому поверсі буде кімната — про всяк випадок — для гостей, чи що...

— Як, — у верхньому поверсі?

— Ну так: у нас буде вілла.

— Так, звичайно, — кивнув Франц.

— Давай далі, любий. Виходить, вілла. Зі світлим холлом. Килими, картини, срібло. Так? І невеликий садок. Газон. Фруктові дерева. Магнолії. Правда, Франце?

Він зітхнув. «Все це буде лише років за десять. Я не скоро виб'юся...»

Марта затихла, ніби її не було в кімнаті. Він, посміхаючись, обернувся до неї і завмер у свою чергу: вона на нього дивилася, примружившись, прикусивши губу.

— Десять років, — сказала вона гірко й холодно. — Ти хочеш чекати десять років?

— Мені так здається, — відповів Франц. — Я не знаю. Можливо, якщо дуже пощастить... Але ж ось: візьми Піфке; він із самого початку, значить, років десять, — у магазині. І обіймає добру посаду. А я знаю, що він живе дуже скромно... отримує не більше як триста п'ятдесят на місяць. Дружина в нього теж служить. Квартира малесенька...

— Слава Богу, — ти це зрозумів, — сказала Марта. — Бачиш, мій друже, мрії не можна віддавати в банк під відсотки. Це папери неправильні; та й відсотки — дрібні.

— Як же нам бути? — промовив Франц. — Я б, знаєш, одружився з тобою хоч зараз. Я не можу жити без тебе. Я — як порожній рукав без тебе. Але навіть килим — чи там пристойний сервіз не можу купити. Та й взагалі — довелося б шукати іншої служби — ти розумієш, — а я нічого не знаю, нічого не вмю. Значить, знову вчитися. Ми жили б у сирій кімнатці, впроголодь... Заощаджували б на їжі, на вугіллі...

— Так, ніякий би дядечко тобі не допомагав, — сухо сказала Марта.

— Це взагалі неможливо, — сказав Франц.

— Абсолютно неможливо, — сказала Марта.

— Чого ти на мене гніваєшся? — спитав він після хвилини мовчання. — Наче я в чомусь винен... Справді, я тут ні до чого... Ну, будемо мріяти, якщо хочеш. Тільки не гнівайся. Давай продовжувати. У мене буде вісім костюмів, хочеш, я опишу тобі які?

— За десять років, — сказала вона, посміхнувшись, — за десять років, мій любий, чоловічі моди встигнуть значно змінитись.

— Ну ось, ти знову сердитися...

— Так, я гніваюсь, — але не на тебе, на долю. Бачиш, Франце, — ні, ти не зрозумієш...

— Я зрозумію, — сказав Франц.

— Ну, так бачиш, — зазвичай люди роблять усілякі плани, — дуже хороші плани, — але зовсім при цьому не беруть до уваги одне: смерть. Ніби ніхто не може померти. Ах, не дивись на мене так, ніби я говорю щось непристойне...

У неї було зараз точнісінько таке обличчя, як учора, коли бурмотіла про якогось поліцейського. Дивне обличчя.

— Мені час, — сказала Марта, насупившись, — і, неквапливо вставши, почала перед дзеркалом поправляти волосся.

— Вже продають на вулицях ялинки, — сказала вона, дивлячись у дзеркало і високо піднімаючи лікті. — Я хочу купити ялинку, величезну, дуже дорогу. Дай мені, будь ласка, більше грошей із собою.

— Ти сьогодні зла, — зітхнув Франц. Він спустився разом з нею темними сходами. Проводив до майдану. Було дуже слизько, льодок виблискував під ліхтарями.

— Знаєш що? — сказала вона, прощаючись із ним на розі. — Адже я сьогодні могла б бути в жалобі. Це випадковість, що я не в жалобі. Подумай про це.

І сталося саме те, чого вона хотіла: Франц миттю повеселішав. Він глянув на неї і засміявся. Вона теж засміялася. Пан з фокстер'єром, який чекав, поки собака перестане обнюхувати ліхтар, схвально і трохи заздрісно глянув на них. «У жалобі», — сказав Франц, давлячись від сміху. Вона, сміючись, закивала. «У жалобі», — сказав Франц, бубнячи сміхом у долоню. Пан із фокстер'єром зітхнув і рушив. «Я обожаю тебе», — слабким голосом промовив Франц і досить довго, мокрими очима, дивився їй услід.

Але як тільки вона відвернулася, як тільки пішла, обличчя Марти знову стало зосередженим і суворим. Франц вже не бачив цього. Він витер хусткою скло окулярів і тихо поплентався додому, продовжуючи посміюватися. Так, справді — випадковість. Сів би той поруч із шофером... Наприклад, скажімо. Взяв і сів. І готово: вдова. Багата вдова. За рік весілля. Втім, — навіщо складні комбінації з автомобілем?.. Та й не завжди кінчається така катастрофа смертю; найчастіше відбувається лише забитими місцями, переломом, порізами... не можна пред'являти випадку надто складних вимог... саме так, будь ласка, саме так, — щоб мізки бризнули... Але чи мало, що взагалі буває: хвороби, — скажімо. Можливо, у нього порок серця? Або, ось, від інфлуенці дохнуть... Зажили б тоді на славу... Першокласне щастя. Магазин би працював, грошики прибували б... А найвірніше, він дружину переживе, — таким собі патріархальним дубом дотягне до двадцять першого століття. Ось, у газетах було, що якийсь є турок, якому півтораєста років...

Так він мріяв, невиразно і грубувато, — і не усвідомлював, що думка його котиться від поштовху, даного їй Мартою. Ззовні прийшла думка про одруження. О, це була гарна думка. Якщо вже щастя — бачити Марту уривками, то яке ж це буде величезне блаженство мати її цілу добу!.. Він вжив цей арифметичний прийом зовсім безхитрісно, — так само, як дитина, що любить шоколад, уявляє країну, де гори із шоколаду: гуляєш і лижеш.

Він зовсім не помітив у ті дні роз'ідаючої, руйнівної властивості приємних мрій про те, як, ось, Драйера схопить кіндрашка. Сліпо і безтурботно він вступав у марення. Наступні побачення з Мартою були так само природні, ласкаві, як і попередні. Не подібно до того, як у цій простенькій квартирі зі старими скромними меблями, з капустоподібними квітами на шпалерах, з наївно-темним коридором, господарем був дідусь безповоротно, хоч і непомітно, який збожеволів, — у них, у цих побаченнях, таїлося тепер щось дивне, — моторошне і соромне спочатку, але вже захоплююче, вже всесильне. Що б Марта не казала, як би ніжно не посміхалася, Франц у кожному її слові та погляді чув чарівний натяк. Вони були, як спадкоємці, що сидять у напівтемній кімнаті, за стіною якої ось-ось повинен випустити дух приречений багатій; можна було говорити про дрібниці, про близьке Різдво, про те, що тепер у магазині безліч роботи, — лижі і всякі вовняні речі йдуть чудово — можна було про все говорити, — правда, трохи тихіше, ніж зазвичай, — але слух напружений, в очах невірний блиск, прихована думка не дає спокою: чекаєш, чекаєш, що ось вийде звідти навшпиньки і красномовно зітхне похмурий лікар, — і в проймі дверей буде видно спину абата, що схилився над білим, білим ліжком.

Безглузде очікування. Марта знала, добре, що ніби ніколи й зуби в нього не боліли, ніколи не бувало нежиті. Тому особливо було для неї дратівливо, коли напередодні свят вона сама застудилася, сухо й болісно кашляла, потіла ночами, вдень же блукала сама не в собі, одурманена застудою, з важкою головою, з дзижчанням у вухах. На Різдво їй не полегшало. Все ж таки вона надягла ввечері відкриту найлегшу сукню, полум'яного кольору, з глибоким вирізом на спині, — і, оглушена аспірином, намагаючись ударами

волі прогнати недугу, стежила за виготовленням крешону, за оздобленням столу, за рум'яною димною діяльністю куховарки.

У вітальні, упираючись вінцем у стелю, вся обплутана легким сріблом, вся в електричних, ще не запалених лампочках, стояла свіжа, пишна ялинка, байдужа до свого блазенського вбрання. Між вітальнею та передньою, у прохідному холі, де було світло і порожньо, де серед плетених меблів тепличною тишею дихали квітучі рослини, де за ґратами штучного каміна палав мандариновий жар, Драйер, чекаючи гостей, читав англійську книжку. Він ворушив губами і частенько заглядав у товстенький словник. Марта пройшла повз нього, і, не знаючи, що з собою робити в цей тривалий затишок перед першим дзвінком, сіла віддалік і, трохи відокремивши ступню від підлоги, почала роздивлятися, так і сяк, яскраву, гостру туплю. Була неможлива тиша. Драйер упустив словник і, хруснувши щедрим крохмалем сорочки, підняв його, не відриваючи погляду від книги. Вона відчувала в грудях задуху. Їй здалося, що просто кашлем цієї задухи не розрядити; тільки одне відразу все дозволило б і полегшило: якби раптом зник он той великий, жовтовусий чоловік у смокінгу. Гострота її ненависті раптово дійшла до такої міри проникливості, що на одну мить їй привиділося: його крісло порожнє. Але дугою блиснула запонка, він закрив словник і промовив, спідлоба їй посміхаючись: «Боже мій, як ти застуджена; я звідси чую, як у тебе всередині все посвистує».

— Забери книжки, — сказала Марта. — Зараз приїдуть гості. Це безладдя.

— Гаразд, — відповів він англійською і тихо вийшов з холу, подумки нарікаючи на свою погану вимову, на мізерний запас іноземних слів.

Крісло біля каміна спорожніло, але це не допомогло. Вона всім їством відчувала його присутність — там, за дверима, в тій кімнаті, і в тій, і ще в тій, — будинку було душно від нього, хрипко тицяв годинник, задихалися білі конуси серветок на ошатному столі, — але як викашляти його, як продихнути?.. Їй здавалося тепер, що так було завжди, що з першого дня заміжжя вона його ненавиділа, так безнадійно, так нестерпно. На її прямому і ясному шляху він стояв нині щільною перешкодою, яку якимось слід було відсторонити, щоб знову жити прямо і ясно. Людину зайву, людину, що широкою, спокійною спиною заважає нам протиснутися до вокзальної каси або до прилавка в ковбасній, ми ненавидимо набагато важче і лютіше, ніж відвертого ворога, який відверто нашкодив нам.

Вона раптом різко встала, відчула, що ось зараз задихнеться... Щось треба було зробити, якимось розчистити шлях для дихання життя... І цієї миті залунав дзвінок. Марта поплескала себе по скронях, перевіряючи зачіску, і швидко пройшла — не в передню, а назад, до дверей вітальні, — щоб звідти через хол плавно виступити назустріч гостям.

З перервами в кілька хвилин, сім разів повторювався дзвінок. Першими з'явилися неминучі Грюни, потім Франц, потім майже одночасно: титулований старий; фабрикант паперу із дружиною; дві галасливих напівголих панянки; директор страхового товариства «Фатум», кирпатий, худий і мовчазний; рожевий інженер у трьох особах, тобто з сестрою і з сином, до жажіття схожими на нього. Все це поступово розігрівалося, пожвавлювалося, злипалося, доки не утворило одну зливу веселу істоту, що шумить, п'є, кружляє навколо себе. І тільки Марта і Франц ніяк не могли втиснутися в цю живу, барвисту, дихаючу гущу, — і зрідка зустрічалися очима, — але й не дивлячись, і він, і вона весь час ясно відчували змінні поєднання їхніх взаємних місцезнаходжень, просторові положення одне до одного: він іде з келихом вина, навскіс, — вона в іншому кінці одягає паперовий ковпак на лисого Віллі; він сів і заговорив з рожевою сестрою інженера, вона тим часом пройшла

від Віллі до столу з закусками; він закурив, — вона поклала апельсин на тарілку. Так шахіст, що грає наосліп, відчуває, як пересуваються один щодо іншого його кінь і чужий ферзь. Був якийсь невиразно-закономірний ритм у цих їхніх поєднаннях, — і жодної миті почуття цієї гармонії не обривалося. Існувала ніби незрима геометрична фігура, і вони були дві точки, що рухаються по ній, і відношення між цими двома точками можна було в будь-яку мить відчуті і розрахувати, — і хоча вони ніби рухалися вільно, проте були суворо пов'язані незримими, нещадними лініями тієї фігури.

Вже паркет був усипаний строкатим паперовим сміттям; вже хтось розбив чарку і настовбурчував липкі пальці. Товстий Віллі Грюн, уже п'яний, у золотому ковпаку, обвішаний серпантинном, широко розкривши невинні блакитні очі, із захопленням розповідав титулованому старому про свою нещодавню поїздку до Росії, натхненно розхвалював Кремль, ікру та комісарів. Потім Драйєр, що пашів теплом, розчервонілий, регочучий, у кухарському ковпаку, підійшов до них, відвів Віллі вбік і щось йому зашепотів, тим часом, як рожевий інженер продовжував розповідати іншим гостям страшну повість про те, як у таку ж святкову ніч троє панів у масках пограбували всю компанію. У залі, суміжній із вітальнею, загуркотів грамофон. Драйєр закрутив величезну пані Грюн старшу, і та клекотіла і відмахувалась і нарешті звалилася на тахту. Франц стояв біля порт'єри вікна, шкодуючи, що все ще не встиг навчитися танцювати. Він відчув, що Марта десь зовсім близько, — побачив її білу руку на чиємусь чорному плечі, потім її профіль, потім її оголену оксамитово-білу спину і чиюсь чужу руку, знову профіль, знову спину, — і ноги її, світлі, наче по коліно голі, рухалися, ніби (якщо дивитися тільки на них) ноги жінки, яка не знала, що з собою робити від нетерпіння, від очікування, то повільно, то швидко ступали туди і сюди, що повертали різко — і знову крокуючі в нестерпному нетерпінні. Вона танцювала несвідомо, відчуваючи тільки, як постійно змінюється відстань між нею і Францем, що стояв біля порт'єри. Мимохідь вона помітила, що Драйєр, залишивши свою даму, просунув руку в порт'єру — очевидно прочинив вікно, оскільки в залі стало прохолодніше. Танцюючи, вона пошуквала чоловіка очима; і не знайшовши його, зрозуміла, що ця раптова прохолода та легкість пояснюються саме його відсутністю. Близько ковзнувши повз Франца, вона обдала його таким знайомим, виразним поглядом, що він змішався і посміхнувся до інженера, обличчя якого недоречно підвернулося по примсі танцю. Ще й ще раз заводили грамофон, серед багатьох пар звичайних ніг мелькали ті самі чарівні ноги, і у Франца, від вина, від чужого кружляння, починався якийсь бальний гармидер у голові, наче всі думки його одразу навчилися танцювати.

І раптом щось трапилося.

Одна з панночок, серед танцю, крикнула:

— Ах, дивіться, порт'єра!

Всі глянули, — і дійсно порт'єра на вікні дивно ворухнулася, змінила складки і в одному місці стала повільно набухати. Одночасно хтось вимкнув електрику, і у темряві всі заохкали та зупинилися. У темряві дивний овал світла почав бігати по залі, порт'єра розсунулася, і мовчки з'явився при хисткому світлі чоловік у масці, у лахмітті, з трубоподібним ліхтарем у простягнутій руці. Хтось пронизливо скрикнув. Голос інженера спокійно сказав у темряві: «Тримаю парі, що це наш милий господар». І раптом, заглушаючи грамофон, що продовжував грати у темряві, пролунав сильний голос Марти. Вона закричала так, що деякі відхлинули до дверей, які пихкаючи і животом сміючись, загороджував Віллі. Фігура в масці захрипіла і, наводячи на Марту ліхтарик, рушила

вперед. Багато хто і справді злякався, — і Марта, продовжуючи кричати, холодно зазначила, що інженер, що стояв з нею поруч, раптом заклав руку назад, під смокінг, і щось ніби виймає. Тоді, зрозумівши, що значить її крик, вона заволатала ще дужче, до непристойності голосно, — понукаючи, улюлюкаючи...

Франц не витримав. Він стояв усіх ближче до того, хто увійшов, і тепер спритною п'ятірнею стягнув з його обличчя огидно репнуту маску. Тим часом хтось, нарешті здолавши пихкаючого Віллі, увімкнув світло. Посередині кімнати, в шарфі, в чорних лахміттях стояв Драйер і, помираючи зі сміху, хитаючись, присідаючи, червоний, розпатланий, показував пальцем на Марту. Швидко зрозумівши, як тепер дозволити свій напускний жах, вона повернулася до чоловіка спиною, низала голим плечем і спокійно підійшла до грамофона, що завмирав. Він кинувся до неї і, сміючись, поцілував її в щоку. Франц відчув раптом напад нудоти, що давно назривала, і швидко пішов із зали. За собою він чув шум, усі реготали, репетували, — мабуть, юрмлячись навколо Драйєра, тискаючи його, тискаючи... Притиснувши хустку до губ, Франц кинувся в передню, рвонув двері вбиральні. Звідти величезною бомбою вилетіла стара Грюн і зникла за поворотом стіни. «Боже мій, Боже мій», — примовляв він, зігнувшись удвічі, — і потім, глибоко дихаючи, гидливо витираючи рота, пішов повільно назад. У вітальні він зупинився. Зловісно горіла широка ялинка. Там, далі, продовжувався шум голосів, що захлинався, ревів грамофон. Раптом він побачив Марту.

Вона швидко до нього підійшла, озираючись на ходу. Як у поганому сні, палала електрична ялинка. Вони були самі у яскравій вітальні, а там, за дверима, був шум, регіт, хтось кричав півнем.

— Зірвалося, — сказала Марта.

Її пронизливі очі були одразу і спереду, і збоку, і ззаду, так усе кружляло. Він спитав, плечима торкаючись хвої, що шаруділа:

— Що зірвалося?

— Я так більше не можу, — забурмотіла Марта, між випадками гавкаючого кашлю, — ...не можу... І подивися на себе: ти блідий, як смерть...

Шум за стіною розростався, наближався; вже здавалося, — ось ця величезна ялинка репетує всіма своїми лампочками.

— Як смерть, — сказала Марта і закашлялася.

Він знову відчув приплив нудоти; шум голосів ринув, Драйєр, з тупотом, спітнілий, регочучий, рятуючись від Грюна та інженера, промчав повз, за ними інші, — все кричало, гуло, стогнало, — і цей хижий шум не замовк тієї ночі; він пішов рано вранці за Францем, оточував його потім і на вулиці, і вдома, і уві сні, і знову наяву. Наче прорвалися в мозку таємні шлюзи, шумляча темрява помчала, закружляла його. І поки він боровся, було ще страшно, але коли він наважився і віддався ревучому маренню — все стало так легко, так дивно, майже солодко.

І було по-святковому порожньо на сонячних вулицях, було тепло, було мокро, навколо великі калюжі, сповнені рябого неба. Надвечір у всіх вікнах спалахнули ялинки, — і пройшла якась жінка в масці різдвяного діда, з ватяною бородою, — і роздавала якісь оголошення. Він ішов і ніяк не міг збагнути, чи вчора був цей бал у Драйєра чи третього дня. Але Марти він з того часу не бачив; отже, мабуть, — учора. Він прислухався. Так, шум був тут як тут, але вже рівний, зрозумілий, визнаний. «Я більше не можу». Так, вона має рацію. Все буде так, як вона вирішить.

Він поквапився, нетерпляче штовхнув хвіртку, майже бігцем кинувся до будинку. Ніколи б він не пішов сюди, якби не зовсім непереборне бажання побачити Марту.

У передній він помітив руду валізу і пару чудових лиж. У холі один проти одного стояли Драйєр та Марта. Він сміявся і швидко говорив; вона мовчки кивала.

— А, Франц! — сказав він, обернувшись, і спіймав племінника за ґудзик. — Оце до речі. Я їду тижнів на три.

— Там — лижі... — мляво промовив Франц, і сам здивувався, що Драйєр перестав бути йому страшним.

— Та лижі. Я їду до Давосу.

Він глянув на дружину і засміявся:

— Ні, не приїжджай до мене. Повеселись тут на святах. Ось, Франц поведе тебе до театру. Ну ж бо, моя душа, не гнівайся, що я тебе не беру. Сніг лише для чоловіків. Цього не зміниш.

— Ти ще запізнишся на поїзд, — сказала Марта. Він глянув на годинник, кивнув і почав квапливо прощатися. Покоївка прибігла сказати, що таксомотор чекає біля хвіртки. Вони всі вийшли до саду. Капало. Марта, без капелюха, в пальті, йшла, похитуючи стегнами, з'єднавши рукави. Досить довго влаштовували на даху автомобіля довгі лижі. Осторонь Том поїдав гній. Нарешті зачинилися дверцята. Таксомотор рушив. Франц мляво відзначив номер: 22221. Ця несподівана одиниця після стільки двійок була дивна. Вони повільно пішли назад до будинку хрусткою стежкою.

— Відлига, — сказала Марта. — Я вже сьогодні кашляю дуже м'яко.

Франц подумав і сказав: «Так; та ще буде холодно».

— Можливо, — сказала Марта.

Коли вони увійшли до порожнього будинку, у Франца було враження, ніби вони повернулися з похорону.

РОЗДІЛ VIII

Вона почала його вчити — вперто і проникливо. Соромлячись на початку, і спотикаючись, і плутаючись, він поступово починав розуміти те, що майже без слів, майже мімікою, вона вселяла йому. Він прислухався і до неї, і до завиваючого звуку, який постійно, то голосніше, то тихіше, його супроводжував, — і вже чув у цьому звуку ритмічну вимогу, і сенс, і правильність. Те, чого хотіла від нього Марта, виявлялося таким простим... Відчувши, що він це засвоїв, вона мовчки кивала, з пильною усмішкою дивлячись униз, наче стежачи за рухом і зростанням уже виразної тіні. Незграбність, сором, те почуття горбатості, яке було спершу, — все це скоро зникло; зате пряма, струнка, але штучна хода, якій вона вчила його, поневолила його цілком; він не міг не слухатися розгаданого звуку. Запаморочення стало йому станом звичним і приємним, автоматична томність — законом ества; і Марта вже посміхалася, вже притискала скронею до його скроні, знаючи, що він з нею заразом, що він зробить так, як треба. Навчаючи його, вона стримувала своє нетерпіння, нетерпіння, яке він уже раз помітив у мельканні її ошатних ніг. Вона тепер, стоячи перед ним і двома пальцями підтягнувши спідницю, повільно, як у затриманому кінематографі, повторювала ці рухи, щоб він зрозумів їх, повільно переступала, повертала носок. Коли ж, під натиском її долоні, він навчився кружляти, коли, нарешті, його кроки стали відповідати її крокам, коли в дзеркалі вона мимохідь помітила не кривий урок, а гармонійний танець, тоді вона

прискорила розмах, дала волю нетерплячому хвилюванню і суворо зраділа його слухняної швидкості.

Він пізнав одуряючий паркетний розлив величезних зал, оточених ложами; він сперся на м'який оксамит бар'єру; він бачив себе та Марту в пересичених дзеркалах; він платив з її шовкового гаманця лощеним, хижим лакеєм; його макінтош і її кротове пальто годинами обіймалися в тісному сутінку навантажених вішалок, під охороною позіхаючих гардеробниць; і всі звучні назви модних залів і кафе — тропічні, кришталеві, королівські — стали йому так само знайомі, як назви вулиць у тому містечку, де він колись жив наяву.

І ось, захекавшись, судомно переводячи дух, вони сиділи поруч на сизій кушетці, в його тихій кімнатці.

— Новий рік, — сказала Марта. — Наш рік. Напиши матері, що тобі добре, що ти веселишся. Подумай, як потім... після... вона буде здивована...

Він запитав:

— А термін? Ти говорила про термін... Який ти встановила?

— Найкоротший. Чим швидше, тим краще...

— Так, звичайно, — зволікати не можна.

Вона відкинулася на подушки, заламавши руки.

— Місяць, може, два. Потрібно все розрахувати, мій любий...

— Я без тебе збожеволів би, — сказав Франц. — Мене все лякає. Ці шпалери, люди на вулицях, мій господар... Його дружина ніколи не з'являється. Це дивно.

— Ти маєш бути спокійнішим. Інакше взагалі нічого зі справи не вийде. Іди-но сюди...

— Я знаю — все буде чудово, — сказав він, припадаючи до неї. — Але треба діяти напевно. Найменший промах...

— Якщо ти боятимешся, Франце...

— Ні, звісно ні. Я не так висловився. Просто потрібно знайти вірний спосіб...

— Швидко, мій любий, зовсім швидко, — ти ж чуєш ритм...

Якось так вийшло, що вони вже не сиділи на сизій кушетці, а танцювали, в осяяному просторі між білими столиками, в кафе, що кружляло. Оркестр грав, захиляючись. Серед танців був високий негр.

— Знайдемо, не можемо не знайти... — скоромовкою, в такт музиці, продовжувала Марта. — Ми ж у своєму праві...

Він бачив її довге палаюче око, чорне пасмо, що прикривало вухо... якби можна було так завжди, — не відриваючись від неї, ковзати... Але була крамниця, де він, як весела лялька, кланявся, крутився; але були ночі, коли він, як мертва лялька, лежав горілиць у ліжку, не знаючи, чи спить він чи не спить; — і хто це човгає й шепоче в коридорі, — і чому гримить у вухо будильник?.. А правда ж, уже світанок, — і ось бровастий дідусь з ужимочкою несе йому каву. І на підлозі валяються пропотілі порвані шовкові шкарпетки.

І такого мутного ранку, якось у неділю, коли він прийшов до Марти, і вони чинно ходили по саду, — вона мовчки показала йому знімок, який щойно отримала з Давосу. На знімку посміхався Драйер, у лижному костюмі, з палицями в руках, і лижі лежали паралельно, і навколо був яскравий сніг, і на снігу — тінь фотографа.

Коли фотограф, — свій брат-лижник, клацнув і розігнувся, Драйер, продовжуючи сьяти, рушив уперед ліву лижу, але так як стояв він на непомітному ухилі, лижа ковзнула далі, ніж він сам припускав, і, змахнувши палицями, він досить важко повалився на спину. Якийсь час він не міг розчепити лиж, що схрестилися, і рази два, глибоко, по лікоть

йшов рукою в сніг. Коли він нарешті підвівся, спотворений снігом, і обережно пішов, обличчя його вже було серйозне. Він мріяв робити всякі стрімкі християнії та телемарки, — різко повертати в хмарі снігу, летіти далі схилом, — але Бог був, мабуть, проти цього. На знімку, однак, він вийшов справжнім лижником, і довго милувався ним, перш ніж засунути його в конверт. Але наступного дня після надсилання знімка, вранці, стоячи в жовтій піжамі біля вікна, він подумав, що ось уже тут майже два тижні, а тим часом на лижах бігає так само погано, як і минулої зими. Згадав він, до речі, винахідника, який, мабуть, уже взявся за роботу у влаштованій для нього майстерні; згадав ще деякі цікаві відносини, пов'язані з розширенням магазину і з продажем ділянки землі, до якої, повзучи на захід, вже жадібно дісталось місто; згадав усе це, глянув на сині сліди лиж, що сполоснули сніговий схил, — і вирішив до строку покотити назад; і за цими думками була ще одна тепла думка, яку він свідомо не пускав у передній ряд... Хотілось йому ненароком з'явитися додому, щоб душу Марти застати зненацька, подивитись, — чи посміхнеться вона від несподіванки, або зустрине його так само плавно і трохи похмуро, якби була попереджена про його приїзд.

Дрібні білуваті шматочки Франц жбурнув убік, і вітер поніс їх газоном.

— Дурний... — спокійно сказала Марта. — Навіщо ти це зробив? Він же мене запитає, чи наклеїла я цей знімок у альбом...

— Я альбом теж колись розірву, — сказав Франц, відчуваючи, як ноги його раптом ослабли від хвилювання.

Здалеку, дуже радісно, примчав Том: йому здалося, що Франц щось кинув, мабуть, камінчик. Але камінця ніде не виявилось.

І якось увечері, дотримуючись того ж болючого бажання утвердитися, звільнитися, увійти у свої права, — Марта і Франц вирішили — хоч один цей вечір — пожити досхочу, пожити так, як вони потім заживуть, влаштувати генеральну репетицію вже недалекого щастя.

— Ти сьогодні тут господар, — сказала вона. — Ось твій стіл, твоє крісло, ось, якщо хочеш, вечірня газета.

Він скинув піджак, пройшовся по всіх кімнатах, наче оглядаючи їх, ніби повернувшись до свого теплого будинку з далекої подорожі.

— Все гаразд? — спитала вона. — Ти задоволений?

Він обійняв її за плече і вони обоє стали пліч-о-пліч перед дзеркалом. Був він цього вечора погано поголений, замість жилета одягнув простакуватий рудий светр, — і в Марти теж було щось домашнє, тихе, її волосся, нещодавно вимите, лежало негладко, на ній була в'язана кофточка, яку вона носила, тільки коли була зовсім одна.

— Стій прямо. А то виходить, що ми одного зросту.

— Так і є, — посміхнувся він. — Дивись, я не можу витягнутися вище.

Потім він упав у шкіряне крісло, вона сіла до нього на коліна, і те, що вона була досить важка, якось додавало затишку.

— Я люблю твоє вухо, — сказав він, підводячи кінським рухом губ пасмо на її скроні.

У сусідній кімнаті ніжно й звучно заграв годинник. Франц тихо засміявся.

— Ні, — ти подумай. Раптом він увійшов би зараз...

— Хто? — спитала Марта. — Я не розумію, про кого ти кажеш?

— Та він. Повернувся б, не попередивши. Він вміє так таємниче відчиняти двері.

— Ах, ти про мого небіжчика... — ліниво сказала Марта, похитуючись на його колінах.

— Ні, — небіжчик у мене акуратний. Завжди попередить...

Мовчання. У тиші виразно цокав далекий годинник.

— Небіжчик... — усміхнувся Франц, — ... небіжчик...

— Ти його ясно пам'ятаєш? — пробурмотіла Марта, чухаючи носа об його плече.

— Приблизно. А ти?

— Я теж. Це було так давно...

Вона раптом підвела голову.

— Франц, — сказала вона, сяючи очима, — ніхто ніколи не дізнається!

Вже звиклий, уже зовсім ручний, він мовчки закивав.

— Ми це зробили так просто, так точно... — сказала Марта, жмурячись, наче згадувала. — Ні тіні підозри. Нічого. Тому що за нас наша доля. Інакше не могло бути. Ти пам'ятаєш похорон?

Він знову закивав.

— Була відлига. Пам'ятаєш? Я ще кашляла, але вже м'яко...

Мовчання.

— У мене, знаєш, трохи втомилася нога, — шепнув Франц. — Ні, стривай, не вставай, сядь тільки інакше. Ось так.

— Моє щастя, моє щастя... — сказала вона. — Мій милий чоловік. Я ніколи не думала, що можуть бути такі шлюби, як наші...

Він ковзнув губами по її теплій шиї і промовив:

— Вже пізно... Не час нам спати. А?

— Який ти... Спатоньки захотів... Ну гаразд.

Вона встала, сильно впершись у нього; потім вся витяглася, розправилася...

— Ходімо нагору, — сказала вона, м'яко позіхнувши. — До нашої спальні.

— Можна? — спитав Франц, але не рушив з місця.

— Звичайно. Ну що ж ти, вставай. Вже половина одинадцятої.

— Я, знаєш, все-таки покійника... побоююсь, — сказав Франц, покусуючи губи.

— Ах, він тільки з'явиться за тиждень. Чого тут боятися.

— Але ж... як же так... наприклад, прислуга...

— Дурниці. Сплять мертвим сном. З іншого боку будинку.

— Ну, гаразд, — зважився Франц.

Вони погасили світло у вітальні, повільно піднялися внутрішніми сходами, короткими і скрипучими; пішли голубеньким коридором.

— Та що ти ходиш навшпиньки, — голосно засміялася Марта. — Зрозумій же, — ми одружені, одружені...

Вона показала йому порожню кімнату для гімнастики, вбиральню, ванну кімнату і нарешті спальню.

— Небіжчик спав геть на тому ліжку, — сказала вона. — Але, звісно, білизну з того часу змінили. Якщо хочеш помитися чи що, підемо сюди, у ванну.

— Ні, я тебе тут зачекаю, — сказав Франц, розглядаючи ляльку на нічному столику: довголегий негр у фрак. Вона залишила двері напіввідчиненими. Сукня її вже лежала на стільці. Звідти з відчинених дверей лилося якесь фарфорове світло і долинали дзюрчання води.

Він раптом відчув, що в цій чужій, нестерпно білій кімнаті, де все нагадує йому того... покійника, він роздягнутися не в змозі. З огидою він подивився на ліжку, що було ближче до вікна, на великі колодки під стільцем, — і йому стало страшно.

Він прислухався. Йому здалося, що за дзюрчанням води чути ще якийсь звук, хтось ніби стукнув дверима вниз, десь щось скрипить і потріскує. Миттю ошаленівши від страху, він кинувся до дверей ванної; одночасно вийшла звідти Марта, рожева, розпатлана, в помаранчевому пеньюарі.

— Щось сталося, — сказав він швидким переляканим шепотом. — Ми більше не самі. Ти прислухайся...

Марта насупилась і, прочинивши двері в коридор, постояла так, нахиливши голову.

— Я тебе запевняю... Я чув...

— Мені теж стало неприємно, — тихо сказала Марта. — Знаєш, любий, ми все-таки не повинні так божеволіти. Адже тепер уже недовго чекати. Ти краще йди.

— Але як же... там, унизу... Як я спущусь...

— Нікого немає, Франц. Не можна бути таким нервовим. Ось, візьми ключ; завтра мені віддаси.

Вона провела його до сходів, продовжуючи прислухатися і сама відчуваючи неприємне хвилювання.

Щось унизу голосно і роздратовано стукнуло. Франц зупинився, вхопившись за поручні. Але вона полегшено засміялася.

— Ах, я розумію, — сказала вона, — це там є такі двері. Двері нижньої вбиральні. Вона завжди плескає ногами, якщо її щільно не зачинити.

— Я, зізнатися, трохи злякався, — видихнув Франц.

— Все-таки, любий, краще йди. Ми не маємо ризикувати.

Він обійняв її; вона, посміхаючись, дала поцілувати себе в плече, відтягнувши для цього мереживо пеньюара, і залишалася стояти на майданчику коротких, театральних синіх сходів, поки він, згорбившись, поспішно відчиняв двері.

Обличчя охопив сильний, чистий вітер. Гравій приємно захрумтів під ногами. Франц глибоко набрав повітря: потім чортинувся. Вона була така гарна... Помаранчева, сяюча... якби він так легко не лякався... І його охопила важка злість при думці, що примара, небіжчик, вигнав її з дому, де по праву він, Франц, справжній господар. Бормочучи щось на ходу, як часто з ним траплялося останнім часом, він швидко пішов темним тротуаром, і потім, не дивлячись на всі боки, став навскіс переходити вулицю в тому місці, де завжди переходив, коли повертався додому. Автомобільний ріжок, гугнявий і затятий, змусив його відстрибнути. Франц, продовжуючи бурмотіти, прискорив крок і завернув за ріг. Тим часом таксомотор загальмував, невпевнено пристав до панелі. Шофер зліз і відчинив дверцята. «Який номер? — спитав він. — Я забув номер». Жодної відповіді. «Який номер?» — повторив шофер і, простягнувши руку в темряву, потрусив того, хто сидів, за плече. Той не одразу прокинувся. Нарешті він розплющив очі, підвівся, виліз на тротуар. «П'ятий, — відповів він на запитання шофера. — Ви трохи схибили».

Вікно спальні було освітлене. Марта влаштовувала на ніч волосся. Раптом вона замерла з піднятими ліктями. Цілком ясно вона почула гучний тріск, ніби щось упало. Вона кинулась у коридор. Хтось унизу, в передпокої, розкотисто сміявся, — знайомий сміх. І сміявся він тому, що, незручно обернувшись з парою довгих лиж на плечі, впустив їх, збив з піддзеркальника білу щітку, що злетіла бумерангом, і спотикнувся об свою ж валізу. А потім, на мить, він дізнався про досконале щастя. На обличчі Марти була дивовижна посмішка. Він тільки не помітив, що вона дивиться не на нього, а якось через його голову, посміхаючись не йому, а добрій, розумній долі, яка так просто і чесно запобігла безглуздій катастрофі.

— Нам пощастило... Доля нас дивом врятувала, — розповідала вона потім Францу. — Але ж це урок... Ти сам бачиш: довше тягнути неможливо. Раз пронесло, два пронесло, а потім — гаплик. І що ж тоді буде? Припустимо, він дасть мені розлучення. Що далі? Я так само бідна, як і ти, мої батьки розорені, живуть, бідолахи, у моєї сестри в Гамбурзі, ніхто ні мені, ні тобі не допоможе. Та й хіба дві-три тисячі, які я могла б зрештою добути, чимось допомогли б? Ні, нам потрібно все...

Франц знизав плечима:

— Навіщо ти мені це говориш? Ми про це вже досить говорили. Я добре знаю, що є лише один шлях.

Вона тоді зрозуміла, побачивши, який слизький, каламутний блиск стоїть у його зеленуватих очах, — вона зрозуміла, що тепер вона свого досягла, що підготовлений він зовсім, дозрів остаточно, і що тепер можна взятися за справу. І справді: своєї волі у Франца вже не було, але він переломлював її волю по-своєму. Легка здійсненність її задуму стала йому очевидною завдяки дуже простій грі почуттів. Вже одного разу вони Драйера видалили. Був небіжчик; були навіть усі зовнішні ознаки смерті; нудота смерті, похорон, спорожнілі кімнати, спогад про мертвого. Все було вже зроблено на голій сцені, перед темною та порожньою залю. Потім, з приголомшливою несподіванкою, труп звідкись повернувся, заходив, заговорив, — точнісінько, як живий. Але що з того? Було легко й нестрашно покласти цьому уявному життю кінець, із трупа знову зробити труп. І цього разу остаточно.

Думка про умертвіння стала для них чимось звичайним. Натягнутості, сорому в цій думці вже не було, як не було в ній і азартного остраху, і всього того, що хвилює доброго сім'янина, що читає хроніку в історичній газетці.

Слова «куля» і «отрута» стали звучати так само просто, як «пігулка» або «яблучний мус». Способи умертвіння можна було так само спокійно розбирати, як рецепти у кухарській книзі. І, можливо, саме за вродженою у жінки господарською схильністю до куховарства та природного знання прянощів і зілля, корисного й шкідливого, — Марта перш за все подумала про отруту.

З енциклопедичного словника вони дізналися про отрути Локусти та Борджія. Якийсь отруєний перстень тижнів зо два мучив уяву Франца. Ночами йому снівся підступний потиск рук. Він спросоння шарахався убік, і завмирав, підвівшись на напруженій руці; десь під ним, на простирадлі, щойно перекотився колючий перстень, і страшно було на нього ненароком лягти. Але вдень, при спокійному світлі Марти, все було так просто. Тоффана продавала свою водицю у склянках із безневинним зображенням святого. Немов після благодушної понюшки, чхала жертва міністра Лестера. Марта нетерпляче заляпала словник і шукала в іншому томі. Виявлялося, що римське право бачило у венефіції поєднання вбивства та зради. «Розумники...» — посміхалася Марта, різко перевертаючи сторінку. Але вона не могла дістатися до суті справи. Іронічне «дивися» відсилало її до якихось алкалоїдів. Франц дихав, дивлячись через її плече. Пробираючись крізь дротяні загородження формул, вони довго читали про застосування морфіну, поки Марта, дійшовши до якихось плевритичних ексудатів, не здогадувалася раптом, що йдеться про отруту приручену. Звернувшись до іншої літери, вони дізналися, що стрихнін викликає судоми у жаб. Марта починала дратуватися. Вона різко виймала і ставила назад у шафу товсті томи. Миготіли кольорові таблиці, ордени, етруські вази, осокові рослини... «Оце вже краще», — сказала Марта і тихо прочитала: «...блювота, відчуття туги, дзвін у вухах, — не сопи так, будь ласка, — нестерпне почуття сверблячки та печіння по всій

шкірі... зіниці звужені до розміру шпилькової головки». Франц чомусь згадав, як у шкільні роки потай читав у такому самому словнику статтю про проституцію. Але він глянув на уважний профіль Марти, і все знову стало цілком природним. «Ні,— сказала вона, цокнувши язиком, — медицина це, мабуть, не так просто знайти, як я думала. Потрібно якихось спеціальних книжок, абощо. Підтягнись, Франце, — він приїхав». Вона не кваплячись поставила том на місце, не кваплячись закрила скляні стулки шкапу, поки з потойбічного світу, посвистуючи на ходу, клацаючи над гавкаючим собакою, наближався Драйер. Але вона не здавалася. Щоранку, одна, вона знову нишпорила очима по хитромудрих статейках енциклопедії, намагаючись знайти ту просту ділову отруту, яка їй здавалася. Випадково наприкінці одного параграфа вона натрапила на бібліографічний списочок праць із отруєння. Вона порадилася з Францем, чи не купити одну з цих книг. Він зблід, але сказав, що якщо треба, піде і купить. Але вона не наважувалась пускати його одного. Скажуть йому, що книжку треба виписати, чи виявиться, що праця складається з десяти томів вартістю двадцять п'ять марок кожен. Він змішається, здуру купить, дасть свою адресу. Піди вона разом з ним, він, звичайно, триматиметься чудово, — природно й недбало: студент, мовляв, медик, хімік. Але піти вдвох, — небезпечно. Та й раз втягнешся в це, — почнеш бігати по магазинах... Чорт знає, яка дурниця вийде. Вона перебрала в умі все те небагате, що раніше знала чи тепер вивудила, — про способи отруєння. Одне було вже ясно, що, по-перше, експертиза завжди знайде причину смерті. Але все ж таки вона ще досить довго, з покірним сприянням Франца (який купив одного разу зовсім самотійно на вуличному лотку «правдиву історію маркіза Бренвільє, знаменитого отруйника»), продовжувала плекати думку про отруту. Якось вона навіть зупинилася на ціаністому калії. Це звучало вже не романтично, а бадьоро та солідно. Миша, проковтнувши нікчемну частину грама, падає мертвою, не пробігши й одного сажня. Вона уявила його собі у вигляді щіпки безбарвного порошку, яку можна було непомітно кинути в чашку чаю.

— Це було б так просто, — сказала вона Францу, посміхаючись своєю чудовою вологою усмішкою. — Пили б разом чай, увечері, і раптом...

— Треба дістати, — відповів він. — Я дістану. Але тільки я зовсім не знаю як. Адже якщо піти в аптеку... ні, я зовсім не знаю...

— Ти маєш рацію, — усміхнулася Марта, — звичайно, є кабачки, де можна познайомитися з якоюсь особою, — на зразок тих, що торгують кокаїном... Але це все не те. Свинство мріяти коли ми в такому становищі. А навіть якщо вдасться щось дістати, то все одно розкриють, дізнаються. Я чомусь думала, що є такі отрути, які діють безслідно. Взяв і помер. Лікарі вважають, що від розриву серця. І справа з кінцем. Я була цілком впевнена, що існують такі отрути. Жахливо безглуздо, що їх немає. І як шкода, Франце, що ти не медик, міг би дізнатися, розсудити...

— Я все готовий зробити, — сказав він трохи здавленим голосом, бо в цю мить стягав черевики, а вони були нові й неприємно стискали. — Я готовий на все. Я теж думав... Я теж...

— Багато ми згаяли часу, — зітхнула Марта. — Я, звичайно, не вчена...

Вона акуратно склала на кріслі зняту сукню. Була вона в щільних в'язаних панталонах і в фуфайці під блискучою рожевою сорочкою, бо в лютневі, пронизливо-вітряні дні завжди боялася бронхіту.

— Потрібно роками вивчати отрути, — сказала вона, відкриваючи постіль. — Тільки тоді можна братися за це.

Він, у свою чергу, акуратно натягував знятий піджак на дерев'яні плечі вішалки, попередньо вийнявши і поклавши на стіл: перо, два олівці, записник, ключі, гаманець із трьома марками, лист до матері, який він забув відправити. Потім він зняв годинник з кисті, поклав його на нічний столик. Вона завжди йшла рівно о чверть на дев'яту. Залишалось двадцять п'ять хвилин.

— Любий, поспішай... — крізь зуби промовила Марта.

— Ех, яку мозоль я собі натер, — крикнув він, поставивши босу ногу на край стільця і роздивляючись жовту шишку на п'ятому пальці. — А це ж мій номер. Ноги, чи що, в мене вирости...

— Франц, іди ж. Потім будеш оглядати.

Після, дійсно, він оглянув мозоль ґрунтовно. Марта ще лежала із заплющеними очима, нерухомо й блаженно. На дотик мозоль була як камінь. Він натиснув на неї пальцем і похитав головою. У всіх його рухах була якась млява серйозність. Надувши губи, він почухав тім'я. Потім, з тією ж млявою ґрунтовністю, почав вивчати іншу ногу. Ніяк у голові не вкладалось, що ось номер — правильний, а все-таки черевики виявилися тісними. Он вони там стоять у кутку, поряд, жовті, міцні. Він підозріло подивився на них. Жаль, — такі гарні. Він повільно відчепив окуляри, дихнув на шибки, відкривши рот пориб'ї, і кінцем простирадла почав їх протирати. Потім так само повільно вдягнув.

Марта, не розплющуючи очей, солодко зітхнула. Потім швидко підвелася, подивилася на годинник. Так, треба одягатися, йти.

— Ти сьогодні неодмінно приходиь вечеряти, — сказала вона, квапливо клацаючи підв'язками. — Ще коли гості, то нічого, а мені сидіти вдвох з ним увесь вечір... Це неможливо. За півгодини, як завжди. І не одягай черевиків, якщо вони тиснуть. А завтра підеш і вимагатимеш, щоб їх розім'яли. Звісно, безкоштовно. І знаєш, Франце, нам треба поквапитися. Кожен день дорогий... Ох, який дорогий...

Він сидів на ліжку, обійнявши коліна, і дивився, не блимаючи, на світлу точку в графіні, що стояв на умивальнику, він їй здався, — у цій розкритій на грудях сорочці, в цих сліпих окулярах, — таким особливим, таким милим... Нерухомість гіпнозу була в його позі та погляді. Вона подумала, що одним словом може його змусити, ось зараз, встати і піти за нею, — як є, в одній сорочці, сходами, вулицями... Почуття щастя дійшло в ній раптом до такої міри яскравості, так жваво вона уявила собі все їхнє ясне, пряме життя після видалення Драйєра, — що вона побоялася хоча б поглядом порушити нерухомість Франца, нерухомість їй щастя, що снилося; вона швидко накинула пальто, взяла капелюх і, сміючись, вийшла з кімнати. У передній, біля жалюгідного дзеркала, вона ретельно капелюх одягла, поправила віскі. Як добре горять щоки.

Десь виринув старий господар і низько їй вклонився.

— Як здоров'я вашої дружини? — спитала вона, беручись за дверну ручку.

Він уклонився знову.

Марта чомусь подумала миттю, що цей сухенький, чимось неприємний дідусь напевно знає дещо про способи отруєння. Цікаво, що він там робить зі своєю незримою старенькою. І ще кілька днів вона не могла позбутися думки про отруту, хоча знала, що з цього не вийде нічого. Складний небезпечний, несучасний спосіб. Ось саме — несучасний. «Якщо в середині минулого століття розбиралося щорічно середнім числом сорок справ про отруєння, то зате в наші дні...» Ось саме. Але шкода відмовитись від цього способу. У ньому така домашня простота. Ах, як шкода...

Драйер підняв чашку до губ. Франц мимоволі зустрівся очима з Мартою. Білосніжний стіл на осі кришталевої вази описав повільне коло. Драйер опустив чашку, і стіл зупинився.

— ...Світло там кепське, — вів далі він, — і холодно, як у льоху. Але, звичайно, тренуєшся, подача не розклеюється за зиму. Втім... (знову ковток чаю) ...слава Богу, скоро можна буде грати на свіжому повітрі. Мій клуб оживе за місяць. Тоді ми й почнемо. А, Франц?..

Напередодні, близько дев'ятої ранку, він ні з того, ні з цього з'явився до магазину. Маленька сенсація. Франц бачив у якійсь дзеркальній перспективі, як він там, у глибині, зупинився, заговорив з Піфке, що шанобливо схилився. Прикажчиці і колега-атлет спершу завмерли, потім стали метушливо щось запаковувати і записувати, хоча покупців цієї ранньої години ще не було. Драйер підійшов до прилавка, за яким похмуро і улесливо завмер Франц.

— Працюй, працюй, — сказав він із розсіяною добродушністю, з якою завжди звертався до племінника. Потім він зупинився перед восковим молодцем, якого нещодавно переодягли у тенісний костюм: фланелеві штани, білі туфлі.

Він стояв перед ним довго, — із задоволенням і ніжним хвилюванням, думаючи про ту роботу, над якою зараз щасливо мучився винахідник. Молода людина тримає в руці ракету. Він тримав її так, що було зрозуміло: жодного руху він нею зробити не може. Живіт у нього був потворно підтягнутий. На обличчі вираз якогось гордого ідіотизму. Драйер раптом з жахом помітив, що на ньому краватка. Заохочувати людей одягати краватку, щоб грати у теніс...

Він обернувся. Інший молодик, за зовнішніми ознаками — живий і навіть в окулярах, киваючи, вислухав його короткий наказ.

— До речі, Франце, — додав Драйер, лукаво посміхнувшись, — покажи мені найкращі ракети.

Франц показав. Піфке дивився здалеку з розчуленням. Драйер вибрав англійську. Поклацав по бурштинових струнах. Зважив її на пальці, перевіряючи, що важче, рама чи ручка. Провів нею повітрям, ударяючи уявний м'яч. Вона була дуже приємна.

— Ти її тримай у пресі, — звернувся він до Франца. Франц чомусь зблід.

— Маленький подарунок, — пояснив Драйер і, кинувши наостанок недружній погляд на воскового молодця, подався до сусіднього відділу.

Франц машинально підійшов до цього мерця у білій сорочці, у білих штанах, і почав обережно розв'язувати йому краватку. При цьому він намагався не торкатися холодної шиї. Стягнувши з нього краватку, він розстебнув гудзик. Воріт відчинився. Тіло було бліде, в дивних географічних плямах. Вираз молодого чоловіка набув, завдяки відкритому коміру, щось нахабне і неохайне. Під оком у нього було біляве розведення, в ніздрі набився чорний пил. Франц спробував згадати, де він бачив таке обличчя. Так, звичайно, давним-давно, у поїзді. У поїзді, крім того, була дама у чорній шапочці з діамантовою ластівкою. Холодна, запашна, чарівна дама. Він спробував воскресити у пам'яті її риси, але це йому не вдалося.

РОЗДІЛ ІХ

Вже в дощах було щось веселе та осмислене. Дощі вже не мжичили марно, а дихали і починали говорити. Дощовий розчин став, мабуть, міцнішим. Калюжі склалися вже не

просто з прісної води, а з якоїсь синьої рідини. Два пузаті шофери, чистильник задніх дворів у своєму пісочного кольору фартуху, покоївка з палаючим на сонці волоссям, білий пекар у черевиках на босу ногу, бородатий старий-іноземець із судком у руці, дві пані з двома собаками та пан у сірому борсалино, в сірому костюмі стовпилися на панелі, дивлячись на кутовий бельведер супротивного будинку, де, пронизливо перемовляючись, роїлося штук двадцять схвильованих ластівок. Потім жовтий сміттяр підкотив до вантажівки своє жовте металеве барило, шофери повернулися до своїх машин, пекар махнув на свій велосипед, покоївка увійшла в крамничку паперу, потягнулися дами слідом за своїми собаками, що збожеволіли від якихось нових, виразних подихів, — останнім рушив пан у сірому, і тільки бородатий старець-іноземець, з судком у руці, один продовжував нерухомо дивитися вгору.

Пан у сірому пішов повільно і мружився від несподіваних білих блискавок, які відскакували від переднього скла автомобілів, що проїжджали. Було щось таке в повітрі, від чого кумедно паморочилося в голові, то теплі, то прохолодні хвили пробігали по тілу, під шовковою сорочкою, — смішна легкість, мліючий блиск, втрата власної особистості, імені, професії.

Пан у сірому щойно пообідав і мав би, по суті кажучи, повернутися до контори, але цього першого весняного дня контора тихенько випарувалася.

Назустріч йому сонячною стороною вулиці йшла худенька дама в рябому пальті, і з нею поруч котив на триколісному велосипеді хлопчик років п'яти в синій матросці.

— Еріка! — раптом вигукнув пан і різко зупинився, розкинувши руки.

Хлопчик, швидко колесячи, проїхав повз, але дама завмерла, блимаючи від сонця.

Він одразу помітив, що вона тепер нарядніша і якимось тонша. Ще дрібнішими стали риси її рухливого, розумного, пташиного обличчя. Але наліт минулої краси зник. Звичайно, вона постаріла з дня їхньої розлуки. Сім років із лишком, — чи жарт сказати!..

— Я бачила тебе двічі за цей час, — промовила вона таким знайомим, хриплуватим, швидким голоском. — Раз ти проїхав у відкритому автомобілі, а раз у театрі: ти був із високою темною дамою. Твоя дружина, правда? Я сиділа від вас.

— Так, так, — сказав він, сміючись від задоволення і зважуючи її маленьку руку в тугій білій рукавичці. — Але я вже не думав тебе зустріти сьогодні. Це що — твоя дитина? Ти заміжня?

Одночасно говорила і вона, тож цю розмову важко записати. Потрібно було б нотного паперу, два музичні ключі. Поки він казав: «...ось я вже не думав...», — вона вже говорила своє: «...через, можливо, десять крісел. Я так і зрозуміла, що то твоя дружина. Ти не змінився, Курте. Тільки вуса підстрижені. Так, це мій хлопчик. Ні я не заміжня. Плід непорозуміння. Проведи мене трохи...»

— Сім років, — сказав Курт. — Так, я вільний, погуляємо тут на сонечку. Я, знаєш, тільки-но бачив — ні, не зовсім так багато...

— ...Мільйони. Я знаю, що ти заробляєш мільйони. І я теж влаштувалася... («не зовсім так багато, — вставив Курт, — але ти мені краще скажи...») ...дуже щаслива. У мене після тебе було тільки четверо, зате один багатший за іншого. А тепер дуже добре. У нього — сухотна дружина за кордоном. Він якраз на місяць поїхав до неї. Немолодий, солідний. Обождує мене. А скажи, Курте, ти хоч щасливий?

Курт посміхнувся і підштовхнув синього хлопчика, який зупинився було, дивлячись на нього круглим дитячим поглядом, а потім, дмухаючи губами, запедалив далі.

— ...Це від молодого англійця. Ось ми які. І дивись, він як модна жінка підстрижений. Якби мені тоді сказали...

Він слухав її спритний белькіт і згадував тисячу дрібниць: якісь вірші, шоколадні цукерки з лікером у середині («Ні, ця знову з марципаном, я хочу з лікером...»), алею пам'ятників у центральному парку, — і те, як ці смішні пузаті королі були чудово гарні місячної ночі, серед квітучого, електричним світлом вибіленого бузку... Такі бліді, такі нерухомі — і такий солодкий запах, о Господи, і незрозумілі громади тіней... Ті два короткі веселі роки, коли Еріка була його подругою, він згадав тепер, як уривчастий ряд дрібних кумедних подробиць: — картину, складену з поштових марок, у неї в передній, її манеру стрибати на диван, або сидіти, підклавши під себе руки, або раптом швидко поплескувати його по обличчю; і оперу «Богема», яку вона обожнювала; поїздку за місто, де на терасі, під квітучими деревами, вони пили фруктове вино; емалеву брошку, яку вона там втратила... Все це легке і трохи щемливе розігралося в ньому, поки вона швидко і легко, у такт його спогадам, розповідала про те, яка у неї тепер квартира, рояль, гравюри...

— Пам'ятаєш, — сказав він і заспівав фальшиво, але з почуттям: «мене звати Мімі...»

— О, я вже не богема, — усміхнулася вона, швидко трясучи головою. — А ось ти такий самий, такий... (вона не відразу могла підібрати слово) ...дріб'язковий.

Він знову підштовхнув хлопчика, що згорбився над кермом, хотів його мимохідь погладити по світлокучерявій голові, але той уже від'їхав...

— Ти мені не відповів: ти щасливий? — запитала Еріка. — Скажи?

— Мабуть — не зовсім, — відповів він і примружився.

— Дружина любить тебе?

— Як тобі сказати... — промовив він і знову примружився. — ...Чи бачиш, вона дуже холодна...

— Чи вірна тобі? Тримаю парі, що зраджує. Ти ж...

Він розсміявся:

— Ах, ти її не знаєш. Я тобі говорю, — вона холодна. Я собі не уявляю, як вона когось — навіть мене — з власної волі поцілувала б.

— ...Адже ти все той же, — белькотіла Еріка між його словами. — Я так і бачу, що ти робиш зі своєю дружиною. Любиш і не помічаєш. Цілуєш і не помічаєш. Ти завжди був легковажний, Курте, і зрештою думав лише про себе. Я добре тебе вивчила. У коханні ти не був ні сильний, ні дуже вправний. І я, знаєш, ніколи не забуду нашого розставання. Так безглуздо жартувати... Скажімо, ти мене більше не любив, скажімо, — ти був вільний, міг зробити, як хотів. Але все таки...

Він знову засміявся:

— Та я не знаю. Якимось так сталося. У мене була наречена. І все таке. Втім, я тебе не забував довго.

— Ти знаєш, Курте, правду кажучи, були хвилини, коли ти мене робив просто нещасною. Я раптом розуміла, що ти тільки... ковзаєш. Не можу пояснити це почуття. Ти садиш людину на поличку і думаєш, що вона так сидітиме вічно, а вона звалюється, — а ти й не помічаєш, — думаєш, що все продовжує сидіти, — і не знаєш...

— Навпаки, — перебив він, — я дуже спостережливий. Ось, наприклад, — у тебе раніше чубчик був світлий, а тепер якийсь рудий...

Вона, як колись, долонею штовхнула його в плече.

— Бог тобі суддя, Курте. Я вже давно перестала сердитися на тебе. Приходь до мене каву пити якось. Побалакаємо, згадаємо старе...

— Звичайно, — сказав він, знаючи, що ніколи цього не зробить.

Вона дала йому свою візитну картку (яку він потім залишив у попільничці таксомотора) і на прощання довго трусила йому руку, продовжуючи швидко-швидко говорити. Смішна Еріка... Це маленьке обличчя, ніжні вії, пташиний ніс, хрипка кваплива говірка.

Хлопчик на велосипеді теж подав руку і одразу заколесив знову. Обернувшись, Драйєр кілька разів на ходу помахав капелюхом, вибачився перед стовпом ліхтаря, пропустив його і, одягнувши капелюха, пішов далі. Марна таки зустріч. Тепер ніколи не пам'ятатимеш Еріку, як пам'ятав її раніше. Її завжди буде затуляти Еріка номер другий, ошатна, у незнайомому капелюсі та плямистому пальті, з хлопчиком на велосипедику. І чи добре було відповісти, що він «не зовсім щасливий». Чим він нещасний? Навіщо було так казати? Можливо, вся перевага Марти саме в тому, що вона така холодна. Є холодок у відчутті щастя. Вона і є цей холодок. Втілення самої сутності щастя. Потаємна прохолода. Еріка, постільна пострибунка, звичайно, не може зрозуміти, що такий холод — найкраща вірність. Як можна було так відповісти... А крім того, ось це все, — що кипить навколо, сміється, іскриться щодня, кожну мить, — просить, щоб подивилися, покохали... Світ, як собака, стоїть — служить, щоб лише пограли з ним. Еріка, мабуть, забула всякі смішні приказки, пісеньки, і Мімі в рожевому капелюсі, і фруктове вино, і рух сонячної плями на східці. Добре поїхати б до Китаю...

Того дня Драйєр був особливо веселий. У конторі він продиктував секретареві зовсім неможливий лист до однієї старої, заслуженої фірми. Надвечір, у дивно-освітленій майстерні, де повільно народжувалося диво, він плескав винахідника по спині, тож той удвічі згинався і робив мимоволі кумедні маленькі кроки. А за вечерею він, з незворушним виглядом, Франца екзаменував з прилавкової науки, ставив йому безглузді запитання, на кшталт: «як би ти вчинив, якби ось моя дружина увійшла в мій магазин і на твоїх очах вкрала воскового тенісиста?» або: «який номер взуття слід дати старенькій на зріст у метр із чвертю під час продажу їй футбольних чобіт?» Франц, у якого гумор був тугуватий, витріщав очі і облизувався. Це так тішило Драйєра, що він ледве міг стримати глухі судоми сміху. Марта в холодному розсіянні грала чайною ложкою: зрідка торкалася нею склянки і пальцем гасила дзвін.

За цей місяць вона з Францем перебрала кілька нових способів, — і знов-таки говорила вона про них з такою суворою простотою, що Францу не було страшно, — благо відбувалося в ньому дивне переміщення: непомітно для нього Драйєр роздвоївся. Був Драйєр, небезпечний, докучливий, який ходив, говорив, реготав, — і був якийсь, відклеєний від першого, абсолютно схематичний Драйєр, якого й слід було знищити. Все, що говорилося про способи винищення, стосувалося саме цього другого, схематичного об'єкта. Їм було дуже зручно орудувати. Він був плаский і нерухомий. Він був схожий на ті фотографії, вирізані за нарисом фігури та підкріплені картоном, які любителі дешевих ефектів ставлять до себе на письмовий стіл. Але Франц не усвідомлював появи цього неживого обличчя, і тому не замислювався над тим, чому такі легкі й прості рокові про нього розмови. Насправді виходило так, що Марта і він говорять про двох різних осіб: вона — про оглушливо галасливе, нестерпно живе, що пригладжує вуса срібною щіточкою і хропе ночами з торжествуючою звучністю, а Франц — про бліде й плоске, якого можна спалити, або розірвати на шматки, або просто викинути. Це невловиме

роздвоєння тільки ще починалося, коли Марта, забракувавши отруєння, як замах на життя з непридатними засобами (про що докладно було сказано в багатостраждальному словнику) і як щось таке, що вже віджило, і не підходить до сучасного життя, таке «практичне» в його уявленні, заговорила про вогнепальну зброю. І тут холодна і по суті незграбна її винахідливість розгорнулася досить широко. Несвідомо набираючи рекрутів у глушині пам'яті, несвідомо згадуючи подробиці хитрих вбивств, описаних колись у газетці, у грошовій книжці, і роблячи тим самим мимовільний плагіат, якого, втім, уникнув хіба що один Каїн, Марта запропонувала наступне: по-перше, Франц придбає револьвер. Потім («Я вмю стріляти, – вставив Франц. – У мене був, пам'ятаю, духовий пістолет; він стріляв зовсім як справжній, – дрібними такими кульками...»). Оскільки він зброєю трохи володіє («хоча знаєш, любий, треба буде тобі все-таки підучитися, – десь за містом...»), то цим справа дещо полегшується. А полягає воно ось у чому: вона затримає Драйєра до півночі у вітальні («як це ти зробиш?» — «Не перебивай, Франце, у мене є такий спосіб...»). Опівночі вона підійде до вікна — в сусідній кімнаті, — відсмикне фіранку і так постоїть деякий час. Це буде сигнал. Франц, що підійде цієї хвилини до паркану, побачить її. Вона безшумно відчинить вікно і повернеться до Драйєра у вітальню. Франц тоді одразу перемахне в темряві через хвіртку («це легко зробити... Там, щоправда, такі залізні шипи, але можна якось між ними...») і, дуже швидко перейшовши сад, увійде у вікно. Двері вітальні будуть відчинені. Він вистрелить із порога. Забере для видимості гаманець. І одразу зникне. Вона тим часом швидко підніметься до себе, — роздягнеться і ляже. От і все.

Франц кивнув.

Інший спосіб такий: вона поїде вдвох із Драйєром за місто. Удвох підуть гуляти. Попередньо вона і Франц виберуть місце якомога глухіше («У лісі», — сказав Франц — і уявив собі соснову темну хащу). Він чекатиме за деревом з револьвером напоготові. Коли з тим буде вже покінчено, він їй прострелить руку («так, це потрібно, любий; це вийде так природно, — розбійники, мовляв...»). Крім того, він забере гаманець.

Франц кивнув.

Ці два способи були основними. Інші були лише варіації на тему. Справедливо вважаючи, що подробиці в таких справах важливіші за сутність, Марта розробила тему нічного пограбування та тему лісового розбою в найдрібніших деталях. При цьому Франца виявився несподіваний і дуже щасливий дар: він міг з незвичайною, прямо-таки креслярською, ясністю уявити собі і свої рухи, і рухи Марти, і чітко узгодити їх наперед, — не лише у взаємному відношенні, а й у відношенні до тих різних просторових і предметних понять, якими доводилося орудувати. У цій його ясній і гнучкій схемі одне завжди залишалось нерухомим, але цієї невідповідності Марта не помітила. Нерухомою завжди залишалася жертва, ніби вона вже заздалегідь одеревеніла, чекала. Навколо цієї мертвої точки думка Франца ходила з акробатичною легкістю. Всі необхідні рухи та послідовність їх були розраховані чудово. Те, що називалося «Драйєр», відрізнялося від того, чим Драйєр стане, тільки оскільки стоячий стан відрізняється від лежачого. Різниця у перспективі, і більше нічого. У цьому Марта несвідомо допомагала Францу тим, що, описуючи майбутнє умертвіння, завжди приймала за аксіому, що Драйєр буде захоплений зненацька і не встигне від подиву захищатися. Вона зовсім ясно уявляла собі, як він підніме брови, побачивши Франца з револьвером, і як зарегоче, вважаючи, що той жартує, і як повалиться, закінчуючи свій сміх уже під іншою довготою. Ставлячи його, заради зменшення ризику, у стан якогось готового, запакованого, перев'язаного товару,

вона не розуміла, як цим справу полегшує Францу. «Тямущий хлопчик, — посміхалася вона, цілючи його в щоку. — Гарний, тямущий». І, тупо підбадьорений її похвалою, він представив своєрідний кошторис, — число кроків від огорожі до вікна, число секунд, якого це проходження вимагатиме, відстань від порогу вітальні до уявної точки над спинкою крісла, де буде чекати потилицю (бо він для зручності болванку посадив), і ставлення всіх цих кроків і секунд до дій Марти: її місце в кімнаті, точний час, який їй потрібно буде, щоб по цій кількості сходів побігти нагору і лягти в ліжку; і кількість рухів, які він тим часом зробить, виймаючи гаманець, прямуючи до вікна і повертаючись через вікно до анонімного сутінку.

День у день у кімнаті, де крехтіла все та ж сиза кушетка, і посміхалася гола олеографія, і давно вже валялася в кутку нова, дорога, але нікому не потрібна ракета, Марта і Франц виробляли подробиці то першого плану, то другого і вже розмовляли про те, що час дістати револьвер. І тільки-но вони почали думати, як це зробити, з'явився безглуздий затор. Обидва були впевнені, що для купівлі вогнепальної зброї неодмінно потрібен дозвіл на носіння. Затор полягав у тому, що ні Марта, ні Франц не мали ні найменшого поняття, як такий дозвіл добути. Когось треба було розпитати, дізнатися все до ладу, а там, можливо, доведеться писати прохання, підписувати його... Виявляється, що саме добування револьвера стократ складніше і небезпечніше, ніж його застосування. Такий парадокс Марта не могла витерпіти. Вона знищила його тим, що й у виконанні задуму знайшла непереборні труднощі. Був, наприклад, сторож особняка, холоднокровний мужик, який чергував пильно і чуйно. Був поліцейський, який частенько, ніби гуляючи, проходив цією вулицею; був нічний дідусь у плащі, з ліхтариком. Так само і в «лісовому» плані знайшлися прогалини, недоліки: як, наприклад, заздалегідь намітити місце, скільки це потрібно попередньо блукати, видивлятися.

І коли, таким чином, виконання стало жахливо складним, питання про придбання зброї відійшло на належне місце, здалося не таким уже нерозв'язним: є, мабуть, люб'язні зброярі, у північній частині міста, які особливих перешкод не чинять. Так Марта миттю задовольнила властиве їй почуття законних співвідношень.

Тож треба було дістати маленький, вірний револьвер. Але вона раптом уявила собі, як це Франц ходитиме — такий милий, довгий, неквапливий — по збройових лавках, як продавці стануть, чого доброго, ставити йому неприємні запитання, як вони запам'ятають його черепахові окуляри та пояснювальні рухи тонких, білих рук, як потім — після — намотає це собі на вус якийсь пронозливий детектив... От якби їй можна було піти купити... І раптово якийсь сторонній образ проплив, зупинився, повернувся, поплив знову, як предмети, які самі собою рухаються у рекламному фільмі. Вона зрозуміла, чому образ револьвера, який слід було дістати, був, у її уявленні, такого певного вигляду та забарвлення. З глибини пам'яті вийшло і засміялося обличчя Віллі, і схилилося, розглядаючи щось. Вона зробила ще одне зусилля і згадала: це ж Драйєр показував йому револьвер. Віллі крутив його в руках і сміявся. Більше нічого вона не могла згадати, але цього було досить. І вона вразилася і зраділа тому, як дбайливо та завбачливо її розум зберіг швидкоплинне враження.

День був недільний. Драйєр і Том пішли гуляти. Усі вікна в будинку були відчинені. У несподіваних кутках кімнат горіло сонце. Вітерець перегортав першоквітневий (вже старий) номер журналу, що валявся на підвіконні, з фотографією знайдених рук Мілоської Венери. Насамперед Марта добре досліджувала ящики письмового столу. Серед синіх папок з паперами вона знайшла кілька паличок золотистого сургучу,

електричний ліхтарик, три гульдени та один шилінг, зошит з англійськими словами, трубку (зламану), яку вона давним-давно йому подарувала, старенький альбом пожовклих знімків, кнопки, мотузочки, годинник і інший дрібний мотлох, що приводив її в сказ. Дещо вона із задоволенням відправила до корзини. Потім різко всунула ящики і, залишивши приголомшений стіл, пішла нагору, до спальні. Там вона перерила дві білих комоди, нічний столик, дзеркальну шафу, — знайшла, між іншим, обгризену зубами Тома тверду кулю, що потрапила, Бог знає як, у ящик, де поряд стояли чоловікові черевики. Кулю вона викинула у вікно. Після чого грюкнула дверима, знову побігла вниз. Мигцем помітила в дзеркалі, що пудра зійшла з носа, розтріпалися скроні; цього дня їй нездужалося: було незручно та спекотно. Оглянувши ще кілька ящиків у різних кімнатах, причому сама на себе гнівалася, що вже починає шукати в безглузких місцях, вона нарешті вирішила, що револьвер у сейфі, від якого вона не має ключа, або в конторі. Про всяк випадок вона знову піддала тортурам письмовий стіл. Він весь підібрався і завмер при її наближенні. Закричали ящики, як ляпаси. Оглянуто. Оглянуто. Оглянуто. В одному був великий рудий портфель. Вона його злісно підняла. Під ним у глибині майнув невеликий чорний револьвер. Одночасно десь ззаду пролунав голос чоловіка, і, опустивши портфель, вона швидко засунула ящик.

— Райський день, — наспівуючи, говорив Драйер. — Прямо справжнє літо...

Вона, не обертаючись, суворо сказала:

— Десь у тебе був пірамідон. Голова тріщить.

— Не знаю. Вийшов, — відповів він і почав посвистувати.

Тільки тоді вона глянула на нього: він важко вмовився на шкіряну ручку крісла і хусткою витирає чоло.

— Знаєш що, моя душа, — сказав він. — У мене блискуча думка. Я тому скоро повернувся. Ось що: зателефоную я до Франца, і гайда на теніс. Що ти на це скажеш?

— Вже пізно, — відповіла вона. — Чи варто?..

— Зараз лише одинадцята. Рівно одинадцята. Шкода марнувати таку погоду. І ти теж їдь з нами. А?

Вона погодилася тільки тому, що знала, як Францу було б нестерпно поїхати з ним удвох. Драйер став раптово рухатися надзвичайно швидко. Франц, узятий зненацька, з'явився у звичайному костюмі, тільки черевики одягнув гумові. Драйер, пихкаючи від нетерпіння, боячись, що ось зараз розідметься в небі дощова хмара, помчав його нагору і видав йому пару білих фланелевих штанів. Поставивши руки в боки і схиливши голову набік, він з тривогою дивився, як Франц перевдягається. Франц, внутрішньо омертвівши від жаху і сорому, від почуття, що мимовільною мімікою зраджує свою таємницю, тупцював, переступав, тупцював, вбирив, витягував ногу, умовляючи себе, що все це тільки поганий сон. Драйер теж почав переступати. Франц був у блідо-лілових кальсонах. Жах тривав. Була нестерпна мить, коли він стрибав на одній нозі, натягуючи на іншу штанину, тим часом, як Драйер робив невиразні рухи простягнутою рукою, ніби хотів допомогти. Не менш жахливо було застібати гудзики, затуляючи пряжки... Драйер полегшено посміхнувся: штани виявилися якраз. Він узяв Франца за лікоть, повернув його так і так і долонею щільно лягнув його по заду. Довго потім у свідомості у Франца ходило щось розкорякою, майже валячись горілиць, підбираючи зад. Це відчуття тривало, доки він сидів у автомобілі. При виході Драйер лягнув його ще раз.

Гучно стукали м'ячі. На п'яти червоних майданчиках металися туди-сюди білі фігури. Навколо були високі дротяні сітки, завішані зеленим брезентом. Перед клубним

павільйоном білили столики, плетені крісла. Все було дуже чисто, різко та ошатно. Марта розмовляла з якоюсь товстоногою білобрисою дамою, у якої на лобі був козирок проти сонця, а під пахвою дві ракети. Драйєр пішов у павільйон. Марта і біла дама говорили голосно, але жодного слова Франц не вловлював. Шалений м'яч стрибнув повз нього, на столик, на стілець, на пісок. Він його підняв.

Підбіг хлопчик із сачком. Франц кинув йому м'яч. Прошли дві панночки з голими руками, в плісованих білих спідничках, плоско ставлячи ноги, наче йшли босоніж. Очі веселі, сонячні. Ні, все це минуло. Все це тепер скінчилося. Біля одного з майданчиків, на драбинці, сидів чоловік і, стежачи за перельотами м'яча, як автомат, повертав голову праворуч, ліворуч, праворуч, ліворуч, наче заперечував щось. Ні, ні, ні, — минулося все це.

У чорній проймі дверей з'явився сліпучо-білий Драйєр. "Пішли", — крикнув він і підстрибуючою ходю, сяючий, з волохатим рушником, перекинутим через плече, з коробкою нових м'ячів у руці, він попрямував до майданчика. Марта попрощалася з дамою і сіла в плетене крісло. На майданчику, за кілька кроків від неї, Драйєр повільно міряв ракетною висоту сітки. Франц з іншого боку чекав, похмуро дивлячись вгору, на літак, що пролітав. Вона зі строгою ніжністю відзначила його блискучі окуляри, довгі, милі ноги. Драйєр, закінчивши свої маніпуляції, важким підтюпцем побіг до задньої лінії. Франц залишився стояти посеред свого прямокутника, дивлячись на сітку і міцно тримаючи ракету в простягнутій руці. Драйєр старанним, розгонистим, але все ж таки не дуже чистим ударом піддав знизу м'яч. Франц здригнувся, ступив убік, потім повернувся, побіг за м'ячем, що невловимо промайнув повз нього. Він наздогнав його біля дротяної сітки, з розбігу наступив на нього і мало не впав. Не кваплячись, він пішов назад. Драйєр, який спостерігав за цим із цікавістю, тепер знову розмахнувся. На цей раз м'яч стрибнув досить близько. Франц рвонувся, підняв ракету, як сокиру, вдарив, але нічого не сталося. Він озирнувся. М'яч був далеко. Хлопчик із сачком широко посміхався. Тоді, зберігаючи на обличчі дерев'яний вираз, Франц спробував у свою чергу перекинути м'яч, який якимось чином опинився в руці. Тричі він розмахувався, кидаючи на пісок м'яч і намагаючись його підчепити на стрибку, і тричі пустельно і неприємно просвистувала ракета, а м'яч продовжував стрибати поруч. Але вчетверте він не схибив. Тріснуло, віддалося в лікті. Біла цятка, описавши високу параболу, зникла за дахом павільйону.

Драйєр тихо підійшов до сітки і пальцем поманив Франца.

— Друже мій, — сказав він вкрадливо, — ми не в лапту граємо. Зрозумій.

Потім він так само тихо і сумно повернувся до своєї межі, і все почалося спочатку.

Він мучив його довго; лише один раз вдалося Францу віддати м'яч, але він ніколи не дізнався, куди цей м'яч потрапив. Зрідка гакаючи, він кидався туди й сюди, відбиваючись від невидимих ворогів, спотикаючись, незграбно стрибаючи, і у Драйєра все вище піднімалися брови, дедалі нестримніше здригалися вуса. І Марта раптом не витерпіла. Вона крикнула зі свого місця:

— Та кинь! Ти ж бачиш, що він не може...

Вона хотіла крикнути «не може грати», але якийсь крижаний вітер підкосив останнє слово. Франц зупинився, зосереджено роздивляючись струни. Драйєр дрібно затремтів від сміху. Молодий чоловік у строкатому светрі, що хижо стежив за грою, виступив уперед, вклонився, і Драйєр, помахом ракети вказавши Францу, що він може піти, радісно привітався з підійшовшим, передчуваючи в ньому сильного супротивника.

Франц повільно наблизився і сів поряд із Мартою. Його обличчя було нерухоме й бліде й блищало від поту. Вона посміхалася йому, але він не дивився, витираючи окуляри. «Милий», — сказала вона пошепки, намагаючись зловити його погляд; зловила; увімкнула струм; він похмуро похитав головою, стиснувши зуби.

— Все гаразд, — сказала вона тихо. — Все добре, мій любий. Більше цього не буде... Слухай, — додала вона ще тихіше, променистою силою утримуючи його погляд. — Слухай: я знайшла... — Його погляд ковзнув, але вона знову твердо його схопила: — ...у столі знайшла. Напередодні ти просто його візьмеш. Розумієш?

Він моргнув.

— Стривай, — сказала вона. — Ти ж застудишся. Вітер. Накинь щось.

— Не треба так голосно, — прошепотів Франц. — Будь ласка...

Вона посміхнулася і, озирнувшись, знизала плечем.

— Я маю тобі пояснити... Слухай, Франце... У мене є зовсім новий план. Такий, на мою думку, природний...

Вона примружилася, дивлячись на тих, що грали. Драйєр щойно зробив добрий удар, — ніжно зрізав м'яч біля самої сітки і, спідлоба глянувши на дружину, зрадів, що вона це бачила.

— Знаєш що, — зашепотіла Марта. — Ми підемо звідси. Я маю тобі пояснити.

Драйєр схибив і, хитаючи головою, повернувся на свою лінію. Марта покликала його, сказала, що голова болить нестерпно (це було справді так) і щоб він не спізнювався до обіду. Драйєр кивнув і продовжував гру.

Таксомотора вони поблизу не знайшли. Пішли пішки, через парк, потім уздовж невеликого озера. Дорогою вона почала пояснювати.

Основа була проста, безневинна: вивчення англійської мови. Траплялося зрідка, що він просив її щось подиктувати. Вона диктувала, хоча вимовляла ще гірше, ніж він. Він писав у зошиті. Потім сам звіряв із текстом. І ось, на такому диктуванні все і буде засновано. Потрібно взяти який-небудь Таухніц і в ньому знайти відповідну фразу, на кшталт: «Я інакше вчинити не міг» або «Я вмираю, смерть єдиний вихід...» Інше ясно. Увечері, коли ти теж будеш, ми і влаштуємо диктування. Я виберу і продиктую таку фразу. Тільки, звичайно, не в зошиті він повинен писати, а на чистому аркуші, на поштовому папері. Зошит уже знищено. Як тільки він напише, але ще голови не підніме, ти підійдеш справа зовсім близько, ніби хочеш подивитися, виймеш і дуже обережно...

РОЗДІЛ X

Ще в лютому синьоокий винахідник створив перший зразок. Це був лише грубий малюнок, болванка, втілення голого принципу, кістяк мрії. У великій пустельній кімнаті, де холодне електричне світло відливало фіолетовим, як це буває в ательє та лабораторіях, відбулася перша зародкова вистава. Винахідник і Драйєр стояли в кутку кімнати і мовчки дивилися. Посередині ж, на освітленій підлозі, товста фігурка, зростом у півтора фута, щільно закутана в коричневе сукно, так що були видні лише короткі, немов із червоної гуми, ноги в дитячих чобітках на гудзиках, ходили туди-сюди механічною, але дуже природною, ходою, повертаючись з легким скрипом на кожному десятому кроці. Драйєр, зчепивши руки на животі і посміхаючись спідлоба, у мовчазному розчуленні дивився на неї, як дивиться чутливий відвідувач на дитину, першими кроками якої її пригощає гордий, але на вигляд байдужий батько. Втім, було помітно, що винахідник

схвильований: у такт рухам фігурки він трохи постукував підшвою. «Боже мій!» — тонким голосом сказав раптом Драйєр, ніби ладен був розплакатися. Коричнева фігурка, схожа на дитину, на яку зверху надягли б мішок, ступала справді дуже зворушливо. Сукно було лише для пристойності. Потім винахідник її розгорнув і оголив механізм: гнучку систему суглобів і м'язів і три маленькі, але важкі батареї. Найпрекраснішим у цьому винаході (і проступало це навіть у першому грубому зразку) були не стільки електричні ганглії та ритмічна передача струму, скільки легка, трохи стилізована, але майже людська, хода механічного немовляти. Таємниця такого руху лежала в гнучкості речовини, якою винахідник замінив живі м'язи, живу плоть. Ноги первісного немовляти здавались живими не тому, що воно їх переставляло, — адже автоматичний ходок не дивина, — а тому, що сам матеріал, жвавий струмом, перебував у постійній роботі, переливався, натягувався або слабшав, ніби й справді були там і шкіра, і м'язи. Ходив він м'яко, без поштовхів, — ось у цьому було диво, і ось це особливо оцінив Драйєр, що ставився досить байдуже до технічної таємниці, що була відкрита йому винахідником.

Але немовля мало вирости. Слід було створити не лише подобу людських ніг, а й подобу людського тіла, з м'якими плечима, з гнучким корпусом, з виразним обличчям. Винахідник, проте, був ні художником, ні анатомом. Драйєр тому знайшов йому двох помічників, — скульптора, чиї роботи відрізнялися особливою легкістю, ніжністю, злегка фантастичною витонченістю, і професора анатомії, який свого часу написав сухувату, але цікаву працю про самосвідомість м'язів. Незабаром майстерня набула такого вигляду, ніби в ній щойно акуратно нарізали дюжини дві людських рук і ніг, а в кутку, з незалежним виразом на обличчях, стовпилося кілька голів, на одній з яких хтось розчавив недопалок. Анатом та скульптор допомагали старанно. Один з них був довготелесий, блідий, неохайний, з орлиним поглядом, довгим, відкинутим назад волоссям і величезним кадиком; інший — солідний, сивий, в окулярах, у високому крохмальному комірі. Їхня зовнішність служила для Драйєра джерелом безперервної насолоди, бо той, з шевелюрою, був професор, а цей, у суворих окулярах, — скульптор.

Але тішило його й інше. Він уже міг уявити досить ясно, як, у костюмах напоказ, за вітриною, ходитимуть туди й сюди штучні манекени. Це було чудове бачення. Крім того, справа була прибутковою. Вже в травні він дешево купив у винахідника право на патент і тепер вирішував про себе, що краще зробити: пожвавити фігурами, що рухаються, магазин або ж продати винахід іноземному синдикату: перше було веселіше, друге — вигідніше.

Як буває в житті у багатьох комерсантів, він став відчувати цієї весни, що, по суті кажучи, його справи набувають якогось самостійного життя, що його гроші, що знаходилися в постійному, плідному обертанні, рухаються за інерцією і рухаються швидко, і що він, мабуть, втрачає владу над ними, не може за бажанням зупинити це золоте, величезне колесо. Його великі статки, які він створив у рік химерних успіхів, — у таку саме пору, коли випадково потрібні були легкість, щастя, уява, — тепер уже стали надто живими, надто рухливими. Завжди налаштований бадьоро, він сподівався, що це лише тимчасова втрата влади, і ні на мить не вважав, що це обертання може поступово перетворитися на золоту примару, і що, коли він зупинить її, то побачить, що вони зникли. Але Марта, тепер ще дужче ненавидячи вибагливу легкість чоловіка (хоч їй-то він і був зобов'язаний своїм випадковим багатством), нестерпно боялася, що він догарцює до катастрофи раніше, ніж вона назавжди його усуне, і сама зупинить кружляння.

Магазин працював добре, але прибуток не осідав. Цілком раптово вилетіло в нього в протязі біржі тисяч вісімдесят. Він провів їх з усмішкою; залишалося чимало таких тисяч. Але Марта відчула в цьому рокове застереження. Вона була б готова дати йому відстрочку на вигідну справу, вона сама зізнавалася, що, незважаючи ні на що, «вірять його нюху» у деяких випадках; але треба було діяти невідкладно, коли зайвий місяць міг означати нове зменшення багатства.

Того сонячного, болісного дня, як тільки вона і Франц повернулися з тенісу до синюватого холодку особняка, вона одразу повела його до кабінету, щоб показати йому револьвер. З порога вона вказала йому швидким поглядом і ледве вловимим рухом плеча в глибині письмовий стіл. Там, у ящику, лежала знаряддя їхнього щастя. «Ось ти його зараз побачиш», — шепнула Марта і рушила до столу. Але в цей час розгонистим і легким ходом увійшов до кімнати Том. «Прибери собаку, — сказав Франц. — Я нічого не можу робити, поки тут собака». Марта різко крикнула: «Іди, Том ... Геть!» Том притиснув вуха, витяг ніжну сіру морду і зайшов за крісло. «Прибери», — сказав Франц крізь зуби, і його всього пересмикнуло. Марта ляснула в долоні. Том ковзнув під крісло і виринув з іншого боку. Вона змахнула рукою. Том вчасно відскочив і, ображено облизнувшись, затрусив до дверей. На порозі він обернувся, піднявши передню лапу, але Марта йшла на нього. Він скорився неминучому. Марта зачинили двері. Послужливий протяг відразу стукнув рамою вікна. «Ну, тепер скоріше, — сердито сказала вона. — Що ти там забився в кут? Іди сюди».

Вона швидко висмикнула ящик. Рудий портфель. Портфель вона підняла. У глибині лежав чорний предмет. Франц машинально простяг руку, взяв, покрутив.

— Це браунінг, — сказав він мляво. — Без барабана. Браунінг.

Він підвів голову. Марта раптом сухо посміхнулась і відійшла.

— Поклади назад, — сказала вона, дивлячись у вікно. Все стало так ясно: Віллі сміявся, адже він сміявся, коли той йому показував.

— Я тобі говорю — поклади назад. Ти ж добре бачиш, що це запальничка для сигар.

— У вигляді браунінгу, — сказав Франц і якомога беззвучніше засунув скриньку.

І того дня Марта дещо зрозуміла. Досі їй здавалося, що вона діє так обдуманно, так розважливо, як діяла все життя. Не діловий розрахунок, а фантазія. Та фантазія, яка так завжди була їй ненависна. Даремне марнування часу. Чорт знає що. Заскок. Самовпевненість новачка. Вже одного разу сталося щось подібне. Був цей наречений із смердючою білкою в руках, з якого вона, по молодості, думала зробити дюжинного, солідного, слухняного чоловіка. Через місяць, у нудному норвезькому містечку, вона переконалася, що нічого не вийде. Сім років холодної боротьби. Їй потрібний був тихий чоловік. Їй потрібний був чоловік обмертвілий. Через сім років вона зрозуміла, що їй просто потрібний мертвий чоловік. Але не можна так по-дурному братися за цю справу. Якщо немає досвіду, то, принаймні, потрібна відома тверезість, розбірливість. А натомість...

Було кілька днів, коли вона вся якось стиснулася, затверділа, як людина, яка б схаменулась, що мимоволі помилялася, і тепер віддаляється в пустелю, щоб набратися сил, очиститися, підтягнути душу, — і знову повернутися до своєї справи, — і вже не помилятися по-старому. Вона зрозуміла, що її порятунок — простота суворості, звичайності; шуканий спосіб має бути цілком природним і чистим. Посередників просять не перейматися. Отрута — зводня, пістолет — маклер. Обидва можуть підвести. Це перевертні випадку.

Франц мовчки кивав. Кімнатка була сповнена сонця. Він сидів на підвіконні. Рами були розкинуті та укріплені деревинками. Розкішні білі хмари, грудьми вперед, швидко і потужно пливли, навскіс, по синяві, вже по-літньому темні. Сонце обліплювало правильними іскрами луску зеленого черепичного даху навпроти. Десь густо гуркотіла вантажівка.

Стало спекотно спині. Він сповз із підвіконня. Марта, схрестивши ноги, сиділа боком біля столу. Її освітлене сонцем гладке обличчя здавалося ширшим, тому що вона кулаком вткнулася в підборіддя. Кути її вологих губ були опущені, очі дивилися вгору. У свідомості Франца хтось зовсім сторонній мигцем зазначив, що вона зараз схожа на жабу. Але вона посунула головою, — все стало знову душно, темно і невідворотно...

... — Придушити, — пробурмотіла вона. — Якби можна було просто задушити... Голими руками.

Їй здавалося іноді, що серце в неї лусне, не витримавши почуття ненависті, яке їй вселяли кожен рух, кожен звук Драйєра. Бувало, коли він, уночі, гладив її по оголеній руці, невпевнено посміюючись, їй до нудоти, до непритомності, хотілося вчепитися йому в шию і стискати, стискати щосили. Вона розуміла, як важко мислити логічно, розгортати прості та плавні плани, коли все в ній кричить і вирує. А щось треба було зробити, — Драйєр перед нею жахливо розростався, як пожежа. Але виявлялося, що людське життя, як пожежа, гасити небезпечно та важко. І, так нещодавно вирішивши, що треба діяти просто, відкинути оманливі іграшки на кшталт отрути, яку знайде експертиза, на кшталт револьвера, який придатний тільки, щоб закурити сигару, вона незабаром заметушилася ще дужче, як людина, яка побачила, що горить фіранка, ось-ось займеться вся кімната, запалає ліжка, — і вже сходи сповнені диму, сходи зникають, не вибратися...

Великий, засмаглий від тенісу, в яскраво-жовтій піжамі, з розкритими грудьми, де густо вилося золотисте волосся, що пирхає теплом і здоров'ям, видає ті різноманітні крикаючи, ухаючи звуки, які видає чоловік, коли встав з ліжка раніше звичайного, — Драйєр заповнював всю спальню, весь будинок, весь світ.

Від його тріумфальної присутності вона все частіше рятувалася до Франца, приходила навіть у ті години, коли він ще був на службі і, штопаючи шкарпетку, суворо зрушивши брови, чекала його приходу з впевненою та законною ніжністю. Прожити довше одного дня без його покірних губ та короткозорих дотиків вона не могла. Та мить у їхніх побаченнях, коли ніжна блискавка здригалася раптом у самій глибині її істоти, була необхідністю безумовною. Коли вона, ще відчуваючи віддаляюче палання, розм'якала, зітхала, розплющувала очі, їй було дивно, що Драйєр ще живий. Вона невдовзі намагалася знову залучити сонного Франца, і, досягнувши цього, вона знову уявляла, що в міру того, як блаженство наближається, Драйєр гине, що кожен квапливий удар ранить його ще глибше, і що нарешті він слабшає, валиться, розчиняється в нестерпному блиску її щастя.

Але, як ні в чому не бувало, він оживав, шумно проходив по всіх кімнатах і, веселий, голодний, сидів проти неї за вечерею, складав, пронизував вилкою пласт шинки і жував, обертаючи жовтими вусами.

— Допоможи мені, Франце, допоможи, — бурмотіла вона іноді, хапаючи його за руки, ковзаючи пальцями по його грудях, трясучи його за плечі.

Його очі за склом окулярів були зовсім покірні. Але вигадати він не міг нічого. Його уява була їй підвладна: вона готова була працювати на неї, але поштовх мала дати вона. Зовні він дуже змінився за ці останні місяці, схуднув, зблід; душа в ньому осипла; якась

слабкість була у всіх його рухах, — ніби він існував тільки тому, що існувати прийнято, але робив це неохоче, був би радий щохвилини повернутися в сонне заціпеніння. Перебіг його дня був машинальний. Ранковий поштовх будильника був як монета, що падає в автомат. Він вставав; мляво вмивався; йшов до станції підземної дороги; сідав у вагон, де не курять; читав той самий рекламний віршик у простінку, під ритм цього грубого хорea доїжджав до потрібної зупинки; піднімався кам'яними сходами; жмурився від сонця, від брижів братків на величезній клумбі; перетинав вулицю; в магазині він робив усе, що потрібно робити прикажчику. Повернувшись тим самим шляхом додому, він зазвичай знаходив у себе Марту і, знову-таки, робив усе, що від нього вимагалось. Протягом півгодини, після її відходу, він читав газету, бо газети читати прийнято. Потім він вирушав до Драйера вечеряти. За вечерею він іноді розповідав, що читав у газеті, повторюючи деякі фрази словом у слово і дивно плутаючи факти. Близько одинадцятої він йшов. Пішки добирався додому завжди тими самими панелями. За чверть години він уже роздягався. Згасало світло. Автомат зупинявся, щоб за вісім годин знову прийти в дію.

У думках його була така сама одноманітність, як і в рухах, і порядок їх відповідав порядку його дня. «Тупий клинок; порізався. Нині дев'яте, ні, десяте, ні, одинадцятье червня. Потяг на дві хвилини запізнився. Є дурні, які жінкам поступаються місцем. Чисти зуби нашою пастою, посміхатись будеш часто. Чисти зуби нашою пастою. Чисти зуби — передостання зупинка. Посміхатимешся часто. Посміхатимешся часто. Посміхатимешся — Приїхали...»

І, як за словами, написаними на склі, за цими рівними думками була темна темрява, темрява, в яку не слід було вникати. Але були дивні просвіти. Йому здалося якось, що поліцейський чиновник із портфелем під пахвою, що сидить поруч, дивиться на нього підозріло. У листах матері були ніби інсинуації: вона стверджувала, наприклад, що у його листах до неї він пропускає літери, не дописує слів, плутає. А то, — у магазині жовте тюленеподібне обличчя гумової людини, призначеної для розваги купальників, здалося йому схожим на обличчя Драйера, і він був радий, коли його забрали. З дивною тугою він раптом згадував школу у рідному містечку, почувши запах квітучої липи. Йому привиділося якось, що в молоденькій дівчині з підстрибуючими грудьми, в червоній сукні, яка побігла через вулицю зі зв'язкою ключів у руці, він впізнав доньку швейцара, помічену їм колись, багато століть тому. Все це були тільки швидкоплинні спалахи свідомості; він відразу ж повертався в машинальне напівбуття.

Зате вночі, уві сні, щось у ньому проривалося. Разом із Мартою вони відпилювали голову Піфке, хоча, по-перше, він був весь у зморшках, а по-друге, називався — мовою снів — Драйер. У цих снах жах, безсилля, огида поєднувалися з якимось потойбічним почуттям, яке знають, можливо, ті, хто щойно помер, або ті, хто збожеволів, розгадавши сенс суцього. Так, в одному з його сновидінь Драйер повільно заводив грамофон, і Франц знав, що зараз грамофон гаркне слово, яке все пояснить і після якого жити неможливо. І грамофон наспівував знайому пісеньку про якогось негра і кохання негра, але по обличчю Драйера Франц раптом помічав, що тут обман, що його хитро надувають, що в пісеньці приховано саме те слово, яке чути не можна, — і він з криком прокидався, і довго не міг зрозуміти, що це за блідий квадрат на відстані, і тільки коли блідий квадрат ставав просто вікном у його темній кімнаті, серцебиття проходило, і він зітхаючи, опускав голову на подушку. І раптом Марта, з жахливим обличчям, блідим, блискучим, широковилим, зі старечою в'ялістю складок біля тремтячих губ, вбігала, хапала його за китицю, тягла його на якийсь балкон, що високо висів над вулицею, і там, на бруку, стояв

поліцейський і щось тримав перед собою, і повільно ріс, і доріс до балкона і, тримаючи газету в руках, голосно прочитав Францу смертний вирок.

Він в аптеці купив крапель проти нервозності і одну ніч, справді, проспав сліпо, а потім усе пішло знову, гірше того, що було.

Його колега по відділу, білявий атлет, якимось помітив його блідість і порадив купатися в неділю в озері, смажитися на сонці. Але крижана лінь тяжіла над Францем, а до того ж: пуста година означала годину з Мартою. Вона ж приймала його блідість за ту пронизливу недугу, якою сама хворіла, за білий жар невід'ємної думки. Її тішило, коли, іноді в присутності Драйера, Франц, зустрівши її погляд, починав стискати і розтискати руки, ламати сірники, смикати щось на столі. Їй здавалося тоді, що її промені пронизують його наскрізь, і що штрикни вона його гострим променем у ту напружено стиснуту частинку його душі, де таїться стриманий образ вбивства, ця частка вибухне, пружина зіскочить, і він миттєво ринеться. Зате її дратувало, коли не нею, не її поглядом і словом, був приголомшений Франц. Вона знизувала плечима, слухаючи його бурмотіння:

— Зрозумій же, він божевільний, — повторював Франц. — Я знаю, що він божевільний...

— Дрібниці. Не божевільний, а просто так, із бзиком. Це навіть вигідно. Припини, будь ласка, сіпатися.

— Але це жахливо, — наполягав Франц, — жахливо жити в квартирі, де господар хворий. Ось листоноша теж підтверджує. Я не можу...

— Припини ж. Він дуже тихий. У нього хвора дружина.

Франц тряс головою.

— ...Її ніколи не видно... мені це не подобається. Ах, це все так неприємно...

— Дурний! Це нам вигідно. Ніхто за нами не стежить, не винює. Мені здається, що нам дуже пощастило у цьому сенсі.

— Бог знає, що в них відбувається в кімнаті, — зітхнув Франц. — Такий там буває дивний шум, чи то сміх, чи то... Я не знаю, — начебто... кудяхтання...

— Ну, годі, — тихим голосом сказала Марта.

Він замовк, опустивши одне плече нижче за інше.

— Любий, — заговорила вона похмуро і бурхливо. — Хіба це все важливе? Хіба ти не відчуваєш, що дні йдуть, а ми все метушимися, не знаємо, що робити. Адже так ми себе доведемо до того, що одного чудового дня просто накинемося, розірвемо, розтопчемо... не можна так тягнути. Треба щось придумати. І знаєш... — Вона понизила голос майже до шепоту. — ...Знаєш, він останнім часом такий живий, неможливо живий...

Вона мала рацію. Життя в Драйері так і палало. Так діяли на нього запах квітучих лип, сонце, гра в теніс, складний кругообіг справ. Крім того, він мав захоплення. До певного часу він вирішив приховати це захоплення від дружини, хоча, правда, три рази натякав на якусь особливу, незвичайну справу. Але й те сказати: як би він пояснив їй, чим захопився? Неможливо. Вважала б за порожню забаганку. Літній Пігмаліон та дюжина електричних Галатів. Вони вже оживали... Дружина сказала: «Займаєшся нісенітницею». Так, — але яка чудова нісенітниця... Він усміхнувся, подумавши, що й у неї, мабуть, свої чудасії. Перед тим як лягти спати, наприклад, рожева вода та лід. І не лише догляд за обличчям, а й усілякі вправи, уроки ритмічної гімнастики — чи не щодня. Він усміхнувся знову і тростиною простував частоколом. Ішов він сонячною стороною вулиці. Його супутник — чорнявенький винахідник — усе натякав, що непогано було б перейти на тіньову панель. Але Драйер не слухав. Якщо йому приємно сонце, то іншим воно має

бути приємне теж. «Ще досить далеко, — зітхнув його супутник, — ви неодмінно хочете пішки?» — «З вашого дозволу», — вклонився Драйер і трохи прискорив крок. Він тепер думав про те, як весело жити, як усе цікаво у житті. Ось зараз, наприклад, ведуть його дивитися на щось дуже цікаве. Зупини він перехожого і спитай: «А вгадай, милий, на що я йду дивитися і чому повинен піти», — ніколи б не відповів перехожий. Мало того: всі ці люди на вулиці, що снують повз, чекають на трамвайних зупинках — які збори таємниць, різючих професій, неймовірних спогадів. Ось цей, наприклад, у казанку, з моноклем — можливо, він пам'ятає якусь фантастичну ніч, спортивний холодок, відбитий у англійців окоп, де на кутах переходів ще залишилися смішні написи: Пікаділлі, Бонд-стріт, Кінгскрос. А не те, — яблучний запах задушливого газу, бруд і гуркіт у небі. Але чому чужу людину наділяти власним своїм спогадом? Адже можна припустити й будь-яке інше — що перехожий завтра їде до Китаю, або що він знаменитий детектив, або акробат, або майстер на лижах стрибати, або написав чудову книгу. Нічого не відомо, і все можливе.

— Праворуч, — сказав його супутник, важко дихаючи. — Он той будинок — зі статуями.

То справді був кримінальний музей, кунсткамера беззаконь, при будівлі головного суду. В одного поважного бюргера, який ні з того, ні з цього розтерзав сусідську дитину, знайшли, серед інших таємних курйозів, штучну жінку. Ця жінка була тепер у музеї. Винахідник, керований професійною тривою, хотів на неї подивитися. Жінка, проте, виявилася зробленою грубувато, а таємничий склад, про який йшлося в газетах, був просто гутаперчею. Щоправда, вона вміла заплющувати скляні очі, нагрівалася зсередини, волосся було справжнє, — але загалом — нісенітниця, нічого нового, — вульгарна лялька. Винахідник одразу пішов, але Драйер, який завжди боявся впустити щось цікаве, заходився обійти всі зали музею. Він оглянув обличчя незліченних злочинців, збільшені знімки вух, долонь, неохайні відбитки, кухонні ножі, мотузки, якісь вицвілі клапти одягу, запорошені склянки, — тисячу дрібних повсякденних предметів, незаслужено скривджених, — і знову — ряди знімків, обличчя немитих, погано одягнених убивць — одутлі обличчя їхніх жертв, що стали після смерті схожими на них же, — і все це було так убого, так нудно, так безглуздо, — що Драйер раптом усміхнувся. Він думав про те, якою треба бути нудною, бездарною людиною, тупим однодумцем чи дурнем-істериком, щоб потрапити до цієї колекції. Мертва сірість експонатів, наліт вульгарного злочину на предметі міщанської обстановки, ні за що, ні про що скривджений столик, на якому знайшли відбиток брудного пальця, — банка з-під варення, теж якимось замішана, іржаві гайки, гудзики, бляшаний таз, — усе це, в уяві Драйера, виражало саму сутність злочину. Скільки ці дурні пропускають! Пропускають не тільки всі чудеса повсякденного життя, просте задоволення існування, але навіть ось такі миті, як зараз, здатність з цікавістю поставитися до того, що саме по собі — нудно. І, як правило, все закінчується судом, каторгою, стратою. Вдосвіта, в автомобілі, їдуть заспані, бліді люди в циліндрах — представники міста, помічники бургомістра. Холодно, туманно, п'ята година ранку. Яким, мабуть, ослом почувашся — в циліндрі о п'ятій годині ранку! Ослом стоїш у тюремному дворі. І приводять засудженого. Помічники ката тихо його вмовляють: «не кричати... не кричати...» Потім публіці показують відрубану голову. Що має робити людина в циліндрі, коли дивиться на цю голову, — співчутно їй кивнути, або докірливо нахмуритися, або підбадьорливо посміхнутися: бачиш, мовляв, як це все було просто і швидко... Драйер спіймав себе на думці, що таки цікаво було б прокинутися рано-вранці і, після ґрунтового гоління та ситного обіду, вийти в смугастій тюремній

піжамі на холодний двір, поплескати солідного ката по животу, привітно помахати на прощання всім присутнім, подивитися на побілілі обличчя магістратури... Ось, наприклад, якийсь молодик, який зарубав батька та матір: вухатий, немитий. Ось неголений пан, який залишив на вокзалі скриню з трупом нареченої. І ще якісь тупорилі. І ще. А ось і головорубка, — дошка, дерев'яний нашійник — все честь за честь. А поряд — американський стілець. Зубний лікар у масці. Пацієнту — теж маску на обличчя, з дірками для очей. Штанину на гомілки розрізають, щоб прикласти провід. Пускають струм. Стрибаєш, хоп-хоп, як на вибоїнах. Жили на кистях лопаються, з рота, з вух клуби пари. Які дурні! Колекція безглузвих фізіономій та закатованих речей.

Надворі було сонячно, дув пишний вітер, підошви перехожих залишали на асфальті срібні сліди. Прекрасне, блакитне і запашне місто спекотного літа. Непогано теж у лісі чи на морі. Хмари сяючі, канікульні. Робочі ліниво чинять бруківку... Добре! І йому раптом здалося смішним шукати на обличчях цих робітників, цих перехожих ті риси, які він щойно бачив на незліченних фотографіях. І ось дивно: він у кожному зустрічному впізнавав злочинця, колишнього, сьогоднішнього чи майбутнього, — і незабаром так захопився цією грою, що для кожного почав вигадувати особливий злочин. Він довго спостерігав за сутулою людиною з підозрілою валізою і нарешті підійшов до неї і, вийнявши цигарку, попросив вогника. Чоловік струсив попіл, дав йому закурити. Драйер помітив, що тремтить ця рука, і пошкодував, що, от, не може легенько відігнути комір піджака і показати значок детектива. Обличчя за обличчям ковзало повз, миготіли невірні очі і в кожному погляді була можливість вбивства. Так він йшов, обертаючи палицею, як пропелером, надзвичайно розважаючись, посміхаючись мимоволі чужим людям і з задоволенням відзначаючи їхнє швидкоплинне збентеження. Але потім гра йому набридла, він відчув голод і прискорив крок. Підходячи до хвіртки, він помітив у саду дружину та племінника. Вони нерухомо сиділи біля столу під полотняною парасолькою і дивилися, як він наближається. І він відчув приємне полегшення, побачивши, нарешті, два зовсім людські, зовсім знайомі обличчя.

РОЗДІЛ ХІ

— Прошу вас, пані, — сказав Віллі Грюн, — не треба! Ви вже двічі тишком-нишком подивилися на годинник, а потім — на чоловіка... Право, — не пізно...

— ...І візьміть ще суніці, — сказала пані Грюн, ніжна, тонкоброва, як то кажуть, «стильна», — і блиснула плинними сережками.

— Доведеться посидіти, моя душе, — звернувся Драйер до дружини: — Я все ще не згадав.

— Вірю, — сказав Віллі, пихкаючи і розпливаючись у кріслі, — вірю, що анекдот — майстерний. Але його, мабуть, не можна згадати.

— ...Чи, наприклад, лікеру? — сказала пані Грюн.

Драйер постукав себе по лобі кулаком: «Початок — є, середня частина — теж, але кінець, кінець!..»

— Киньте, — сказав Віллі, — бо вашій дружині стане ще нудніше. Вона сувора. Я її боюсь.

— ...Завтра, в цей час, ми вже будемо на шляху до Парижа, — плавно розбіглася пані Грюн, але чоловік її перебив:

— Вона везе мене до Парижа! Не місто, а шампанське, — але в мене від нього завжди печія. Але я їду. До речі: — ви так і досі не спромоглися мені відповісти, куди ви збираєтеся цього літа? Знаєте, був випадок: згадував чоловік анекдот і раптом лопнув.

— Мені не те прикро, що я не можу згадати, — жалібно промовив Драйєр, — мені прикро, що я згадаю, як тільки розійдемося... Ми ще не вирішили. Чи не так, моя душа, ми ще не вирішили? Ми навіть не говорили про це зовсім. Там була якась заковика наприкінці — така кумедна...

— Я кажу вам, — киньте, — пихкав Віллі. — І як ви це ще не вирішили? Вже кінець червня. Час.

— Я думаю, — сказав Драйєр, запитливо глянувши на дружину, — що ми поїдемо до моря.

— Вода, — кивнув Віллі. — Вода. Це добре. Я б теж із задоволенням. Але тягнись до Парижа. Плаваєте?

— Яке... — похмуро відповів Драйєр, — вчився й не навчився. От і на лижах теж — якось усе так — розмаху немає, легкості. Душа моя, правда ж, ми поїдемо до моря? Франца із собою візьмемо. Тома. Поборсаємося, засмагнемо...

І Марта посміхнулася. Вона не відразу зрозуміла, звідки потягнуло такою ясною, вологою прохолодою. Їй представився довгий пляж, де вони якось уже побували, білий мул, смугасті будки, тисяча смугастих будок... вони рідшають, обриваються, а далі, верст на десять, порожня білизна піску вздовж сяючої, сірувато-синьої води.

— Ми поїдемо до моря, — сказала вона, обернувшись до Віллі.

Вона пожвавішала незвичайно. Губи напіввідчинилися, дві серпоподібні ямочки з'явилися на потеплілих щоках. Хвилюючись, вона почала розповідати пані Грюн про літні свої сукні, про те, що сонячна засмага тепер у великій моді... Драйєр дивився на неї і радів. Вона ніколи не сяяла так, коли була в гостях, особливо в гостях у Грюн.

Дорогою додому, у таксомоторі, він її поцілував.

— Залиш, — сказала вона. — Нам слід серйозно поговорити. Правда, — це хороша думка. Ти ось завтра вранці напиши туди, замов кімнати. У тому самому готелі. Франца ми візьмемо, мабуть, — але собаку залишимо, з ним тільки метушня. Добре було б скоріше, — а то кімнат не буде...

Але її квапливість була тепер легкою. Навколо хвилі, сяйво... груди дихають так легко... на душі так ясно. Одне слово «вода» все вирішило. У ключі до найскладнішого завдання нас вражає насамперед саме його простота, його гармонійна очевидність, що відкривається нам лише після нескладних, штучних спроб. З цієї простоти Марта і дізналася про розгадку. Вода. Ясність. Щастя. Вона відчула найжвавіше бажання цю хвилину побачити Франца, сказати йому одне, все пояснювальне слово, телеграфний шифр їхнього життя. Але зараз було опівночі, таксомотор, Драйєр, стоп, злива, хвіртка, стоп, передня, сходи, спальня, стоп — зараз було неможливо його побачити? А завтра — неділя. Ось тобі на! — Вона не попередила, що вранці в нього не буде, бо Драйєр не піде грати в теніс, — занадто сиро. Але навіть ця відстрочка, яка в інший час привела б її до сказу, тепер здалася їй дрібною неприємністю, — так спокійно, так плавно рухалася її впевнена думка.

Наступного ранку вона прокинулася пізно, і першим її почуттям було: учора сталося щось прекрасне. На терасі Драйєр, допивши свою каву, читав газету. Коли вона з'явилася, — сяюча, в блідо-зеленій сукні, він підвівся і поцілував її прохолодну руку, як завжди

робив при недільній ранковій зустрічі. Сліпуче горіла на сонці срібна цукорниця. Потім вона повільно згасла. Спалахнула знову.

— Невже майданчики не висохли? — спитала Марта.

— Три дні йшла злива, — відповів він, продовжуючи рухати очима рядками газети. — І сьогодні — погода невірна. У Єгипті знайшли в гробниці іграшки та троянди — їм три тисячі років...

— Ти написав про кімнати? — Він закивав, не зводячи очей, і продовжував кивати за інерцією, все тихіше.

Кивай... кивай... це тепер не має значення. Франц чудово плаває, — це тобі не теніс. Він народився на великій річці. Вона теж народилася на великій річці, — може триматися на воді годинами... горілиць, бувало, лежить, вода колише, добре, прохолодно... І ці думки ковзали з якоюсь витонченою плавністю, без поштовхів, без зусилля. Не вигадувати треба було, а лише виявляти те, що вже намітилося.

Він шумно склав газету і сказав:

— Вийдемо, погуляємо... А? Як ти вважаєш?

— Іди один, — відповіла вона. — Мені треба деякі листи написати.

Він подумав: а що, коли її попросити, ніжно попросити? Сьогодні вільний ранок. В якійсь повіки разів...

Але якось так вийшло, що він нічого не сказав. Через хвилину Марта з тераси побачила, як він, з макінтошем на руці, відчиняє хвіртку, пропускає вперед Тома, як даму, віддаляється, закурюючи на ходу.

Деякий час вона сиділа зовсім нерухомо. Горіла і згасала цукорниця. Раптом на скатертині з'явилася сиза цятка, розпливлася, — потім поруч інша, третя; крапля впала їй на руку; вона встала, дивлячись. Покоївка почала поспішно прибирати посуд, скатертину, теж поглядаючи на небо. Марта пішла до хати. Десь брязнуло вікно. Покоївка, вже вся мокра, тримаючи скатертину в оберемку, сміючись і бурмочучи, метнулася з тераси на кухню. Марта стояла посеред потемнілої вітальні, пригладжуючи скроні і посміхаючись. Вона зачекала ще кілька хвилин. Все кругом дзюрчало, шелестіло, дихало. Вона подумала, чи не попередити спершу по телефону, але нетерпіння її було таке жваве, що возитися з телефоном здалося зайвою тратою часу. Вона швидко пішла в передню, одягла, зашарудівши, гумове пальто, схопила парасольку. Фріда принесла їй зі спальні капелюх та сумку. «Чекали б, — сказала Фріда, — дуже сильний дощ». Вона засміялася, сказала, що йде на пошту. Дощ забарабанив по тугому шовку парасольки. Стукнула хвіртка, оббризкавши руку. Вона швидко пішла дзеркальною панеллю, поспішаючи до стоянки таксомоторів. І раптом щось трапилося. Сонце з розмаху вдарило по довгих струменях дощу, скосило їх, — струмені стали одразу тонкими, золотими, беззвучними. Знову і знову розходилося сонце, — і розбитий дощ уже літав окремими вогненними краплями, ліловою синявою відливав асфальт, — і стало раптом так світло і спекотно, що Драйєр на ходу скинув макінтош, а Том, трохи потемнілий від дощу, одразу пожвавішав, і піднявши хвіст трубою, пішов походом на руду таксу. Том і такса, обидва бажаючи один одного понюхати під хвіст, досить довго оберталися на одному місці, поки Драйєр не свиснув. Ішов він повільно, поглядаючи на всі боки, бо потрапив у досить цікаві місця, де бував рідко, хоча це знаходилося неподалік будинку. Подекуди будувалася вілла, або височіла нова величезна будівля, ніби складена з тих рожевих, ладних кубів, з яких діти будують будинки. А навколо блищали на мокрому сонці зелені ділянки, акуратні городики, де там і там круглився тілесного кольору гарбуз. Потім знову почався кусок

міста — старший, та сіріший, — і раптом з якоїсь пивної, витираючи долонею рота, вийшов Франц.

— Несподіваний випадок, — вигукнув Драйєр, тримаючи племінника за ґудзик. — Так, так... Ось воно що. Випадок. Ти що тут робиш? Пиячиш?

Франц мляво посміхнувся. Вони пішли поряд. Глибоко сяяли калюжі.

Їм майже ніколи не доводилося бути вдвох, розмовляти віч-на-віч. Драйєр тепер відчув, що їм рівно нема про що говорити. Це було дивне почуття. Він спробував його зрозуміти собі. Так, дійсно, — він завжди бачив Франца вдома, за вечерею, в присутності Марти, — і Франц природно підходив до звичайної обстановки, займав давно відведене йому місце, — і Драйєр з ним не говорив інакше, як жартівливо-недбало, — не думаючи про те, що каже, приймаючи Франца ніби на віру серед інших, знайомих предметів та людей. Таємну свою сором'язливість, невміння говорити з людьми до душі, просто і серйозно, Драйєр знав чудово. Зараз його і лякало і смішило мовчання, яке настало між ним та Францем. Він не мав жодного уявлення, як це мовчання перервати. Він кашлянув і скося глянув на Франца. Франц ішов, дивлячись собі під ноги. Він був, мабуть, напідпитку.

— Я тут мешкаю поблизу, — сказав Франц, і зробив невизначений рух рукою. Драйєр на нього дивився. «Нехай дивиться, — думав Франц. — Все безглуздо у житті, — і ця прогулянка теж безглузда. Але тільки краще, щоб говорилося що-небудь, — все одно що...»

— Так, так, — сказав Драйєр. — Ти ось, до речі, якраз покажеш мені свою обитель. Дуже цікаво.

Франц кивнув головою. Мовчання. Сподіваючись, він вказав рукою праворуч, — і обидва мимоволі прискорили крок, — щоб дійти до повороту, щоб зробити хоч один не зовсім безцільний рух: — повернути праворуч. Том теж мовчав. Він не дуже любив Франца.

«Однак, — усміхнувся Драйєр, — це не діло! Потрібно йому щось розповісти».

Він подумав, чи не розповісти йому про електричні манекени; тема, точно, була цікава. Цілий тиждень винахідник просив його не заходити до майстерні, — хотів, мовляв, влаштувати сюрприз, — а днями, зі скромною гордістю, — покликав. Скульптор, схожий на вченого, і професор, схожий на художника, здавалися також надзвичайно задоволеними собою. І не дивно. Винахідник розсунув за шнур чорну завісу; і з бокових дверей ліворуч вийшов блідий чоловік у смокінгу, пройшов з тією особливою ніжною повільністю, якою відрізняється хода лунатиків або рух людей у затриманому кінематографі, — і пішов у бічні двері праворуч. За ним слідом пройшли: бронзуватий хлопець у білому, з ракеткою в руці, і представницький пан у добре пошитому сірому костюмі, з портфелем під пахвою. Щойно останній встиг піти у двері праворуч, як уже ліворуч знову вийшов блідий чоловік у смокінгу — а потім знову — тенісист, ділок з портфелем, знову смокінг — і так далі, без кінця. Ах, як вони чарівно рухалися!.. Так повільно і все ж розмашисто, гнучко і все-таки трохи стилізовано... обличчя були зроблені напрочуд — м'які на вигляд, з живим переливом на щоках. І потім винахідник щось таке там зробив, — і вже постаті почали проходити інакше, — назустріч один одному, причому через раз чоловік у смокінгу зупинявся посередині, робив обережний рух ногами, начебто показував танцювальний прийом, і потім, повільно округливши руку, немов вів невидиму даму, повертався і повільно йшов.

Але як розповісти Францу про це? У жартівливому вигляді вийде нецікаво, а якщо серйозно, то він мабуть не повірить, достатньо він ловив його на таких штучках. Раптом у

нього майнула рятівна думка: адже Франц ще не знає, що його везуть до моря, треба порадувати його. Одночасно він згадав кінець анекдоту, гру слів, яку ніяк не міг пригадати напередодні. Спершу він розповів йому про море, приберігаючи анекдот до кінця. Франц пробурмотів, що він дуже вдячний. Драйєр пояснив йому, що купити для подорожі. Франц знову дякував. Загалом, йому було байдуже, їхати чи не їхати. Все безглуздо, страшно та темно. Вони наближалися до будинку. Драйєр вирішив, що розкаже анекдот уже у кімнаті Франца. То була згубна відстрочка: він його не розповів ніколи. Вони підходили до будинку дедалі ближче. «От», — сказав Франц і показав пальцем на одне з верхніх вікон. «Ну, увійдемо, увійдемо», — сказав Драйєр і пропустив Тома вперед. Вони почали підніматися сходами, де килим, як рослинність на горах, обривався на відомій висоті. Вони піднімалися довго. За цей час Марта встигла доштопати останню дірку в одному з білих шкарпеток Франца. Вона сиділа на старій кушетці і, схилившись над штопкою, надувала губи. Чекала вона на Франца вже чверть години, принаймні. Хазяїн сказав, що він зараз повернеться, хоча насправді дідусь навіть не знав, чи вдома Франц, чи ні. Марта встала, щоб скласти шкарпетки в ящик. Вона вже була в тих червоних нічних туфельках, які їй подарував Франц. І раптом вона прислухалася, затамувавши подих. «Прийшов», — подумала вона і блаженно зітхнула. У коридорі, по лінолеуму, раптово пробігли дріботливі нелюдські кроки, і перетворилися на уривчастий гавкіт. «Тихіше, Томе, — сказав знайомий, веселий голос, — ти не в себе». — «Прямо, — і другі двері праворуч», — сказав голос Франца. Марта кинулася до дверей, щоб повернути ключ у замку. Ключ був із іншого боку. «Сюди?» — спитав Драйєр приголомшливо близьким голосом. Тоді вона всім тілом уперлася у двері, тримаючи ручку. Ручка туго рушила. Вона пригорнулася міцніше. Двері здригнулися. Том знизу пирхав у щілину. Двері здригнулися знову. Марта послизнулася, і одна п'ята вийшла з червоного черевичка. Вона знову вперлася. «В чому справа? — сказав голос Драйєра, — у тебе двері не відчиняються». Ручка підвелася. Потім знову туго опустилася, незважаючи на зусилля Марти. Це, очевидно, Франц взявся до справи, Том раптом радісно загавкав. Франц щосили натиснув на двері. «Дурень», — холодно подумала Марта, — і знову заковзала. Червона туфелька зіскочила з ноги і від'їхала. Двері прочинилися на дюйм. Вона гримнула плечем, натиснула. Франц бурмотів: «Нічого не розумію... Це, можливо, мій господар жартує...» Том пирхав і гавкав. Драйєр посміювався і радив викликати поліцію. Марта відчула, що вже не може тримати двері. Раптом мовчання і тонкий, сиплий голосок: «Там, здається, ваша маленька подруга...»

Драйєр обернувся. Скуйовджений, бровастий дідусь з чайником у руці стояв наприкінці коридору. Марта почула вибух реготу, регіт почав віддалятися. «Дуже добре, дуже добре, — стогнав Драйєр, уже стоячи у передпокої. — Ось ми, значить, які... дуже добре...» Він підморгнув, тицьнув Франца в живіт і вийшов. Том стрімголов помчав униз сходами. Франц, похитуючись, з одеревілим обличчям, повернувся коридором, відчинив двері, що вже полегшали. Марта, рожева, трохи розпатлана, важко дихаючи, без однієї туфлі, ніби після бійки, стояла, спираючись на спинку крісла.

Вона бурхливо обійняла Франца; сяючи і сміючись, почала цілувати його в губи, в ніс, в окуляри, посадила його на ліжко, поруч із собою, чомусь дала йому випити води, — і коли він, нарешті, мляво похитнувшись, упав головою до неї на коліна, почала гладити його по волоссю і тихо, неквапливо пояснювати єдину, сяючу розгадку.

Додому вона повернулася до приходу чоловіка і потім, насмішкувато жмурячись на собаку, поскаржилася йому, що вимокла дорогою на пошту, зіпсувала нові туфлі.

— Ну й історія, — сказав він, зробивши круглі очі, — наш Франц... уяви собі тільки... — Він довго сміявся і хитав головою, поки не розповів їй, у чому річ. Образ його довготелесого, досить похмурого племінника, що обіймає миловидну, мліючу прикажчицю, був дуже смішний. Чомусь він згадав Франца, що в лілуватих підштаниках стрибав на одній нозі, і йому стало ще веселіше.

В перший же раз, як Франц прийшов вечеряти, він почав тонко знущатися з нього. Франц давно обмертвів, — тільки повертав туди-сюди обличчя, наче одержуючи по щоках невидимі удари. Марта пильно дивилася на чоловіка.

— Мій любий Франце, — говорив Драйєр проникливим голосом. — Може, тобі зараз не хочеться їхати з міста? Ти скажи прямо. Адже я твій друг, я все зрозумію і пробачу...

А то він звертався до дружини і недбало розповідав: «Я, знаєш, найняв детектива. Він повинен стежити за тим, щоб мої прикажчики вели аскетичне життя, а головне... — Раптом він притискав долоню до рота, як людина, яка сказала зайве, скоса дивилася на Франца, — і, кашлянувши, говорив навмисне заспокійливим тоном: — Я, звичайно, пожартував. Ти розумієш, Франце, я по-жар-тував...»

До від'їзду залишалося лише кілька днів. Марта була така щаслива, така спокійна, що ніщо вже не могло її хвилювати. Витончені глузування Драйєра мали скоро скінчитися — як і все інше — його погляд, хода, палкий запах. Тільки одне — те, що дирекція готелю, користуючись канікулярним напливом, запросила за дві кімнати суму колосальну, безсоромну, — тільки це ще могло її дратувати. Вона пошкодувала, що відсторонення Драйєра обійдеться так дорого, особливо тепер, коли треба було берегти кожен гріш: того й дивись, він встигне за ці кілька днів занепасти весь свій статок. Деякі підстави для таких побоювань були. Величезний будинок, який Драйєр купив для переселення туди магазину, — раптом здався йому непридатним — треба було багато перебудувати, вдосконалити, — і йому вже розхотілося розширювати магазин; і так добре, тільки зайва метушня. Невигідно куплений будинок стирчав в уявленні Драйєра як щось велике, збентежене і зовсім непотрібне. Деякі його акції нервували. Банківська контора, що належала йому другий рік, працювала непогано, але він перестав до неї відчувати довіру. Марта не могла добитися від нього подробиць, але відчувала недобре, і водночас її якось дивно задовольняло, що саме тепер, коли йому доведеться зникнути, Драйєр ніби втратив ту жвавність комерційної уяви, ту зухвалу заповзятливість, завдяки яким він розбагатів.

Вона не знала, що в ці дні Драйєр потихеньку розпочав цікаву справу зі штучними манекенами. Винахід можна було продати за добрі гроші — аби зачарувати покупця. Мав незабаром приїхати якийсь американець. «Продати і — точка, — думав Драйєр. — Добре було б продати і весь магазин...»

Він таємно усвідомлював, що комерсант він випадковий, несправжній, і що по суті кажучи, він у торговельних справах шукає те саме, — те летюче, спокусливе, різнокольорове щось, що міг би він знайти в будь-якій галузі життя. Часто йому малювалося життя, повне пригод і подорожей, яхта, складний намет, пробковий шолом, Китай, Єгипет, експрес, що пожирає тисячу кілометрів без перепочинку, вілла на Рив'єрі для Марти, а для нього музеї, руїни, дружба зі знаменитим мандрівником, полювання в тропічних джунглях. Що він бачив і досі? Так мало, — Лондон, Норвегію, кілька середньоєвропейських курортів... Є стільки книг, яких він не може навіть уявити. Його покійний батько, скромний кравець, теж мріяв бувало, але батько був бідняк. Дивно, що гроші є, а мрія залишається мрією. Й іноді Драйєр думав, що якщо з таким хвилюванням

він сприймає всяку дрібницю життя, яким зараз живе, то що ж було б там, у сяйві перебільшеного сонця, серед нечуваної природи?.. Ось навіть цей звичайний літній від'їзд трохи його хвилював, хоч він вже побував на тому строкатому пляжі.

Марта готувалася до від'їзду плавно, суворо та блаженно. Притискаючи до себе Франца, вона шепотіла, що вже недовго чекати, що мучитися він не повинен. Вона стежила за тим, щоб у нього все було для морського курорту — чорний купальний костюм, купальні туфлі, смугастий халат, сині окуляри, дві пари фланелевих штанів, запас хусток, шкарпеток, рушників. Драйєр придбав величезний гумовий м'яч та плавальні бульбашки. Марта накупила безліч легких, світлих речей, — без особливої, втім, старанності, бо знала, що скоро доведеться їй носити жалобу. Напередодні від'їзду вона з хвилюванням оглянула всі кімнати в будинку, меблі, посуд, картини, говорячи собі, що ось, за зовсім короткий час, вона повернеться сюди вільною і щасливою. І цього дня Франц показав їй листа, щойно отриманий ним від матері. Мати писала, що Еммі виходить заміж за рік. «Через рік, — посміхнулася Марта, — за рік, мій любий, буде й інше весілля. Ну, підбадьорсь, не дивися в одну цятку. Все добре».

Останній раз вони зустрічалися в цій убогій кімнатці, яка вже мала вигляд насторожений, неприродний, як це завжди буває, коли кімната, особливо маленька, розлучається зі своїм мешканцем назавжди. Червоні туфельки, вже пошарпані, Марта забрала до себе додому і сховала в скриню. Скатеречки та подушки нікуди було подіти, і, згнітивши серце, Марта порадила подарувати їх господареві. Кімнатка набирала все більш натягнутого виразу, ніби відчувала, що про неї говорять. Гола жінка на олеографії востаннє одягала свою шовкову панчошу, візерунки шпалер, капустоподібні троянди, правильно чергуючись, доходили з трьох боків до дверей, але далі рости було нікуди, піти з кімнати вони не могли, як не можуть вибратися з тісного кола смертні, чудово узгоджені, але на полон приречені думки. З'явилися в кутку дві валізи, одна краща, зовсім нова, інша гірша, походження нестоличного, але теж — свіженька. Все, що було в кімнаті живого, особистого, людського, пішло в ці дві валізи, які завтра зранку поїдуть невідомо куди.

Увечері Франц не пішов вечеряти. Він замкнув на ключ валізи, відчинив вікно і сів із ногами на підвіконня. Якось треба було пережити цей вечір, цю ніч. Найкраще не рухатися, намагатися не думати ні про що, слухати далекі ріжки автомобілів, дивитися на линиячу синяву неба, на дальній балкон, де горить лампа під червоним абажуром і, схилившись над освітленим столом, двоє грають у шахи. Що буде завтра, післязавтра, через три, чотири, п'ять днів, Франц уявити не міг. Холодний блиск і більше нічого. Він знав, що проти цього блиску не можна йти. Буде так, як вона сказала. Панічний трепет, як блискавиця, пройшов у його думках. Може, ще не пізно — написати матері, щоб вона приїхала, щоб забрала його... Що це було в неділю? ах, так — доля трохи не врятувала... Написати, або захворіти раптово, — або, ось, трошки нахилитися вперед, втратити рівновагу і кинутися назустріч панелі, що жадібно підскочила... Але блискавиця згасла. Буде так, як вона сказала.

Весь скорчений, без піджака, в потемнілих окулярах, він сидів, обійнявши коліна, на підвіконні, не рухаючись, не повертаючи голови, не змінюючи положення стегон, хоч боляче впивався поріг рами, і голову облітав похмурий комар. В кімнаті було вже зовсім темно, але світла не запалював. Там, на балконі, давно скінчилася шахова партія. Вікна згасли. Пізніше йому стало холодно, і він повільно перебрався на ліжку. Об одинадцятій дідусь-господар беззвучно пройшов коридором. Він прислухався, глянув на двері Франца

і потім пішов до себе. Він чудово знав, що ніякого Франца за дверима немає, що Франца він створив легким помахом уяви, — але ж треба було жарт довести до кінця, — перевірити, чи спить його випадкова вигадка, чи не палить він ночами електрику. Цей довготелеса вигадка в черепахових окулярах вже порядком йому набридла, час його знищити, змінити новою. Одним помахом думки він це і влаштував. Хай буде це останньою ніччю вигаданого мешканця. Він припустив для цього, що завтра перше число, і йому самому здалося, що все цілком природно: мешканець ніби сам захотів з'їхати, уже все заплатив, все честь честю. Так, винайшовши потрібний кінець, Менетекелфарес написав до нього все те, що мало, в минулому, до цього кінця привести. Бо він чудово знав, що весь світ — власний його фокус, і що всі ці люди — Франц, подруга Франца, галасливий пан із собакою і навіть його ж, фаресова, дружина, тиха бабця в наколці (а для посвячених — чоловік, літній його співмешканець, учитель математики, який помер сім років тому), — все тільки гра його уяви, сила навіювання, спритність рук. Та й сам він будь-якої хвилини може перетворитися — на сороконіжку, на турчанку, на кушетку... Такий уже був він чудовий фокусник, — Менетекелфарес...

Гримнув будильник. Франц, з криком захищаючи руками голову, зістрибнув з ліжка, кинувся до дверей і тут зупинився, тремтячи, короткозоро озираючись і розуміючи вже, що нічого особливого не трапилось, а просто — сім годин ранку, димчастий ранок, горобець, через півтори години йде поїзд...

Був він чомусь у денній білизні, у шкарпетках, огидно спітнів за ніч. Чиста білизна покладена, — та й не варто, не варто міняти. На умивальнику валявся тонкий уже прозорий шматочок фіалкового мила. Він довго нігтем зіскрібав з нього волосину, що пристала, волосина змінювала свій вигин, але не хотіла сходити. Під ніготь забилося мило. Він почав мити обличчя. Волосся пристало до щоки, потім до шиї, потім раптом залоскотало губу. Напередодні він здуру вклав рушник. Подумав і витерся кінцем постільного простирадла. Голитися не варто, — це можна по приїзді. Зірниця жаху майнула, тремтіння пройшло по спині. І знову стало душно та глухо. Щітка укладена, але є кишеньковий гребінець. Волосся в лупі, лізе. Він став застібати гудзики зім'ятої сорочки. Нічого, — зійде. Але білизна липла до тіла, зводила з розуму вкрадливими дотиками. Намагаючись нічого не відчувати, він квапливо начепив м'який комірець, що одразу обхопив шию, як холодний компрес. Зазубрений, погано підпиляний ніготь зачепив за шовк краватки. Він похолов і довго смоктав палець. Штани за ніч потворно зім'ялися, — валялися біля ліжка на підлозі. Платтяна щітка покладена, — і Бог із нею. Так зійде. Остання катастрофа трапилася, коли він одягав черевики: порвалася тасьма. Довелося її перетягнути, вийшло два коротенькі кінці, з яких було важко зробити вузол. Дивна річ: речі не любили Франца. Нарешті, він був готовий, подивився на будильник, — так, настав час їхати на вокзал. Його нудило. Чому йому не дали сьогодні кави? З млявою тугою, з глухою огидою він оглянув стіни; плюнув у відро і потрапив повз. Довелося відкрити одну з валіз і засунути туди будильник, загорнутий у клаптик газети. Він одягнув макінтош, капелюх, здригнувся, побачивши себе в дзеркалі, підхопив валізи і, злегка похитнувшись, стукнувшись об одвірок дверей, немов незграбний пасажир у швидкому поїзді, вийшов у коридор. У кімнаті залишилося лише трохи брудної води на дні тазу.

У коридорі він зупинився, вражений неприємною думкою: треба було попрощатися з господарем. Він опустив на підлогу валізи і, поспішаючи, постукав. Жодної відповіді. Він штовхнув двері й увійшов. Посеред кімнати, до нього спиною, на звичайному місці сиділа старенька, обличчя якої він не бачив ніколи. «Я їду, я хотів попрощатися», — сказав він,

підійшовши до крісла. Раптом він завмер і, як смерть, зблід. Жодної старенької не було: просто — сивий перучок, одягнений на палицю, в'язана хустка. Він з тремтінням збив усю цю махину на підлогу. Запурхав сірий пил. З-за ширми вийшов дідусь-господар. Він був зовсім голий і тримав у руці паперове віяло. «Ви вже не існуєте», — сказав він сухо і вказав віялом на двері. Франц мовчки вийшов. На сходах у нього закружляла голова, і він постояв якийсь час, опустивши валізу на щабель, вчепившись у поручні. Нарешті будинок розкрився, випустив його і стягнувся знову.

РОЗДІЛ XII

На першому місці, звісно, було море, легке, сизе, з розмазаним горизонтом, а над ним — хмарки, що пливли гуськом, однакові, всі в профіль. Потім увігнутих півколом йшов пляж, з тісним натовпом смугастих будок, особливо згущених там, де починався мул, що йшов далеко в море. Іноді одна з будок нахилилася і переповзала на інше місце, як червоно-білий скарабей. Вздовж пляжу йшла висока кам'яна набережна, обсаджена з боку пляжу акаціями, на чорних стовбурах яких після дощу оживали равлики, що налипали, витягували з круглого зав'язу чуйні прозоро-жовті ріжки. Вздовж набережної білили фасади готелів. Кімната подружжя Драйер виходила балконом на море. Кімната Франца виходила надвір, що йшла паралельно набережної. Далі, з іншого боку вулиці, тяглися готелі другого сорту, далі — знову паралельна вулиця та готелі третього сорту. П'ять-шість таких вулиць, і що далі від моря, то дешевше, наче море — сцена, а ряди будинків — ряди в театрі, крісла, стільці, а там уже й стоячі місця. Назви готелів так чи інакше намагалися натякати на присутність моря. Дехто це робив із самовдоволеною відвертістю. Інші надавали перевагу метафорам, символам. Попадалися жіночі імена. Одна була вілла, яка називалася чомусь «Гельвеція», — іронія чи омана. Що далі від пляжу, то назви ставали поетичнішими.

Все це його дуже розважало. Залишивши дружину та племінника на терасі кафе, він ходив лавками, розглядав листівки. Вони були ті самі. Найбільше діставалося людської огрядності. Облу громаду в смугастому трико вщипнув краб, і володарка громади мліє, вважаючи, що це рука сусіда — щуплого чепуруна в канотье. Пливе товстун на спині, і куполом здіймається над водою червоне пузо. Накрохмалений вусач дивиться через скелю на гіперболу у купальному костюмі. Та ж гіпербола в інших положеннях, поцілунок на заході сонця, півкулі, видавлені в піску, «привіт з моря»... Але особливо його бавили і зачіпали листівки фотографічні. Вони були зняті Бог знає, як давно. Той самий пляж, ті самі кошики; але пані в плечистих блузах, у довгих спідницях пляшкою, чоловіки, як перукарські реклами... Ці розфуфирені дітлахи тепер купці, інженери, чиновники...

Лавки обвіював морський вітерець. Суміш морського повітря та антикварної погані: рамочки з раковин і перламутру, рогаті раковини, барометри та мундштуки, черепашки в рожевих кисейних мішечках, картини, — творіння місцевих мариністів, маслянистий стовп місяця або цукрове вітрило серед прусської синьки. І ні з того, ні з цього Драйєрові стало сумно.

По пляжу, пробираючись між фортечних валів, що оточували кожну будку, кудись поспішаючи, щоб цією поспішністю довести ходкість товару, йшов зі своїм апаратом жебрак фотограф і репетував, надриваючись: «Ось прийде художник, ось прийде художник Божою милістю!»

На порозі лави, де чомусь продавалися лише китайські вироби, шовка, вази, чашки — і кому це все потрібно на березі моря? — стояв день-денний незагорілий чоловічок і, дивлячись на гуляючих, даремно чекав на покупця.

У кафе Марті дали не те тістечко, яке вона замовила, і Марта розлютилася, довго кликала лакея, — і тістечко (прекрасний шоколадний еклер) лежало на тарілці, самотнє, непотрібне, незаслужено ображене.

Лише чотири дні були вони тут, — а вже кілька разів Драйєр відчував цей ніжний наплив смутку. Правда, це бувало з ним і раніше («Чутливість егоїста, — казала колись Еріка: — ти можеш не помітити, що мені сумно, ти можеш образити, принизити, — а ось тебе чіпають дрібниці...»), але тепер траплялося це якимось по-особливому. Сонце, чи що так розніжило його, чи він, можливо, старіє, щось минає, чимось сам він схожий на фотографа, чиїх послуг ніхто не хоче...

У ніч із четвертого на п'яте він погано спав. Напередодні сонце, під виглядом ніжності, так роздерло йому спину, що, мабуть, кілька днів не можна буде ходити в купальному костюмі. Вони грали в м'яч, стоячи по стегна у воді, — він, Марта, Франц, ще двоє молодих людей, один — танцмейстер, інший — студент, син хутровика. Танцмейстер м'ячем збив Францу сині окуляри — дуже всі сміялися, окуляри мало не потонули.

Потім Франц і Марта попливли, — далеко, далеко, — він стояв і дивився з пляжу, а поряд якась незнайома старенька в одній спідній білизні страшенно чомусь хвилювалася. Треба неодмінно навчитися плавати. Ось пройде спина, і треба буде почати серйозно. Здорово палить. Ніяк не ляжеш зручно.

Він спробував змусити себе заснути, але як тільки він заплющував очі, він бачив воронку, яку вони викопали, щоб будка стояла затишно, напружену волохату ногу Франца, що копав поруч, потім неможливо-яскраву сторінку книги, яку він намагався читати, лежачи на сонці... Ах, як горить спина! Марта сказала: «Завтра пройде... неодмінно... назавжди...» Так, звичайно, — шкіра зміцніє. Завтра вранці потрібно виграти парі. Дурне парі. Марта таких речей не розуміє. Звичайно, якщо він піде лісом, то дійде скоріше, ніж вони доїдуть човном. Лісом кілометрів зо два... Човен має описати півколо... Одним словом, завтра це буде доведено.

Щоб заснути, він уявив цей довгий буковий ліс уздовж смуги довгого порожнього пляжу, — ліс тягнеться, пляж тягнеться, далеко позаду залишилася купка будок, будинки зникли за луками, ліс тягнеться, тягнеться порожній пляж...

Він зітхнув і обернувся на інший бік. Тепер він бачив темну голову Марти, горб її перини. Щойно думки були такі цікаві, — і ось — хвиля смутку. Адже тільки простягти руку, і торкнеш її волосся. А не можна. Є гроші, а мандрувати не можна. Чекають на нього, не дочекаються — у Китаї, Італії, Америці. Незабаром має приїхати американець. Цікаво, чи сподобаються йому ляльки? Кажуть, доволі неакуратний пан. Ні, завтра не можна буде купатися, — ох, спина... просто пожежа. Добре буде у лісі. Не сплутати місце, де стежка повертає до пляжу, — до цієї горезвісної скелі. Півгодини ходьби — максимум. Чи не пішов би завтра дощ. Барометр падає, падає...

Коли він нарешті почав хропіти, Марта підвелася на лікті, подивилася на вікно — чи не світає. Там, за вікном, стояв рівний, легкий, безперервний шум, наче десь далеко наповнювалася ванна. Вона відкинулася знову на подушку і, лежачи навзнак, почала дивитися на стелю, вичікуючи появи першої блідої смуги світанку. Вона подумала про те, чи спить Франц, чи може він спати цієї ночі.

Пізніше, вона обережно взяла зі столу годинник і подивилася на фосфористі стрілки та цифри, — скелет часу. Ще довго...

У належну годину Франц заворушився. Йому було сказано стати рівно о пів на восьму. Було рівно половина восьмого. «До обіду все вже буде скінчено», — подумав він машинально, — і не міг уявити ні обіду, ні наступного дня, — як не може людина уявити собі вічність.

Скрипучі зубами, він натягнув холодний, непросохлий за ніч купальний костюм. Кишені халата були повні піску. Він побив долоню об долоню і, тихенько прикривши за собою двері, пішов довгими білими коридорами. У шкарпетках парусинових туфель теж був пісок: тупа м'якість.

Марта та Драйер уже сиділи на своєму балконі, пили каву. День був безсонячний, біле небо, сіре море, баранці, невеселий вітерець. Марта налила Францу каву. Вона теж була у халаті поверх купального костюма. По волохатій синяві халата вилися помаранчеві візерунки. Вона притримала вільною рукою широкий рукав, коли простягла Францові чашку.

Драйер читав список курортних гостей, зрідка вимовляючи вголос смішне прізвище. Він був у синьому піджаку та сірих фланелевих штанях. Він одягнув світлу, ніжну, майже білу краватку, унікум, — але Марта сказала, що, мабуть, піде дощ, краватка зіпсується, тому він одягнув іншу — простіше, темніше. У таких дрібницях Марта зазвичай мала рацію. Драйер випив дві чашки кави і з'їв булочку з медом. Марта випила три чашки і нічого не з'їла. Франц випив пів чашки і теж нічого не з'їв. Балконом гуляв вітер.

— По-рох-шен-ковф, — вголос прочитав Драйер і засміявся.

— Якщо ти скінчив, підемо, — сказала Марта, підбираючи халат і намагаючись не стукати зубами. — А то ще полле дощ.

— Рано, душа моя, — простяг він і покосився на тарілку з булочками.

— Ходімо, — повторила Марта і встала. Франц підвівся теж.

Драйер подивився на годинник.

— Я все одно обжену вас, — сказав він, лукаво піднявши одну брову. — Ви обоє йдіть уперед. Я вам дам чверть годинки. Не шкода.

— Гарзд, — відповіла Марта.

— Подивимося, чия візьме, — сказав Драйер.

— Подивимося, — сказала Марта.

— ...Ваші весла чи мої ніжки, — сказав Драйер.

— Пусту, — я не можу вийти, — різко вигукнула вона, штовхаючись коліном і продовжуючи застібувати халат.

Драйер відсунув свій стілець. Вона пройшла.

— До того ж у Франца живіт болить, — сказав Драйер.

Франц, не дивлячись на нього, похитав головою. В окулярах, у строкатому халаті, він дуже скидався на японця.

— Ех ти, — японець, — сказав Драйер і взявся за другу булочку.

Грюкнули скляні двері. Тиша. Жуючи і обсмоктуючи медом забруднений палець, він глянув на біде величезне море. З балкона було видно шматок пляжу, неохайно, не зовсім прямо стояли будки. Човни наймаються десь осторонь, — праворуч... не видно звідси. Було холодно, нецікаво, без сонця. Але це не могло послабити приємне почуття, яке він відчував при думці про те, що дружина погодилася з ним пограти і не відмовилася в останню хвилину через погану погоду, як він потай боявся.

Він знову глянув на годинник. Вчора і третього дня саме в цей час телефонувала контора. Нині, мабуть, знову зателефонує. Бог із нею. Не варто чекати.

Він міцно витер губи, струсив крихти з колін і пройшов до себе в номер. Перед дзеркалом він зупинився, вийняв срібну щіточку, провів нею вправо та вліво вусами. Облупилася шкіра на носі. Некрасиво. Стукіт у двері.

Конторі таки вдалося його зловити. Драйєр поквапився до телефону. Поговоривши, він поквапився знову. Того й дивись вони у своєму човнику допливуть до першої скелі.

На набережній ще було пустувато. Двоє-троє таких же енергійних купальників, як його дружина та племінник, поспішали до пляжу. Але його не тягнуло купатися... У жодному разі... Холодно, хмари, море, як луска. Мимохідь він помітив вдалині човен. Він напружив зір і йому здалося, що він розрізняє халати Марти та Франца. Він прискорив крок, зрідка поглядаючи на біленький, мов нерухомий човен. Потім звернув у бічну вуличку, що веде до лісу.

Франц гріб, то похмуро схиляючи обличчя, то з розпачем дивлячись у небо. Марта сиділа біля керма. До того, як найняти човен, він на хвилину вліз у воду, щоб зігрітися. Промак. Мокрий костюм прилип до грудей, до стегон, до спини, зябли ноги, але Марта була надто схвильована і щаслива, щоб звертати увагу на такі дурниці. Населена будками частина пляжу повільно віддалялася. Човен став обминати широкий загин берега. Тяжко рипіли кочети.

— Ти все запам'ятав, любий?

Забираючи веслами, нахилиючись уперед, Франц кивнув — і знову почав падати навznak, туго відштовхуючи воду.

— ...Коли я скажу, тільки коли я скажу, — пам'ятаєш?

Знову похмурий нахил.

— Ти сидітимеш на носі, — пам'ятаєш?

Скрипнули кочети, хвиля підняла човен, Франц вклонився. Він намагався не дивитися на неї, — але дивився він на буре дно човна, вздовж якого лежала друга пара весел, — або закидав обличчя, — все одно він відчував Марту всією своєю істотою, — бачив, і не дивлячись, її синій гумовий чепчик, велике голе обличчя, широкий халат. І знав він точно, як це все буде, як Марта скаже пароль, як обидва веслярі встануть... човен гойдається... розминутися важко... обережно... ще крок... близькість... хиткість.

— ...Ти пам'ятаєш: усім тілом, одразу... — сказала Марта, і він повільно нахилився.

Вітер охоплював суворою вогкістю. У Марти на голих ногах дрібно пухирилась шкіра. Вона пильно дивилася на берег, на нескінченну бліду смугу пляжу, шукаючи те місце, біля гострої скелі, де вони повинні були пристати... Побачила. Натягла ліву мотузку керма.

Франц, з беззвучним стоном відкидаючись назад, почув раптом, як Марта хрипко засміялася, прочистила горло і засміялася знову. Хвиля підняла човен, бризнули весла, він зігнувся, напружився, краплі поту, незважаючи на морський холод, стікали в нього по скронях. Марта, — з волі хвилі, піднімалася і опускалася, тремтяча, великоока, на голих ногах дрібні волоски стояли дибки.

Вона дивилася на крихітну темну фігурку, яка раптом з'явилася на пустелі пляжу.

— Поспішай, — сказала вона, тремтячи і відтягуючи на грудях і стегнах холодне прилипле трико. — Поспішай. Він чекає.

Франц кинув весла, повільно зняв окуляри, повільно витер стекла об підлогу халата.

— Я тобі кажу, поспішай! — крикнула вона.

— Франц! Чуєш?

Тримаючи окуляри в руці, він глянув крізь стекла на небо, повільно начепив їх і взявся знову за весла.

Темна фігурка стала яснішою, з'явилося в неї обличчя, як кукурудзяне зернятко. Марта рухала корпусом туди-сюди, чи то повторюючи рухи Франца, чи то підштовхуючи човен.

Тепер уже ясно можна було розрізнити синій піджак, сірі штани. Він стояв розставивши ноги, підібравшись.

— Нічого не забудь, — пошепки сказала Марта. — Тільки коли дам знак... пам'ятай...

Вона м'яла в руках мотузку керма. Берег наближався. Драйер дивився на них і посміхався. На долоні він тримав плоский золотий годинник. Він прийшов на дванадцять хвилин раніше. На цілих дванадцять хвилин.

— З приїздом, — вигукнув він і сунув годинник назад у кишеню.

— Ти, мабуть, усю дорогу біг, — сказала Марта, важко дихаючи й озираючись.

— Як би не так. Ішов із прохолодкою. Навіть відпочивав дорогою.

Вона продовжувала озиратися. Пісок, далі піщаний скат, що обріс лісом. Ні душі довкола.

— Сідай у човен, — сказала вона. Човен трохи здригався від дрібних хвиль, що набігали. Франц мляво порався з веслами.

Драйер посміхнувся:

— Я повернуся тим самим шляхом. У лісі чудово. Зустрінемося біля нашої будки.

— Сідай, — різко повторила вона. — Ти трохи погребеш. Ти розжирів.

— Справді, душе моя, не хочеться... — простягнув він, дивлячись на неї бочком.

Марта рульовою мотузкою плескала себе по коліну. Він закотив очі, зітхнув і незграбно, з побоюванням став залазити в човен. Човен називався «Морська казка».

Франц вставив у кочети другу пару весел.

Драйер скинув піджак. Човен рушив.

І одразу хвилювання Марти пройшло. Вона відчула блаженний спокій. Здійснилося. Він у їхній владі. Пустельний пляж, пусте море, туманно. Про всяк випадок треба від'їхати подалі від берега. У грудях, у голові у неї була дивна, прохолодна порожнеча, ніби вологий вітер наскрізь продув її, вичистив усередині, сміття більше не залишилося. Дзвінкий холод. І крізь легкий дзвін вона чула безтурботний голос:

— Ти весь час влазиш у мої весла, Франце, — не можна так. Я розумію, звичайно, що думками ти далеко... Але все-таки треба бути уважнішими. Не можу я обертатися. Ось знову! Ти в лад, у лад... Вона тебе не забула. Ти їй, сподіваюся, залишив свою адресу? Раз, раз... Я впевнений, що сьогодні буде тобі листа. Ритм, — дотримуйся ритму!

Франц бачив його міцну потилицю, жовте пасмо волосся, злегка розпушені вітром, білу сорочку, що натягалася на спині... Але бачив він це як крізь сон...

— Ах, діти, — як було смішно в лісі! — говорив голос. — Буки, темрява, повилика. На доріжці такі чорні голі равлики, з поздовжнім різьбленням. Прямо самописні ручки. Дуже кумедно. Дотримуйся ритму.

Марта, напівзаплющивши очі, дивилася на його рухоме обличчя, яке вона бачила востаннє. Поруч із нею лежав його піджак, у ньому був годинник, щіточка для вусів, особлива зубочистка, гаманець. Їй було приємно, що годинник і гаманець не пропадуть. Тієї хвилини вона якось не подумала, що доведеться звичайно і піджак скинути у воду.

Це досить складне питання виникло лише потім, коли головне вже було здійснено. Тепер її думки текли повільно, майже млосно. Передчуття щастя було зараз чудове.

— Я, признатися, боявся, що веслування дратуватиме спину, — говорив голос. — Ти ось обіцяла, моя душе, що сьогодні минеться, — і справді краще. І веслувати можна. Сорочка чухає, це приємно.

Вони були досить далеко від берега. Накрапав дощ. На горизонті пухнастим хвостиком схилявся димок. Навколо човна дрібні хвилі, дзюрчачи, проливалися і пінилися.

— По суті кажучи, сьогодні мій останній день, — сказав Драйєр.

Франц вислухав це абсолютно байдуже: вже ніщо на світі не могло його потрясти. Але Марта глянула на чоловіка з цікавістю.

— Я мушу завтра раніше поїхати до міста, — пояснив він. — Мені щойно телефонували. Дня на три.

Дощ посилювався. Марта озирнулася на берег, потім подивилась на Франца. Можна було розпочати.

— Послухай, Курте, — сказала вона тихо, — мені хочеться погребти. Ти перейди на місце Франца, а Франц нехай сяде на кермо.

— Ні, вже постривай, моя душе, — сказав Драйєр і спробував зробити так, як робив Франц, — повести весла полум'ям по воді, на кшталт ластівки. — Я щойно розійшовся. Ми з Францем зігралися. Пробач, моя душа, — я тебе, здається, оббризкав.

— Мені холодно, — сказала Марта. — Будь ласка, встань і пусти мене.

— Ще п'ять хвилин, — сказав Драйєр і знову спробував ковзнути веслами, — і знову не вийшло.

Марта знизала плечима. Відчуття влади було приємне; вона була готова це відчуття продовжити.

— Ще двадцять п'ять ударів, — сказала вона з посмішкою. — Я буду рахувати.

— Облиш, не заважай... Я скоро тебе відпущу. Адже я завтра їду...

Йому раптом стало прикро, що вона не цікавиться, чому йому треба їхати. Мабуть, думає, що просто так — у звичайних конторських справах.

— Цікава комбінація, — сказав він недбало, спідлоба дивлячись на дружину.

Вона уважно ворушила губами.

— Завтра, — сказав він, — я одним махом зароблю тисяч сто.

Марта, яка рахувала удари весел, підвела голову.

— Винахід продаю. Ось які справи ми робимо!

Франц раптом залишив весла і почав витирати окуляри.

Йому чомусь здавалося, що Драйєр розмовляє з ним, і, витираючи окуляри, він кивав, мляво посміхався. Проте слів він не чув. Крім того, Драйєр сидів до нього спиною.

— Ти не думала, що я такий розумний, га? — питав Драйєр, лукаво примружившись на дружину. — Одним махом, — подумай!

— Ти, мабуть, так, — жартуєш, — сказала вона, насупившись.

— Слово честі, — простягнув він жалібно; — це дивовижна штука. Прямо сенсація. Продаю американцям.

— Що це — якась запонка чи підв'язки?..

— Таємниця, — сказав він. — А з твого боку безглуздо не вірити.

Вона відвернулася, кусаючи запеклі губи, і довго дивилася на обрій, де по вузькій світлій смузі звисала сіра бахрома зливи.

— Ти кажеш — сто тисяч? Це напевно?

Він кивнув і наліг на весла, відчувши, що весляр позаду знову почав працювати.

— А скажи, — запитала вона, продовжуючи дивитися убік, — це не затягнеться? Ці сто тисяч будуть у тебе за три дні, — не пізніше?

Він засміявся, не розуміючи, чому, ні з того, ні з сього, вона йому не вірить.

— Будуть, як продам, — сказав він, — а куплять напевно. Ручаюсь тобі. Потрібно зачарувати та приголомшити. Ми це вміємо.

Дощ то переставав, то знову лив, ніби примірявся. Драйєр, помітивши, як далеко вони від'їхали, став правим веслом повертати човен; Франц машинально табанив лівим. Марта сиділа задумавшись, язиком то обмацуючи задню пломбу, то проводячи по краях передніх зубів. І тут Драйєр сам запропонував їй повеслувати. Вона мовчки хитнула головою, шкрябаючи підошвою синьої купальної туфлі по мокрому дну човна. Дощ пішов сильніший, Драйєр крізь шовк сорочки відчував його приємний холодок. Йому було добре, весело, він з кожним помахом гріб краще, наближався берег, а он там, за вигином, — містечко будок на пляжі.

— Ти, значить, повернешся дев'ятого числа? Це напевно? — спитала Марта, холодно дивлячись на його промоклу сорочку, крізь яку, дивлячись на те, яка частина прилипла до шкіри, проступали то тут, то там тілесного кольору плями.

— Не пізніше дев'ятого, — сказав він, із задоволенням відкидаючись назад і знову змахуючи веслами.

Хлюпала злива. Халат Марти поважчав. Її наділяв щільний холод. Вона про це не думала. Вона думала про те, чи правильно вона чинить? Правильно. Немає нічого легше, ніж повторити таку поїздку. Зрідка вона поглядала повз чоловіка на Франца. Він, мабуть, здивований. Тільки цього не показує. Він втомився. У нього рота відкрита. Бідний мій. Зараз приїдемо, відпочинеш, вип'єш гарячого...

Човен вони здали на першій пристані і, по в'язкому піску, а потім по вузьких містках, піднялися на набережну, схилиючи голови під хлюпучим дощем. Втомлена, не дуже кваплячись, вона звалила з плечей набряклий водою, потемнілий халат, стягнула піском обліплі туфлі і потім зі слизовим шурхотом почала вилазити з клейкого трико. Драйєр, зовсім голий, жовтий, червоний, величезний, бурхливо тупцював по кімнаті, підстрибуючи, крекчучи і сильно розтираючи палаюче тіло великим волохатим рушником. Намагаючись не бачити жахливих червоних візерунків на його лопатках, не вдихати його вітру, вона накинула пеньюар, з огидою вимила ноги, натягла неприємно хрусткі панчохи, — і одразу так втомилася, що сіла на кушетку, сказавши собі, що почекає, поки він одягнеться і піде, — тоді їй буде вільніше рухатись. Він пішов, але вона все продовжувала сидіти, не рухаючись, відчуваючи дивну сонливість і міркуючи сама з собою, чи зняла вона те, що в неї було на голові — не капелюх, а ось такий купальний чепчик, — але не в змозі була підняти до скронь руки. А на душі було дивно добре, так спокійно. Правильно вчинила. Інакше було б нерозумно, необачно. Потім вона помітила, що вся тремтить і, знехотя вставши, з перервами, з дивними інтервалами млосності, почала одягатися.

Тим часом дощ не припинявся. Скляний ящик (на набережній перед кургаузом), де стрілка відзначала по ролику фіолетову криву атмосферного тиску, набула значення майже священне. До нього підходили, як до пророчого кристала. Але його не можна було умилостивити ні молитвою, ні стукотом нетерплячого пальця. На пляжі хтось забув відерце, і воно вже було повне дощової води. Зажурився фотограф, радів ресторатор. Все

ж таки ті обличчя можна було зустріти то в одному, то в іншому кафе. Надвечір дощ став дрібнішим. Драйер, затамувавши подих, робив карамболі. Пролунала звістка, що стрілка на один міліметр піднялася. «Завтра буде сонце», — сказав хтось і з почуттям вдарив у долоню кулаком. Незважаючи на дощову прохолоду, багато хто вечеряв на балконах. Надійшла вечірня пошта — ціла подія. Дощ нерішуче перестав. Під ліхтарями, що розпливалися від вогкості, почалося на набережній вечірнє пошаркування багатьох ніг. У курзалі були танці.

Вдень вона прилягла, — думала, зігріється, оживе, — але озноб був тут як тут. За вечерею вона з'їла півогірка, дві варені вишні — і більше нічого. Тепер у цій холодній оглушливій залі їй було якось дивно, ніби бальна сукня не так сидить, зараз розповзеться. Вона відчувала тугий, негріючий шовк панчіх, смужку підв'язки вздовж стегна. Їй усе здавалося, що ззаду, до голої спини, прилипло конфетті, — а все-таки й ноги, і спина були якісь чужі. Музика нею не опановувала, як завжди, а креслила по поверхні свідомості незграбну лінію, криву ознобу. При кожному русі голови від скроні до скроні, як кегельна куля, перекочувався щільний біль. Праворуч від неї сидів молодий танцмейстер, який все літо чорним метеликом літав з курорту на курорт, ліворуч — темноокий студент, син шановного хутровика, далі — Франц, Драйер. Вона чула, як Марта Драйер щось питає, на щось відповідає. Смак крижаного шампанського все залишався якось осторонь — шиплячі зірочки, які тільки кололи чужий язик, не задовольняючи її спраги. Вона непомітно взяла Марту Драйер за ліву кисть, намагаючи пульс. Але пульс був не там, а десь за вухом, а потім у шиї, а потім у голові. Навколо, виростаючи з рук танцюючих, на довгих нитках колихалися сині, червоні, глянсові кулі, і в кожному була вся зала, і люстра, і столики, і вона сама. Вона помітила, що Марта теж танцює, теж тримає кулю. Її кавалер, студент з індуськими очима, уривчасто і тихо їй освідчувався в коханні. Через якийсь нерухомий проміжок, під час якого повзли вгору колючі зірки шампанського, знову заколихалися кулі, і її кавалер, летючий танцмейстер, норювив, посміхаючись, торкнутися щокою її скроні і водночас обмацував її голу спину. Озноб зібрався в одне місце, став п'ятипалім. Коли музика завмерла, він забрав руку. Озноб знову розлився по всьому тілу.

Знову вона сиділа за столиком, поводила плечима, говорила ліворуч, говорила праворуч, перекочувався круглий головний біль. Їй здалося, що в окулярах у Франца пливуть червоні та сині плями, і вона вирішила, що це якимось чином відбиваються кулі, що коливаються над столом. Драйер нестерпно сміявся, ляскаючи долонею по столу і сильно відкидаючись. Вона простягла ногу під столом, натиснула. Франц здригнувся і підвівся, вклонився. Вона поклала руку йому на плече. Музика на мить пробилася через туман, дійшла до неї, оточила. Їй здалося, що все знову добре, бо це ж він, Франц, його руки, його ноги, його милі рухи.

— Ближче, ще ближче, — забурмотіла вона, — щоб мені було тепло...

— Я втомився, — тихо сказав він. — Я смертельно втомився. Будь ласка... не треба так...

Музика стала дибки і розсипалася. Вона рушила до столика. Навколо били в долоні. Музика воскресла. Повз неї ковзнув танцмейстер з яскраво-жовтою панночкою. Індуські очі студента майнули біля її обличчя, він кланявся, він запрошував. Вона бачила, як Марта Драйер пригорнулася до нього, рушила, закружляла.

Драйер і Франц залишилися сидіти самі. Драйер відбивав пальцем такт, і дивився на танцівників, і слухав сильний голос співачки, найнятої дирекцією. Співачка, невеликого

зросту, щільна, невесела, надриваючись репетувала, пританцьовуючи: «Монтевідео, Монтевідео, нехай не їде в той край мій Лео...», її штовхали танцюючі, вона без кінця повторювала несамовитий приспів, товстун у смокінгу, її співмешканець, шипів на неї, щоб вона вибрала щось інше, що ніхто не сміється, і з тугою Драйер згадував, що це "Монтевідео" він чув і вчора, і третього дня, і знову дивний сум на нього наринув, і він розгубився, коли раптом співачка осіклася і посміхнулася. Франц сидів поруч, спершись на стіл, і теж дивився на танцюючих. Був він трохи п'яний, ломило в плечах від ранкового веслування, було спекотно, комір розм'як. Його мучила величезна, приголомшлива туга. Хотілося йому лобом упасти на стіл і так лишитися навіки. Він відчував, що його мучать витончено, потворно мучать, вивертають навиворіт, — і немає кінця, немає кінця... Такої туги людина не витримує, щось має луснути, кістки нарешті хряснуть.

Він ніби зараз прийшов до тями, як хворий — на операційному столі, і відчув, що його ріжуть. Він подивився навколо себе, смикаючи мотузку кулі, прив'язаної до пляшки, і побачив віддзеркалення в дзеркалі — потилицю Драйера, що кивала в такт музики.

Він відвів очі, заплутався поглядом у ногах танцюючих і з жадібністю вчепився за сяючу синю сукню. Іноземка в синій сукні і засмаглий чоловік у старомодному смокінгу. Він давно помітив це подружжя, — вони мелькали, як повторний образ уві сні, як легкий лейтмотив, — то на пляжі, то в кафе, то на набережній. Але тільки тепер він усвідомив цей образ, зрозумів, що він означає. У дами в синьому був ніжно-нафарбований рот, ніжні, наче короткозорі очі, і її наречений чи чоловік, великолюбий, із залізами на скронях, усміхався їй, і в порівнянні із засмагою зуби у нього здавались особливо білими. І Франц так позаздрив цьому подружжю, що одразу його туга ще дужче розрослася. Музика зупинилася. Вони пройшли повз нього. Вони голосно говорили. Вони говорили зовсім незрозумілою мовою. І знову хвиля хлороформу, нещадна близькість Марти.

— Ваша тітка танцює, як богиня! — звернувся до нього студент, сідаючи поряд.

— Я дуже втомився, — відповів він. — Я сьогодні багато веслував. Веслувальний спорт дуже корисний.

Драйер тим часом говорив, посміюючись:

— А чи можна тебе запросити на один тур? Лише разок. Обіцяю тобі не наступати на ноги.

— Ходімо додому, — тихо сказала Марта. — Мені якось недобре...

РОЗДІЛ XIII

Моргаючи спросоння, в жовтій піжамі, розстебнутій на животі, Драйер вийшов на балкон. Сліпуче іскрилося мокре листя. Море було молочно-синювате, суцільно в граючих блискітках. Плями сонця тремтіли на перилах балкона, на сходах смішних сходів, що спускалися в сад. На мотузку сохнув купальний костюм дружини. Він повернувся до темної спальні, поспішаючи одягнутися, щоб їхати до столиці. Через три чверті години відходив автобус, який повезе його сільськими дорогами до станції. У напівтемряві він пополоскався у гумовій ванні. На балконі, пильно дивлячись у сяюче дзеркальце, поставлене на перила, із задоволенням поголився, трохи припудрив палаючі щоки. Знову повернувшись у напівтемряву, він бадьоро вдягнувся, вийняв із шапи міський капелюх.

З темряви постелі раптом виник голос Марти. «Ми зараз поїдемо кататися на човні, — пробурмотіла вона скоромовкою. — Ти зустрінеш нас біля скелі, — поспішай... поспішай...»

Драйєр, ляскаючи себе з боків, перевіряючи, чи все він розклав по кишенях, засміявся:

— Прокинься, моя душа. Я їду до міста.

Вона щось пробурмотіла ще, потім виразно сказала:

— Дай мені води.

— Я поспішаю, — сказав він, — сама візьмеш. Настав час тобі вставати, купатися.

Погода райська.

Він схилився над туманним ліжком, поцілував її у волосся і швидко вийшов зі спальні. До відходу автобуса треба ще встигнути випити кави.

Каву він пив на терасі кургауза. З'їв дві булочки з медом. Подивився на годинник і з'їв третю. Вже миготіли рясні купальні халати, розгорялося море. Закурюючи на ходу, він поспішив до площі, де вже гуркотів автобус. Поїхали.

Море залишилося позаду. Вже стрибали у воді, змахуючи голими руками, купальники. На всіх балконах був ніжний дзвін ранкових сніданків. Франц, машинально захопивши під пахву гумовий м'яч, прочовгав коридором, постукав у номер подружжя Драйєр. Мовчання. Він штовхнув двері. Штори були спущені. Марта ще спала.

Він зрозумів, що Драйєр уже поїхав. Потрібно тихенько піти. Нехай спить. Це добре. Можна спокійно полежати на пляжі.

Туманне ліжко рипнуло; потім пролунав тьмянний голос:

— Дай мені, будь ласка, води, — з млявою наполегливістю промовила Марта.

Він знайшов, у напівтемряві, на умивальнику графин, склянку, ненароком облив собі пальці, рушив зі склянкою до ліжка. Марта повільно підвелася, випростала голу руку, стала жадібно всмоктувати воду.

— Франц, іди сюди, — покликала вона тим самим невиразним голосом.

Він сів до неї на ліжко, похмуро передчуваючи, що зараз постукає покоївка.

— Я, здається, захворіла, — задумливо сказала вона, не підводячи голови з подушки і втомлено ловлячи його руку. — Сідай ближче. Знаєш, він повернеться за три дні. Маю, мабуть, жар. І важко дихати.

Вткнувшись у подушку, вона однією рукою обхопила його за шию, потягла.

— Зараз принесуть каву, — сказав Франц. — Вставай. Сьогодні сонце, а тут так темно.

Вона знову заговорила:

— Піди в аптеку, купи мені аспірину. Я ще трохи полежу. І скажи там, щоб відвели Тома, — він усе гавкає.

— Це не Том, це у сусідів собака. Що з тобою?

— Будь ласка, Франце... Я не можу встати. І накрий мене чимось.

Він знизав плечима і перетягнув на неї перину із сусіднього ліжка.

— Я не знаю, де тут аптека, — нерішуче сказав він.

— Ти приніс? — спитала вона. — Що ти приніс?

Він знову знизав плечима і вийшов. Аптеку він знайшов легко. Окрім трубочки аспіринних пігулок, він ще купив бритвенний клинок у конвертику. Ідучи назад до кургаузу, сонячною набережною, він кілька разів зупинявся, дивився вниз на пляж. Повз нього пройшло вже знайоме йому подружжя. Обидва були в халатах, йшли швидко, голосно говорили невідомою мовою. Він помітив, що вони глянули на нього і на мить замовкли. Потім, віддаляючись, заговорили знову, і йому здалося, що вони його обговорюють, навіть вимовляють його прізвище. Повіяв вітерець, зірвав папірець із трубочки в його руці. Він відчув дивну незручність, безпричинне почуття, що ось цей

проклятий щасливий іноземець, що поспішає до пляжу зі своєю засмаглою, чарівною супутницею, знає про нього рішуче все, — може, глузливо його шкодує, що ось, мовляв, юнака обплутала, приліпила до себе старіюча жінка, — гарна, мабуть, — а все-таки схожа на велику білу жабу. Він подумав, що безтурботні люди на морському курорті завжди проникливі, глумливі, зломовні. Йому стало соромно, він відчув свою тремтливу наготу, щойно прикриту шарлатанським халатом; замислився, потряс головою і, гидливо тримаючи в руці скляну трубочку з пігулками, повернувся до готелю. Він навіть не помітив, що втратив на набережній легкий папірець, у який трубочка була обгорнута; папірець ковзнув по набережній, ліг, знову ковзнув, обігнав подружжя, нещодавно помічене Францем; потім вітерець відніс папірець до лави біля спуску на пляж. Там її задумливо пробив вістрям тростини старий, що грівся на сонці. Що трапилося з нею далі — невідомо: тим, хто поспішав на пляж, ніколи не було за нею спостерігати. Піском опушені містки вели вниз до червоно-білих будок. Тягнуло швидше до сяючих складок моря. Містки обірвалися. Далі треба було йти по пухкому білому піску. Дізнатися про свою будку легко — і не лише за цифрою на ній: є предмети, які надзвичайно швидко звикають до людини, входять до її життя, просто й довірливо. Неподалік цієї будки була будка сімейства Драйєр; тепер вона порожня; ні Драйєра, ні його дружини, ні племінника... Навколо неї був величезний піщаний вал. Чужа дитина в червоних трусиках лізла по ньому, і пісок збігав іскристими цівками. Пані Драйєр була б незадоволена, що ось чужі діти лізуть і псують. За валом, усередині, на піску навколо будки, вчорашній дощ змішав сліди босих ніг. Неможливо було знайти, наприклад, великий відбиток Драйєра чи вузький, довгопалий слід Франца. Через деякий час підійшли танцмейстер і студент, побачили, що ще нікого немає, здивувалися і рушили далі. «Мила, приваблива жінка», — сказав один, а інший подивився через пляж на набережну, на смугу готелів, кивнув і відповів: «Вони, мабуть, зараз прийдуть. Ми можемо за десять хвилин повернутися». Але будка продовжувала пустувати.

Майнув білий метелик у боротьбі з вітром. Десь далеко кричав фотограф. Люди входили у воду, рухали в ній ногами, наче йшли на лижах. Потім спалах, пирхання, — попливли.

І одночасно всі ці морські образи — сині тіні будок на піску, блиск води, строкаті від піску і засмаги тіла, — ці образи, зібрані в один сонячний візерунок, їхали зі швидкістю вісімдесяти кілометрів на годину, затишно помістившись у душі у Драйєра, і тим самим наполегливіше вимагали до себе уваги, чим більше він сам, у довгому вагоні експреса, віддалявся від моря. Приємне, хвилююче передчуття справи, що чекала на нього в місті, якось опрісніло при думці про те, що ось, зараз, поки він, перетворившись уже на городянина, сидить у поїзді, — там, біля моря, на гарячому піску, — блаженство, відпочинок, свобода... І чим ближче під'їжджав він до столиці, тим привабливіше здавалося йому синє, спекотне, живе, що він залишав позаду себе.

Не сподобався йому американець, зовсім не сподобався. По-перше, він говорив англійською так, що нічого не можна було зрозуміти. По-друге, він мав важкий, золотий портсигар у вигляді двостулкової раковини. По-третє, він жодного разу не посміхнувся. Був він маленького зросту, прозоро-блідий, з рудою щетиною на голові і безперестанку підтягував шкіряний пояс штанів.

Під час вистави він мовчав. У тиші було чутно м'який шелестячий крок механічних фігур. Один за одним пройшли: чоловік у смокінгу, юнак у білих штанях, ділоз із портфелем під пахвою, — і потім знову в тому ж порядку. І раптом Драйєрові стало

нудно. Чарівність випарувалася. Ці електричні лунатики рухалися надто одноманітно, і щось неприємне було в їхніх обличчях — зосереджений і нудотний вираз, який він бачив уже багато разів. Звичайно, гнучкість їхня була щось нове, звичайно, вони були витончено і м'яко спрацьовані, — і все-таки від них тепер віяло млявою нудьгою, — особливо юнак у білих штанях був нестерпний. І, ніби відчувши, що холодний глядач позіхає, похмурі фігури, рухалися не так добре, одна з них — у смокінгу — збентежено сповільнила крок, втомилися й дві інші, їхні рухи ставали все тихішими, все дрімотнішими. Дві, падаючи від втоми, встигли піти й зупинилися вже за лаштунками, але ділок у сірому завмер посеред сцени, — хоч довго ще тремтів плечем і ляшкою, наче прилип до підлоги і намагався відірвати підшви. Потім він зовсім затих. Знемога. Мовчання.

І Драйєр зрозумів, що все, що могли дати ці фігури, вони вже дали, що тепер вони вже більше не потрібні, позбавлені душі, і краси, і значення. Він їм був невиразно вдячний за ту чарівну справу, яку вони виконали. Але тепер диво дивним чином видихнулося. Від їхньої ніжної сонності тільки нехлювало. Витівка набридла.

І байдуже він вислухав усе те, що почав говорити американець, що раптом перейшов на погану німецьку мову. Американець, розсіяно поклавши собі цукру в каву і передавши цукорницю Драйєру, говорив про те, що фігури, звичайно, дуже дотепні, дуже художні, але... Тут він вилучив з рук Драйєра цукорницю і, по не уважності, пустив у свою чашку ще партію шматочків. Драйєр, дивлячись на це з цікавістю, відчув, що ось, принаймні, щось цікаве, — єдина досі рисочка; її треба поексплуатувати. Американець казав, що фігури дуже художні, але що замінити ними живих манекенів («Та візьміть цукру», — сказав Драйєр) — справа ризикована. Можна, звичайно, створити моду на це (говорив американець, передаючи цукорницю), але така мода буде нетривала. Звичайно, винахід — цікавий, і дещо можна з нього витягти, але з іншого боку... І чим нудніше говорив американець, тим ясніше переконувався Драйєр, що винахід він прагне купити, що суму можна запросити грандіозну; але Драйєрові було однаково. Фігури померли.

Американець пішов телефонувати; на столику він залишив свій вигадливий золотий портсигар. Драйєр покрутив його в руках, дивуючись людському несмаку. Потім він усміхнувся. Треба було чимось винагородити себе за пережиту нудьгу. Ось захвилюється американець, заметушиться і потім засяє. Цікаво на це подивитись. Американець повернувся, Драйєр підвівся і обидва вийшли надвір. Драйєр думав, що ось він зараз захоче курити, і почнеться потіха. Але американець знову заговорив про фігури. Драйєр перебив його і почав розповідати про старовинного автомата-шахіста, який він бачив в одному провінційному музеї. Шахіст був одягнений турком. На розі вони розпрощалися. Умовились, де зустрітись завтра. Американець додав, що післязавтра ввечері їде до Парижа — так що справу треба вирішити, не відкладаючи... Драйєр, продовжуючи думати про шахіста і розмірковуючи про себе, чи можна, наприклад, побудувати механічного янгола, який би літав, — тихо пішов по вечірній вулиці. У глибині вулиці яскраво горів захід сонця. Підходячи до будинку, він побачив, що одне вікно — вікно спальні — палає золотим західним блиском. Золото... Він схаменувся, що чужий портсигар залишився у нього в кишені. Не біда, завтра можна буде віддати. Ще кумедніше вийде.

Після вечері він тихо зайнявся англійською мовою, зрідка потягуючи за невимовно ніжне вухо Тома, що лежав біля його ніг. У хаті було якось легко і порожньо без Марти. І

було дуже тихо, — і Драйєрові було навіть незрозуміло, чому так тихо, поки він не помітив, що всі годинники у хаті стоять.

У спальні було відкрито лише його ліжко; інше було, поверх ковдри, наглухо прикрите простирадлом. Біла, безлика постіль. Пустували полички туалету, і не було мереживного кола на скляній підставці. Відсутній довголегий негр, який зазвичай сидів на нічному столику. Драйєр загасив світло, і, оточений дивною тишею, непомітно заснув.

І вже о восьмій годині сизо-блакитного липневого ранку, не поголившись, не поснідавши, він швидко їхав у найманому лімузині, — спочатку вулицями знайомими, потім вулицями безіменними, потім гладким шосе, повз соснові гаї, поля, невідомі села. Біля вікна, в металевій вазі, приробленій до стінки, тряслися в лихоманці запорошені штучні квіти. За годину промайнуло повз невелике місто, потім наблизилася багряна фабрика, закружляла і відійшла. Промайнув велосипедист, як відпущений кінець гуми. І знову — поля, бурхливо котилися ниви, дерева, що збігають на пагорби, щоб краще бачити. Ще за годину, знову в містечку, довелося чи то набирати бензину, чи то лагодити щось. Потім — надзвичайно довга зупинка перед закритим шлагбаумом. Оглушливо співали птахи, і пахло сіном. Пронісся поїзд. І знову — все швидше, по білому шосе... важко сидіти... кидає... тріскотять рами... хльоскає повз зелень. Він спітнів, почав шукати хустку і вийняв, невідомо як, золотий портсигар у вигляді раковини, що потрапив до нього в кишеню, — з двома цигарками. Він машинально їх викурив. Другий недопалок упав на десять кілометрів далі за перший. Тепер котилися повз фіолетові хвилі вересу. Не встигнувши зробити й одного повного повороту, майнув вітряк.

Стовпилися навкруги якісь хатини й гухнули в тартарари. Протріщала луна по частих стовбурах лісу; і знову — поля...

Він приїхав близько першої години дня. Молодий чоловік, студент, син Шварца з Лейпцига, зустрів його, почав щось пояснювати.

— Це ви мені телефонували, — я з вами розмовляв? — на ходу спитав Драйєр. Студент закивав, крокуючи через дві сходинки. У коридорі Драйєр побачив того, другого, танцмейстера, який ходив туди-сюди, як вартовий. Драйєр швидко увійшов до спальні. Двері тихо зачинилися. Студент та танцмейстер завмерли в коридорі.

— Професор ще там? — пошепки спитав студент.

— Так, — сказав танцмейстер, — він ще там. Поталанило все-таки...

Вони замовкли, дивлячись на білі двері з цифрою 21 і думаючи про те, як пощастило, що в списку курортних гостей вони знайшли знаменитого лікаря. Білі двері відчинилися; вийшов Драйєр, і з ним — засмаглий лисий старий у смугастому купальному халаті. З кишені халата стирчав стетоскоп.

— Я не дуже задоволений. Pneumonia cruposa, — та таким галопом.

— Так, — сказав Драйєр.

— Я вже вчора ввечері був незадоволений. У вашої дружини — дивне серце.

— Так, — сказав Драйєр.

— Дихання зараз дійшло до п'ятдесяти рухів за хвилину. Дуже нервова хвора. Я по обіді зайду знову.

— Так, — сказав Драйєр.

Лікар потис йому руку і, притримуючи підлоги пишного халата, урочисто спустився сходами, пройшов через хол, вийшов на сонячну вітряну набережну. На лавці перед готелем сидів зовсім нерухомо, в синіх окулярах, Франц.

— Приїхав ваш дядько, — сказав лікар, віючи повз нього. Коли він пройшов, Франц підвівся і повільно попрямував у протилежний бік, праворуч, уздовж кафе. Потім зупинився, опустивши голову. Зробив ще кілька кроків, повільно завмер знову; потім, зусиллям, повернувся і пішов до готелю. Він піднявся сходами, скрипучи долонею по поручнях. У коридорі було пусто. Він зупинився біля білих дверей з цифрою 21. Через деякий час двері відчинилися. Вийшла велика і беззвучна сестра милосердя, несучи щось, загорнуте в рушник. На ходу вона потріпала по голові дівчинку в синьому халатику, з лопатою в руці, і зникла за рогом коридору. Так само беззвучно та діловито сестра повернулася. Двері відчинилися (почулося чиєсь дивне бурмотіння) і повільно зачинилися. Франц притулився до стіни, відштовхнувся і, крадучись, пішов геть. Але він не встиг сховатися. Двері відчинилися знову, і навшпиньки вийшов Драйер.

— Я піду закусити, — сказав він, винувато глянувши на Франца. — Підемо. Я з учорашнього вечора нічого не їв.

У їдальні вони сіли у куточок; обідаючи дивилися на них на всі очі. Драйер мовчки і швидко взявся за суп. Жовта щетина на невіголених щоках дивно старила його. Франц теж їв суп. Так само мовчки було з'їдено і жарке.

— Можна обійтися без солодкого, — неухважно сказав Драйер і поліз за зубочисткою. Він вийняв велику золоту раковину. Подивився на неї, морщачись, і гидливо кинув на стіл.

— Не вийшов жарт, — сказав він з усмішкою. Він помовчав і знову посміхнувся.

— Знаєш, Франце, — жахлива вийшла дурість. Хазяїн цієї речі завтра їде. Ми з ним сиділи у кафе, я ось випадково привласнив.

Франц облизав губи, перековтнув, готуючись щось сказати.

— Жахлива дурість, — повторив Драйер. — Прямо катастрофа. Мабуть, він бігає по всьому місту. Що тепер робити? Така собі золота гидота...

Він дивився на раковину, і йому здавалося, що це і є той жах, який його зараз гнітить, і що якщо якось від неї відв'язатися, то й жах пройде, біль у боці у Марти мине, біль мине, — все буде, як раніше...

Франц нарешті видавив те, що він хотів сказати:

— Я йому відвезу. Дай мені; я йому відвезу.

— Шляхетно з твого боку, Франце. Невже ти це зробиш?

— Сьогодні ввечері, останнім поїздом, — хвилюючись і не зводячи очей із золотої раковини, сказав Франц. — Я завезу... я відвезу.

«Хороший хлопець», — подумав Драйер і відчув лоскоту в кутках очей.

Він вийняв візитну картку і перо, сперся на балюстраду сходів, написав кілька слів, віддав Францу. — Дуже благородно, мій друже.

Ні той, ні інший не помітили, як опинилися знову в коридорі, перед білими дверима. Франц здригнувся, побачивши двері, і вихопив з руки Драйєра раковину. Драйер кивнув, зітхнув і тихо відчинив двері. Францу знову здалося, що він почув бурмотіння Марти, швидкий гуркіт марення. Але двері зачинилися; він повернувся і, через плече озирнувшись, поспішно пішов. Маячня залишилася в напівтемній кімнаті.

І по хвилях, по дрібних круглих хвилях, що піднімалися і спадали — швидко, ладно з її подихом, — Марта пливла в білому човні, і на веслах сиділи Драйер і Франц. Франц, через голову Драйєра, бадьоро посміхався їй, і в окулярах у нього був чудовий відблиск. Був Франц у довгій нічній сорочці, відчиненій біля коміра, — і човен опускався і крякав, наче на пружинах. І Марта сказала: «Час, можна почати». Драйер підвівся, Франц підвівся

теж, і обоє захиталися, сміючись і міцно обнявшись. Хвилювалася на вітрі довга сорочка Франца, і ось він уже стояв один, сміючись і хитаючись, а з води стирчала розчепірена рука з обручкою на пальці.

«Веслом!» — крикнула Марта, захилинаючись від сміху. Франц підняв весло, — рука зникла. Вони були одні в білому човні. І вже це був не човен, а мармуровий столик у відкритому кафе, і Франц у нічній сорочці сидів проти нього, — і тепер було байдуже, що він так смішно одягнений. Вони пили каву — жахлива розбирала спрага, Франц дув, схилившись над своєю чашкою, і Драйер плескав по столику саф'яновим гаманцем, закликаючи лакея. Тоді вона подивилася на Франца, і Франц, усміхнувшись, сказав Драйєрові щось на вухо, і Драйер зі сміхом підвівся і пішов за ним. Марта залишилася сама; чекала, і стілець, на якому вона сиділа, піднімався і опускався, бо кафе, мабуть, було плавуче. І ось повернувся Франц, один, несучи на руці чужий синій піджак; багатозначно кивнув і кинув піджак на стілець поряд. Марта хотіла поцілувати Франца, але стіл був між ними, і мармуровий край боляче упирався їй у груди. Принесли ще каву, три чашки, три кавники, і вона не відразу схаменулась, що одна порція — зайва. Кава не вгамувала спраги, вона марно дмухала на неї — і потім вирішила, що так як накрапує дощ, треба почекати, щоб дощ розбавив каву. Але дощ був теж гарячий, і Франц доводив, що треба повернутися додому, — і будинок був тут як тут — через галявину, знайома вілла, з терасою: «Ходімо», — сказала вона, і всі троє встали, і Драйер, блідий і спітнілий, став натягувати свій синій піджак. Тоді вона захвилювалася, це було нечесно, незаконно. Франц зрозумів і, говорячи щось умовляючим голосом, почав вести Драйєра, який йшов, хитаючись, і все не міг потрапити в рукав. Франц повернувся один, але не встиг він підійти, як уже Драйєр з'явився віддалік, обережно йшов назад, і обличчя його було мертвенно-блїде. Косячись на неї, він мовчки сів на весла. Франц відштовхнув човен, і Марту охопило таке нетерпіння, що він одразу, як тільки човен, гойдаючись, поплив, почав кричати, тупотіти ногою. Все захиталося, вона хотіла підвестися, чиєсь весло встало їй уперек грудей, не пускало, здіймалася від вітру біла сорочка Франца... І знову вони були вдвох, але щось їй говорило, що не все зроблено, що це ще не кінець, — хоч Франц уже обіймав її, тиснув їй ребра квапливими руками. І раптом вона зрозуміла: піджак... Піджак лежав на дні човна, синій, розпластаний, але вже спина підозріло горбилася, набухали рукави, він намагався встати на карачки. Вона схопила піджак, Франц і вона сильно його розгойдали і жбурнули. Але він не хотів тонути, — ворушився на хвилі, мов живий. Вона почала штовхати його веслом, він чіплявся за весло, хотів вилізти. Але раптом вона згадала, що в ньому залишився годинник, і тоді піджак почав повільно тонути, мляво рухаючи знесиленими рукавами. Марта і Франц дивилися, обнявшись, як він зникає і коли, нарешті, щось цмокнуло, і на воді залишилося тільки коло, що розширюється, — вона зрозуміла, що, нарешті, відбулося, що тепер справа справді зроблена, і величезне, бурхливе, неймовірне щастя напало на неї. Тепер було легко дихати, грало сонце, і вона відчувала і спокій, і визволення, і подяку. Франц швидкими руками чіпав її то за плечі, то за стегна, — і у вікнах прозирала яскрава зелень, білий стіл був накритий для двох... І щастя все росло, переливалася по тілу... щастя, свобода... невразливе торжество...

Її марення протікало поза часом, її бурмотіння ніхто не міг зрозуміти. Зрідка двері відчинялися і тихо зачинялися знову. І була одна хвилина серед ночі, коли Драйєр, опинившись у коридорі, в непроглядній темряві, водив долонею по стіні, розпачливо шукаючи світло.

Франц отямився. Було за північ. Поїзд входив до вокзалу. Столиця. Не було в нього ні пальта, ні валізи. У вухах ще стояло її потворне бурмотіння. Пищачись від нічного холоду, він пройшов у буфет, звалився на диван. Там і там сиділи мовчазні, згорблені люди. Зрідка гучно гримів стілець, що хтось відсував.

Полегшення, яке він спершу відчував, вирвавшись з області її абсурду, скоро пройшло. Це була уявна втеча. Він знав, що коли Марта виживе, він загинув. Повернеться до неї колишня сила, проти якої він нічого не може, — і він загинув. І можлива смерть Марти здалася Францу з такою солодкою ясністю, що на мить він повірив, що Марта справді помре. І потім, одразу, без переходу, він уявив й інше, — довге життя-буття з нарум'яненою, витрішкуватою старенькою, — і невідв'язний щогодинний страх.

На світанку він чомусь виявився на якомусь мосту. На стовпі біля рятувального кола були пожовклі ілюстрації під склом. Вусатий чоловік у штанах та жилеті пливе, тримаючи під пахви іншого вусаня. Через годину, можливо через дві, Франц пив каву в шинку, де на стіні був напис у віршах: «Їж, пий, регочи, — про політику мовчи». Він почав рахувати тих, хто сидить у корчмі. Якщо парне, то помре, якщо непарне, виживе. Було семеро чоловіків — усі шофери та вантажники — і якась жінка. Він не знав, чи порахувати її, чи належить вона до відвідувачів, чи це дружина шинкаря, — довго розбирав про себе це питання.

Пізніше, він прокинувся знову на мосту, — усе потрапляв він на мости в цей зелений, як морська хвороба, ранок, — і почав гадати, чи парний чи непарний номер біля трамвая, що наближався здалеку. Трамвай пройшов мостом; він був без жодного номера, і вікна були забиті.

Близько десятої він вирушив до іншої частини міста, до готелю, де жив американець. Раковину та записку Драйера він здав у конторі готелю. На нього подивилися невпевнено та підозріло. Він втяг голову в плечі і вийшов.

Потім він сидів на лавці в парку і невиразно думав, що всі ці блукання — якась жахлива карикатура на ті блукання, які колись, давним-давно, він робив, прикидаючись, що ходить на службу... На піску були кільця сонця. Він став їх рахувати. Тривога ставала нестерпною. Його тягнуло назад, — до тих білих дверей, — але надто було страшно повернутися. Миттю огидна, розслаблююча дрімота навалювалася на нього. Він заснув на лавці, потім у ресторані і, прокинувшись, довго не міг зрозуміти, що каже йому сердитий лакей. Це змішання дрімотності та найгострішої тривоги був стан дивний, — ніби сперечалися за його душу дві сили, що рвуть то в один бік, то в інший. І поступово він наближався до вокзалу, та все провулками, провулками, і часто зупинявся, завмирав, і потім знову заснув у дивному будиночку, у вигляді гірського куреня, куди впустила його чиста стара в фартуху. І, нарешті, о п'ятій годині, він опинився на вокзалі, і всю дорогу його трясло, він ходив туди-сюди коридором, і гуркіт коліс нагадував йому страшне бурмотіння.

Було вже темно, коли він пересів до автобуса. Йому здалося, що шофер хитро глянув на нього, — знаю, мовляв, та не скажу. Його сусіди з цікавістю розглядали його запорошені черевики. Він помітив, що все, на що сам дивиться, перетнуте зверху вниз неясною смугою, наче викреслено. Він зрозумів, що це в нього одне скло тріснуло, але не міг пригадати, як це сталося. Зрештою, приїхали. Намагаючись швидкою ходьбою вгамувати нестерпне тремтіння в ногах, він пішов до готелю. Хтось наздогнав його і передав йому капелюха, забутого в автобусі. Він прискорив крок, підійшов до готелю, пошукав очима. На освітленому балконі сидів Драйер і читав газету.

Хвилювання відразу вляглося. Значить, жива, хвороба перевалила. Він став мляво підніматися сходами, що ведуть з саду на балкон. У душі була порожнеча, глухота, покірність.

Почувши скрип сходів, Драйєр повільно повернув голову. Франц, глянувши на його обличчя, мляво подумав, що, мабуть, у нього сильна нежить. Драйєр видав горлом невизначений звук і, швидко вставши, відійшов до поруччя.

Він стояв до Франца спиною і пальцями грав по дерев'яній балюстраді. На столі, під лампою, валявся порваний шматок старої, м'ятої газети. Франц глянув на газету, знову на спину Драйєра, глянув — і раптом роззявив рота. Рази два Драйєр посунув плечима, ніби йому був вузький піджак. Він не грав пальцями, а рівномірно бив по балюстраді рубом руки. Потім спина його знову здригнулася, і, не обертаючись, він швидко засунув руки в кишені штанів.

Він не наважувався вийняти хустку, не наважувався показати Францу обличчя. У темряві ночі, куди він дивився, було тільки одне: усмішка, — та усмішка, з якою вона померла, усмішка прекрасна, найщасливіша усмішка, яка колись грала на її обличчі, видавлюючи дві серпоподібні ямки і осяючи вологі губи. Краса йде, красі не встигаєш пояснити, як її любиш, красу не можна втримати, і в цьому — єдина печаль світу. Але яка печаль? Не втримати цієї ковзної краси, що тане, ніякими молитвами, ніякими заклинаннями, як не можна втримати веселку, що блідне або зірку, що падає. Не треба думати про це, треба на якийсь час нічого не бачити, нічого не чути, але що поробиш, коли недавнє життя людини ще відбито на будь-яких предметах, на всяких обличчях, і неможливо дивитися на Франца без того, щоб не згадати сонячного пляжу і Франца з нею, з живою, що грає у м'яч.

— М'яч, — сказав Драйєр, не обертаючись. — М'яч...

Він прочистив горло, хотів додати, що м'яч ще залишився в її кімнаті, але відчув, що не може.

Проте Франца вже не було на балконі. Були тільки дрібні білясті метелики та якісь зелені мошки, що літали навколо лампи, що повзали білою скатертиною.

Франц безшумно, не рипнувши жодним щаблем, спустився балконними сходами. Він пішов уздовж крила готелю, ступаючи в темряві по клумбах, і повернувся до готелю через святково осяяний хол. Приклавши долоню до рота, щоб якимось утримати сміх, що душив його, що розриває ніздрі, розпирає живіт, він мимохідь наказав лакею принести в його номер вечерю. Продовжуючи приховувати тремтяче обличчя, поправляючи окуляри, він піднявся до себе. У коридорі він зупинив покоївку, велику, рожеву дівчину з родимою цяткою на шиї, і сказав глухуватим голосом:

— Розбудіть мене завтра не раніше десятої, і ось вам дві марки.

Дівчина подякувала, закивала, граючи очима, і повернулася, продовжуючи свій швидкий шлях. Він подумав, що, мабуть, можна було її вщипнути зараз, не відкладаючи до завтра. Сміх нарешті вирвався. Він рвонув двері своєї кімнати. Панночці в сусідньому номері здалося спросоння, що поряд, за стіною, сміються і говорять усі одразу, кілька напідпитку людей...

Липень 1927 - червень 1928

Переклад українською: А.Невідомий, 2023 р.